

UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

**BULLETIN
OF POSTGRADUATE
EDUCATION**

collection of scientific papers

Social and Behavioral Sciences Series

Management and Administration Series

Issue 27(56)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

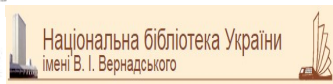
*Збірник наукових праць
Випуск 27(56)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»: 05; код спец.: 051, 053
Серія «Управління та адміністрування»: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
(психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі економічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)
(економічні 051) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
(державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Київ
2024

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 22085-11985Р від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія КВ № 22086-11986Р від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 2 від 17 січня 2024 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф. <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Людмила Антонова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Олена Ареф'єва*, д-р екон. наук, проф.; *Валентина Балахтар*, д-р психол. наук, проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Тодосієвич Боян*, ст. наук. сп.роб. Ін-ту соціал. дослід. (Белград, Республіка Сербія); *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, проф.; *Наталія Волянчук*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Марія Григорак*, д-р екон. наук, доц.; *Ія Дегтяр'єва*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Вайва Зузевичюте*, д-р наук, проф. факул. суспіл. безпеки Ун-ту ім. Миколаша Ромериса (Каунас, Республіка Литва); *Євген Карташов*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Оксана Ковтун*, канд. наук з держ. управ., доц.; *Ірина Кринична*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Руслана Левкіна*, д-р екон. наук, проф.; *Олександр Мельниченко*, д-р наук з держ. управ., проф., канд. екон. наук; *Василь Надрага*, д-р екон. наук, проф.; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Олександра Ольшанська*, д-р екон. наук, проф.; *Сильвія Платанія*, PhD, доц. Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); *Ірина Салькова*, канд. екон. наук, доц.; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, проф.; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, проф.; *Маріанна Ткалич*, д-р психол. наук, проф.; *Тетяна Чаусова*, канд. психол. наук, доц.

Асоційовані редактори:

Ніна Діденко, д-р наук з держ. управ., проф.; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату UNICHECK
Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць Серія «Соціальні та поведінкові науки»; Серія «Управління та адміністрування» / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон, 2024. Вип. 27(56). 160 с. (психологічні 053, економічні 051, державне управління 281. Категорія «Б»).

ISBN 978-617-8335-14-4

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-8335-14-4

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2024

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 27(56)*

**Social and Behavioral Sciences Series: 05; spec code: 051, 053
Management and Administration Series: 28; spec code: 281**

*Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision
of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1)
(psychological 053) (Category «B»)*

*Listed in the list of scientific professional publications in the field Economy Sciences Decision
of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 of 15.04.2021 (dod. № 3)
(economy 051) (Category «B»)*

*Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution
Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4)
(public administration 281) (Category «B»)*

Kyiv
2024

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 2 dated 17 January 2024)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Professor <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Olena Aleinikova, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Liudmila Antonova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Olena Arefieva**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Valentina Balakhtar**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Halyna Bevz**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Todosijević Bojan**, senior researcher in Psychol Institute social. experiment. (Belgrade, Republic of Serbia) (**Psychology**); **Oleksandra Briukhovetska**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Tatyana Chausova**, PhD of Scienc. in Psychol., Assoc. Prof.; **Iia Dehtiarova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Larysa Gaevska**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Mariia Hryhorak**, D-r of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Eugene Kartashov**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Oksana Kovtun**, Ph.D. of Scienc. in Public Admin., Assoc. Prof.; **Irina Krynychay**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Ruslana Levkina**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandr Melnychenko**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Vasiliy Nadraga**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Vladimir Oliynyk**, Doctor of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Oleksandra Olshanska**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Silvia Platania**, PhD, HHHUniversity of Catania HHHDepartment of Educational Scienc.-Section of (**Psychology**, Catania, Italy); **Iryna Salkova**, Ph.D. of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Alexander Sannikov**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Zinaida Smutchak**, D-r of Econ., Prof.; **Marianne Tkalych**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Viva Zuzevichiute**, Ph.D., Prof., Kaunas, Republic of Lithuania (**Public Administr.**).

Associate editors:

Nina Didenko, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers «Social and Behavioral Sciences Series»; «Management and Administration Series» / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. Kyiv: Yuston, 2024. Issue 27(56). 160 p. (psychological 053, economy 051, public administration 281. Category «B»).

ISBN 978-617-8335-14-4

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-8335-14-4

© SIHE «University of educational management», 2024

Серія «Соціальні та поведінкові науки»: 05; код спец.: 051, 053
Серія «Управління та адміністрування»: 28; код спец.: 281

Social and Behavioral Sciences Series: 05; spec code: 051, 053
Management and Administration Series: 28; spec code: 281

ЗМІСТ

Відомості про авторів 8

ПСИХОЛОГІЯ

Wosik-Kawala Danuta, Sarzyńska-Mazurek Ewa, Bevz Halyna. Poczucie samoskuteczności i satysfakcji z życia młodych Ukraińców w czasie wojny
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-10-29](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-10-29)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

10

Давидова Оксана. Особливості процесу адаптації у осіб із порушенням зору до життя в умовах війни

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-30-42](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-30-42)

Copyright (c) 2024. Ліцензія Creative Commons. Цей твір ліцензовано за міжнародною ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0

30

Назарук Олександр. Самоефективність як чинник успішності в професійній діяльності фахівців служби відновлення та розвитку інфраструктури

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-43-59](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-43-59)

Copyright (c) 2024. Ліцензія Creative Commons. Цей твір ліцензовано за міжнародною ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0

43

Саврасова-В'юн Тетяна. Наративний підхід до інтерпретації літературної казки

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-60-74](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-60-74)

Copyright (c) 2024. Ліцензія Creative Commons. Цей твір ліцензовано за міжнародною ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0

60

ЕКОНОМІКА

Tsinaridze Ramin, Smutchak Zinaida, Kobaladze Ana. Electronic commerce in Georgian business: challenges and perspectives

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-75-104](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-75-104)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

75

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Кузьменкова Катерина. Досвід Сполучених Штатів Америки щодо протидії дезінформації та можливості його використання в Україні

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-105-125](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-105-125)

Copyright (c) 2024. Ліцензія Creative Commons. Цей твір ліцензовано за міжнародною ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0

105

Левицький Дмитро. Деякі перспективні напрями розв'язання проблеми покинутого житла в Україні

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-126-142](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-126-142)

Copyright (c) 2024. Ліцензія Creative Commons. Цей твір ліцензовано за міжнародною ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0

126

Мельниченко Олександр, Овчарова Жанна, Лобойко Костянтин, Макарова Вікторія. Пропаганда турботи про власне здоров'я як засіб публічного реагування на виклики сьогодення

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-143-158](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-143-158)

Copyright (c) 2024. Ліцензія Creative Commons. Цей твір ліцензовано за міжнародною ліцензією Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0

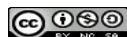
143

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

Danuta Wosik-Kawala, Ewa Sarzyńska-Mazurek, Halyna Bevz. Poczucie samoskuteczności i satysfakcji z życia młodych Ukraińców w czasie wojny
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-10-29](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-10-29)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

10

Oksana Davydova. Features of the process of adaptation to life under the war conditions in visually impaired persons

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-30-42](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-30-42)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

30

Oleksandr Nazaruk. Educators' personal potential as their professionalism factor

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-43-59](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-43-59)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

43

Tetiana Savrasova-V'un. Narratory approach to interpretation literary tale

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-60-74](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-60-74)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

60

ECONOMY

Ramin Tsinaridze, Zinaida Smutchak, Ana Kobaladze. Electronic commerce in Georgian business: challenges and perspectives

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-75-104](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-75-104)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

75

PUBLIC ADMINISTRATION

Katerina Kuzmenkova. Experience of the United States of America concerning counting misinformation and possibility its use in Ukraine

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-105-125](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-105-125)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

105

Dmytro Levytskyy. Some promising directions for solving the problem of abandoned housing in Ukraine

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-126-142](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-126-142)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

126

Oleksandr Melnychenko, Zhanna Ovcharova, Kostiantyn Loboiko, Viktoriya Makarova. Promoting care for personal health as a means of public response to today's challenges

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-143-158](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-143-158)

Copyright (c) 2024. Creative Commons License. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

143

Відомості про авторів

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Восік-Кавала Данута, доктор хабілітований, професор кафедри теорії виховання Інституту педагогіки Університету Марії Кюрі-Скадовської у Любліні (UMCS). Люблін, Польща.

Давидова Оксана Володимирівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, педагогіки та філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Кременчук, Україна.

Кобаладзе Анна, Магістр (MBA) з бізнес-адміністрування Батумського державного університету імені Шота Руставелі. Батумі, Грузія.

Кузьменкова Катерина Сергіївна, головний консультант відділу забезпечення діяльності членів Комісії Секретаріату Центральної виборчої Комісії, м. Київ; аспірантка кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Левицький Дмитро Миколайович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Лобойко Костянтин Миколайович, кандидат медичних наук, заслужений лікар України, магістр публічного управління та адміністрування; генеральний директор, КНП ХОР «Обласна клінічна лікарня». Харків, Україна.

Макарова Вікторія Іванівна, магістр публічного управління та адміністрування; асистент кафедри епідеміології Харківського національного медичного університету. Харків, Україна.

Мельниченко Олександр Анатолійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету. Харків, Україна.

Назарук Олександр Вікторович, аспірант кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Овчарова Жанна Миколаївна, магістр публічного управління та адміністрування, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Саврасова-В'юн Тетяна Олександрівна, кандидат психологічних наук, заступник декана з науково-педагогічної та соціально-гуманітарної роботи Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Київ, Україна.

Сажинська-Мазурек Ева, доктор хабілітований, професор кафедри педагогіки праці та андрагогіки Інституту педагогіки Університету Марії Кюрі-Скадовської в Любліні (UMCS). Люблін, Польща.

Смутчак Зінаїда Василівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Цинарідзе Рамін, кандидат наук з бізнес-адміністрування, доцент, віце-декан факультету економіки та бізнесу Батумського державного університету імені Шота Руставелі. Батумі, Грузія.

Information about the authors

Halyna Bevz, doktor nauk psychologicznych, profesor, kierownik laboratorium psychologii komunikacji Instytutu Psychologii Społecznej i Politycznej NAPN Ukrainy. Kijów, Ukraina.

Oksana Davydova, Candidate of Psychological Sciences, assistant the department of psychology, pedagogy and philosophy Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University. Kremenchuk, Ukraine.

Ana Kobaladze, MBA in Business Administration, Batumi Shota Rustaveli State University. Batumi, Georgia.

Katerina Kuzmenkova, Chief consultant of the security department activities of Commission members Secretariat of the Central Election Commission, Kyiv; Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Dmytro Levytskyi, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Kostiantyn Loboiko, PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Honored Doctor of Ukraine, Magister Public Management and Administration; Director, Municipal non-profit enterprise of the Kharkiv Regional Council «Regional Clinical Hospital». Kharkiv, Ukraine.

Viktoriya Makarova, Magister Public Management and Administration; Assistant Epidemiology Department, Kharkiv National Medical University. Kharkiv, Ukraine.

Oleksandr Melnychenko, Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Full Professor of Public Health and Healthcare Management Department, Kharkiv National Medical University. Kharkiv, Ukraine.

Oleksandr Nazaruk, aspirant Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Zhanna Ovcharova, Magister of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Ewa Sarzyńska-Mazurek, dr hab., profesor Katedra Pedagogiki Pracy i Andragogiki, Instytut Pedagogiki Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS). Lublinie, Polska.

Tetiana Savrasova-V'un, PhD in psychology, deputy dean for scientific and pedagogical, of social and humanitarian work of the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Art Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. Kyiv, Ukraine.

Zinaida Smutchak, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Department of Economics, Entrepreneurship and Management, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Ramin Tsinaridze, PhD in Business Administration, Associate Professor, Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University. Batumi, Georgia.

Danuta Wosik-Kawala, dr hab., profesor Katedra Teorii Wychowania, Instytut Pedagogiki Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS). Lublinie, Polska.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-10-29](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-10-29)

UDC 159.923:355.01

dr hab. **Danuta Wosik-Kawala**,

professor Katedra Teorii Wychowania, Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS).
Lublinie, Polska.

 <https://orcid.org/0000-0003-2846-7203>
danuta.wosik-kawala@mail.umcs.pl

dr hab. **Ewa Sarzyńska-Mazurek**,

professor Katedra Pedagogiki Pracy i Andragogiki, Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (UMCS).
Lublinie, Polska.

 <https://orcid.org/0000-0002-3464-6892>
ewa.sarzyńska-mazurek@mail.umcs.pl

Halyna Bevz,

doktor nauk psychologicznych, profesor,
kierownik laboratorium psychologii komunikacji
Instytutu Psychologii Społecznej i Politycznej NAPN Ukrainy.
Kijów, Ukraina.

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>
galina.bevz@gmail.com

POCZUCIE SAMOSKUTECZNOŚCI I SATYSFAKCI Z ŻYCIA MŁODYCH UKRAIŃCÓW W CZASIE WOJNY

Abstrakt. W artykule przedstawiono wyniki badań stanowiących część dużego projektu badawczego, poświęconego funkcjonowaniu obywateli Ukrainy w czasie inwazji Federacji Rosyjskiej na terytorium Ukrainy. Podjęte analizy koncentrują się na grupie młodych dorosłych Ukraińców uczestniczących w procesie kształcenia formalnego. Wojna w znacznym stopniu zmieniła sytuację edukacyjno-zawodową osób przygotowujących się do wejścia na rynek pracy i niejednokrotnie zmusiła do korekty planów związanych z własną karierą. Szczególne znaczenie w tym trudnym okresie nabiera poczucie własnej skuteczności, zwłaszcza wśród osób młodych stanowiących potencjał społeczno-obywatelski państwa. Wojna jako sytuacja traumatyczna w znacznym stopniu przyczynia się do ograniczenia autonomicznego funkcjonowania ludzi w wielu obszarach życia, co w efekcie powoduje obniżenie ich poczucia samoskuteczności, które dotyczy przekonania człowieka co do możliwości skutecznego poradzenia sobie w

sytuacjach stresujących, niejednoznacznych i nieprzewidywalnych. Ważną kwestią podjętą w niniejszych badaniach jest także poczucie zadowolenia z życia badanych młodych dorosłych. Pozytywne wartościowanie swojego życia należy do ważnych czynników, od których zależy subiektywne odczuwanie dobrostanu przez jednostkę. Poziom satysfakcji z życia przekłada się na gotowość do rozwoju, podejmowania działań ukierunkowanych na realizację własnych planów i zamierzeń. Diagnoza poczucia samoskuteczności i satysfakcji z życia pozwala na opracowanie działań mających na celu rozwój tychże właściwości. W artykule Autorki ukazują związek między poczuciem własnej skuteczności a satysfakcją z życia badanych osób, gdyż zdobyte przez człowieka doświadczenia i ich ocena kształtuje subiektywne poczucie szczęścia.

Słowa kluczowe: poczucie samoskuteczności; satysfakcja z życia; młodzi dorośli; wojna; kształcenie dorosłych.

WPROWADZENIE / ВСТУП / INTRODUCTION

Sformułowanie problemu. Dnia 24 lutego 2022 roku nastąpiła inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, stanowiąca eskalację wojny trwającej od 2014 roku. Od tego czasu radykalnie zmieniło się funkcjonowanie mieszkańców Ukrainy niemalże we wszystkich sferach życia. Trwającą wojnę można zaliczyć do kategorii zjawisk nazywanych przez N. Taleba Czarnym Łabędziem, czyli takiego zjawiska, które trudno przewidzieć i które skutkuje znacznymi konsekwencjami [1]. Przymusowe wysiedlenia z miejsca stałego zamieszkania, znaczne straty ludzkie w strefie działań wojennych, nagła utrata mienia oraz znaczne pogorszenie jakości życia budzą wśród obywateli wszechobecne poczucie zagrożenia [2]. Wojna w Ukrainie doprowadziła wielu obywateli do stresu spowodowanego obawą o własne bezpieczeństwo i bezpieczeństwo innych, zburzyła poczucie sensu i kontroli nad własnym życiem. Stres nasila także fakt, że trudno przewidzieć datę zakończenia działań wojennych. Dlatego ważne jest podejmowanie badań mających na celu określenie poczucia samoskuteczności i satysfakcji z życia obywateli Ukrainy w warunkach wojny. Szczególnie ważne wydaje się podejmowanie badań wśród młodych ludzi, gdyż są oni grupą społeczną określaną jako zasób społeczny posiadający zdolność do samoodnowy [3].

Analiza najnowszych badań i publikacji. Badania nad poczuciem własnej skuteczności są dość często podejmowane na gruncie nauk społecznych, humanistycznych i medycznych. Problematyka poczucia własnej skuteczności ujmowana jest jako jeden ze znaczących zasobów osobistych warunkujących efektywne funkcjonowanie człowieka w środowisku zawodowym. Poczucie

własnej skuteczności jako główny czynnik wyzwalający zadowolenie z pracy, a także wpływający na zaangażowanie w pracy badali C. Guarnaccia, F. Scrima, A. Civillieri, L. Salerno [4]. Związek poczucia satysfakcji z pracy i własnej skuteczności w kontekście form zatrudnienia badany był przez S. Ciairano, T. Callari, E. Rabaglietti, E. Roggero [5]. Poczucie samoskuteczności w obszarze edukacyjnym było przedmiotem badań T. Haltsewa [6], O. Kredentser [7], E. Krauze [8], V. Rodek [9]. Poczucie własnej skuteczności analizowane jest również w kontekście zdrowia i zadowolenia z życia człowieka. Badania w tym aspekcie prowadzili G. Nowak, K. Pawlas, S. Duda, A. Kulik, D. Nowak [10], G. Nowicki, B. Ślusarska, B. Zboina, A. Deluga [11]. Wiele badań dotyczących sytuacji Ukrainy cierpiącej z powodu rosyjskiej agresji interpretuje wojnę jako zniszczenie zwykłego sposobu życia ludności ukraińskiej, co wymaga od nich wypracowania nowych mechanizmów funkcjonowania w takiej sytuacji, podjęcia wysiłków w celu zaakceptowania tej sytuacji lub jej uniknięcia poprzez migrację [12]. W czasie wojny poczucie własnej skuteczności odgrywa kluczową rolę w funkcjonowaniu człowieka, gdyż wiąże się ze sposobem radzenia sobie przez niego ze stresem, sytuacjami zagrożenia czy też wydarzeniami traumatycznymi [7, s. 62]. Przegląd literatury naukowej wskazuje, że problematyka kondycji psychicznej młodych ludzi w warunkach wojny na Ukrainie, nie była dotychczas często podejmowanym przedmiotem badań. Chociaż istnieją opracowania dotyczące wybranych aspektów funkcjonowania człowieka w warunkach wojny. Przykładem takich badań może być opracowanie C. Kravchuk [2] dotyczące odporności psychicznej młodego człowieka w warunkach konfliktu zbrojnego. Niedostatek badań w tym zakresie skłonił nas do wyboru obszaru podjętych eksploracji badawczych przedstawionych w niniejszym artykule.

CEL I ZADANIE / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Cel. Głównym celem badań była diagnoza poczucia własnej skuteczności młodych dorosłych Ukraińców i ich satysfakcji z życia, a także określenie związku między analizowanymi zmiennymi.

Zgodnie z określonym celem w artykule postawiono następujące **zadania**:

1. Określenie poziomu poczucia własnej skuteczności młodych dorosłych Ukraińców w czasie wojny.
2. Diagnoza poziomu poczucia satysfakcji z życia badanych młodych dorosłych.
3. Rozpoznanie czynników różnicujących poczucie samoskuteczności oraz satysfakcji z życia badanych Ukraińców.
4. Określenie związku między poczuciem własnej skuteczności a satysfakcją z życia młodych dorosłych Ukraińców w czasie wojny.

PODSTAWY TEORETYCZNE / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Poczucie własnej skuteczności. Ważną właściwością sprzyjającą podejmowaniu przez młodych ludzi wyzwań związanych z wczesną dorosłością jest poczucie samoskuteczności. Stanowi ono dość często podejmowany aspekt badań nad funkcjonowaniem człowieka, głównie w kontekście zdrowia, pracy, edukacji, jakości życia, radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, rozwijania umiejętności społecznych, podejmowania decyzji (zob. [13]–[18], [7], [6]).

Twórcą koncepcji własnej skuteczności (*self-efficacy*) jest A. Bandura. Uważa on, że własna skuteczność to istotny czynnik modyfikujący zachowanie człowieka [19]. Autor tej koncepcji twierdzi, że wiara we własne możliwości może zmienić zachowanie jednostki na lepsze, promować skuteczne działanie i pomóc pokonać zewnętrzne i wewnętrzne przeszkody na drodze do realizacji obranego celu [6]. P. Oleś definiując to pojęcie stwierdza, że jest "to przekonanie o możliwości prowadzenia skutecznego działania w nowych, niejednoznacznych, nieprzewidywalnych, a nawet stresujących sytuacjach. Inaczej mówiąc, jest to wiara w siebie, uogólniony sąd typu «poradzę sobie», dotyczący umiejętności działania w nie do końca znanych warunkach" [20, s. 213].

Postrzeganie własnej skuteczności przez jednostkę ma wpływ na to, jakie ona podejmuje działania, czy zwraca uwagę na możliwości czy raczej na trudności. Należy zauważyć, że osoby z niższym poziomem przekonań o własnej skuteczności wycofują się z trudnych zadań z obawy, iż stanowią one dla nich osobiste zagrożenie. Kiedy mają wątpliwości, zaczynają myśleć nieanalitycznie i nielogicznie, co zmniejsza ich efektywność działania w różnych sytuacjach społecznych [19, s. 29]. Można zatem uznać, że poczucie własnej skuteczności to niezbędny warunek podejmowania aktywności, wtedy gdy sytuacja wymaga zaangażowania się w zmianę niekorzystnego biegu wydarzeń. Poziom poczucia własnej skuteczności ma duży wpływ na samopoczucie i jest jednym z istotnych predyktorów ludzkiego zachowania.

Satysfakcja z życia. Satysfakcja z życia (*satisfaction with life* – SWL) odnosi się do sposobu osądzania, w jaki dana jednostka ocenia jakość swojego życia na podstawie osobistych standardów, norm i celów. W sytuacji kiedy ocena ta jest zadowalająca jednostka może odczuwać satysfakcję [13]. Satysfakcja z życia jest względnie trwałą oceną życia jako całości. Sprzyja ona aktywności i lepszemu radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami [21]. Termin ten jest w literaturze różnie definiowany i często utożsamiany z takimi pojęciami jak: dobrostan psychiczny, poczucie szczęścia, zadowolenia z życia, jakość życia. Na poziom satysfakcji z życia ma wpływ wiele czynników, najważniejsze z nich to: samoocena [22], osobiste sprawstwo, stabilność własnej osoby, poczucie własnej wartości [23],

zaangażowanie w pracę celową, umiejętność organizacji czasu [22], pozytywne kontakty społeczne, bliskie, intymne związki [22].

METODA BADAWCZA / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

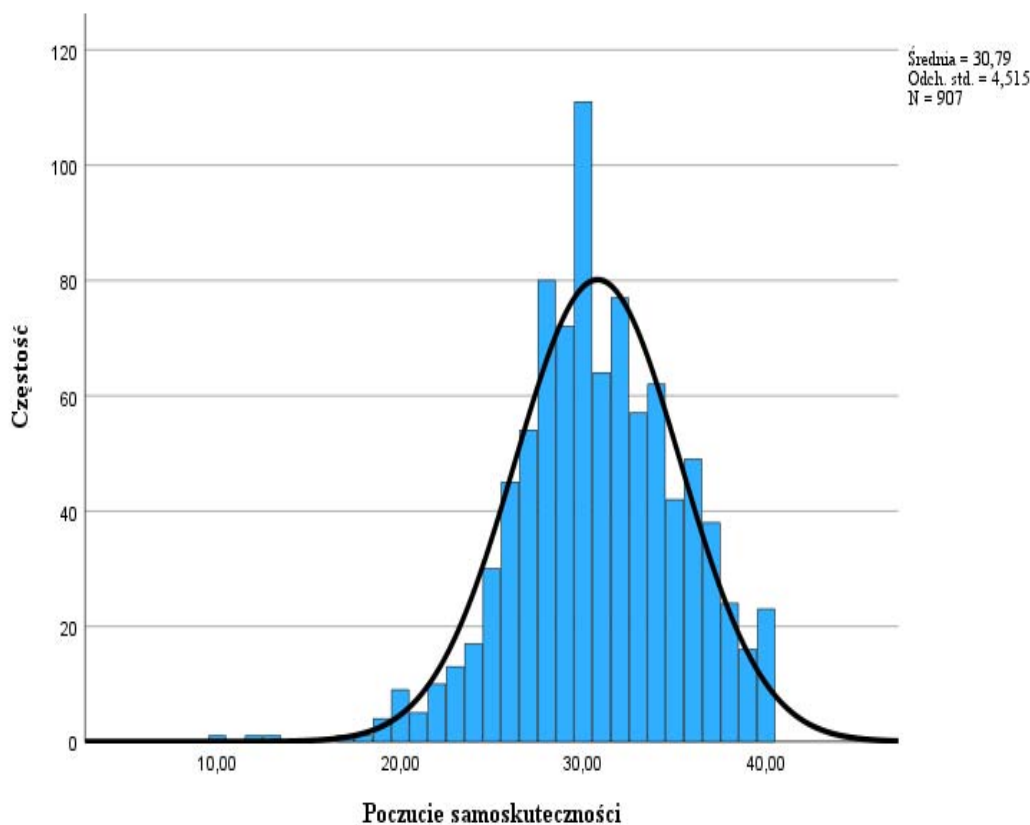
Badania przeprowadzono w oparciu o metodę sondażu diagnostycznego z użyciem dwóch narzędzi badawczych: The Satisfaction With Life Scale (SWLS) autorstwa E. Diener, R. Emmons, R. Larson, S. Griffin [24] oraz General Self Efficacy Scale (GSES), którego autorami są R. Schwarzer i M. Jerusalem [25]. Niniejsze opracowanie stanowi część większego projektu badawczego poświęconego zasobom osobistym Ukraińców w czasie wojny. Prezentowane w artykule analizy odnoszą się jedynie do młodych dorosłych uczestniczących w procesie edukacji formalnej, będących w okresie "wyłaniającej się dorosłości" (emerging adulthood) [26]. Kryterium wyodrębnienia tego okresu jest fakt, że młody człowiek nie podejmuje jeszcze trwale ról społecznych i zobowiązań typowych dla dorosłych. Ten etap życia, wymaga od młodych ludzi planowania swojej przyszłości i podejmowania wyzwań. W sytuacji wojny proces konstruowania własnej przyszłości jest utrudniony i niejednokrotnie zmusza młodych ludzi do przeformułowywania własnych planów, co w konsekwencji rzutuje na ich poczucie satysfakcji z życia i samoskuteczności. Biorąc pod uwagę sytuację wojny prowadzenie badań metodami tradycyjnymi okazało się niezwykle trudne, dlatego podjęto decyzję o realizacji badań z użyciem ankiety online utworzonej za pomocą platformy internetowej. Doboru osób do badań dokonano za pomocą metody kuli śnieżnej zwanej próbkowaniem łańcuchowym lub pobieraniem próbek przez skierowanie do łańcucha [27]. Metoda ta polega na rekrutowaniu uczestników do badań przez innych uczestników.

Obliczenia statystyczne zostały wykonane za pomocą pakietu IBM SPSS IMAGO PRO version 29.0. Badania prowadzono od grudnia 2022 roku do maja 2023 roku i objęto nimi 907 osób w wieku od 17 do 30 lat, średnia wieku badanych wyniosła 19,74 lat (SD = 2,67). W badaniu uczestniczyło 177 mężczyzn (19,5 %) i 730 kobiet (80,5 %), którzy reprezentowali wszystkie obwody Ukrainy. Najliczniejszą grupę stanowili mieszkańcy obwodów: Chmielnickiego (17,2 %), Kijowskiego (15,9 %), Lwowskiego (10,1 %) i Czerkaskiego (9,3 %). Większość badanych to mieszkańcy miast – 613 osób (67,6 %), zaś co trzeci to mieszkaniec wsi – 294 osoby (32,4 %). Biorąc pod uwagę kryterium doboru próby badawczej w badaniu wzięło udział 516 osób uczących się (56,9 %) i 391 osób łączących naukę z pracą (43,1 %).

WYNIKI BADAŃ / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Analizy uzyskanych wyników badań dotyczących poczucia samoskuteczności młodych dorosłych rozpoczęto od weryfikacji podstawowych statystyk opisowych, która umożliwiła zweryfikowanie założeń dotyczących normalności rozkładu badanych zmiennych.

Statystyki opisowe dotyczące wyników badań w zakresie poczucia samoskuteczności badanych osób wskazują, że uzyskane wyniki mieściły się w przedziale 10–40 punktów. Średnia wyniosła $\bar{x} = 30,79$, a odchylenie standardowe $SD = 4,51$ (wykres 1).

Wykres 1 Poczucie samoskuteczności badanych młodych dorosłych

Poziom poczucie samoskuteczności określono wykorzystując regułę 3 sigm, która zakłada, że w przypadku rozkładów symetrycznych, około 68% wszystkich wyników mieści się w przedziale +/- 1 odchylenia standardowego od średniej, około 95 % wyników +/- 2 odchylenia standardowego od średniej, a około 99,7 % +/- 3 odchylenia standardowego od średniej [28, s. 130–131]. Zatem można przyjąć, że wyniki przeciętne zawierają się w przedziale $(M \pm 1$

SD); wyniki wysokie są większe od ($M \pm 1 SD$), natomiast niskie przyjmują wartości mniejsze niż ($M \pm 1 SD$). W przypadku analizowanej zmiennej rozkład wyników zasadniczo nie odbiegał od normalnego (skośność -0,30; kurtoza -0,61). Zatem poziom tej zmiennej obliczono dodając do średniej ($\bar{x} = 30,79$) 1 odchylenie standardowe ($SD = 4,51$) oraz odejmując od średniej ($\bar{x} = 30,79$) jedno odchylenie standardowe ($SD = 4,51$). Uzyskany w ten sposób zakres wyników (26,27–35,31) wskazywał na przeciętny poziom analizowanej zmiennej. Natomiast wyniki wyższe uzyskali badani, którzy w zakresie poczucia samoskuteczności uzyskali wyniki wyższe niż 35,31, a wyniki niskie badani młodzi dorośli, którzy uzyskali wyniki niższe niż 26,27. Uzyskane w tym zakresie wyniki zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1

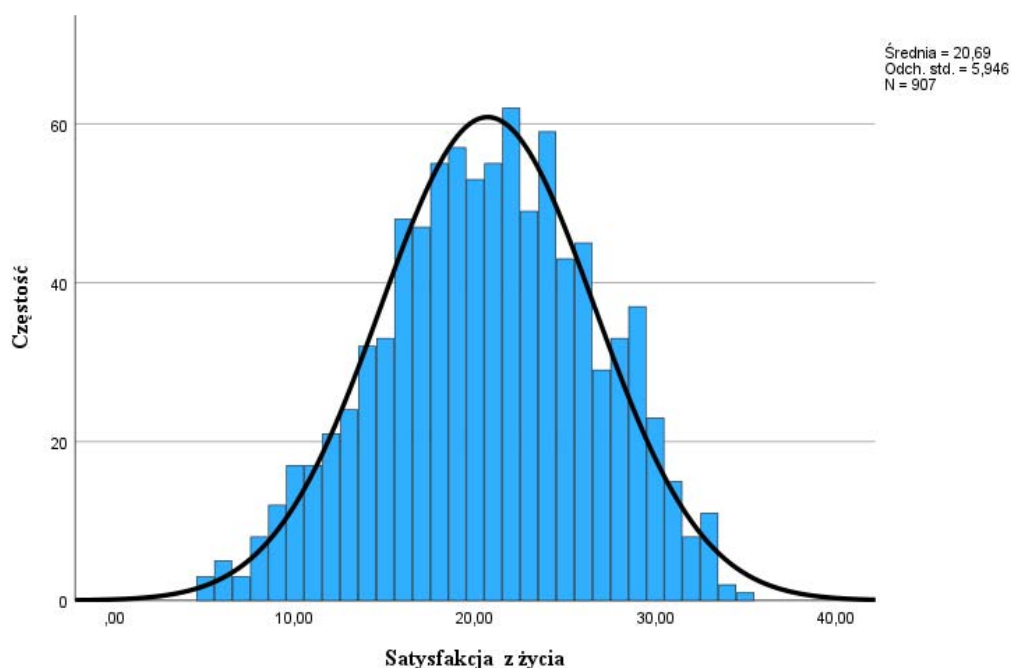
Poziom poczucia samoskuteczności badanych młodych dorosłych

Poziom poczucia samoskuteczności	N	%
Niski (< 26,27)	138	15,2
Przeciętny (26,27–35,31)	577	63,6
Wysoki (> 35,31)	192	21,2
Razem	907	100,00

Analiza danych zaprezentowanych w tabeli 1 wskazuje, że co piąty badany posiada przekonanie, iż jest w stanie skutecznie poradzić sobie w sytuacjach stresujących, nowych, nieprzewidywalnych, na co wskazuje wysoki poziom poczucia samoskuteczności uzyskany przez 21,2 % badanych. W przypadku 15,2 % młodych dorosłych ich przekonanie o możliwości skutecznego działania w tego typu sytuacjach plasuje się na niskim poziomie, co oznacza, że osoby te nie wierzą w skuteczność własnych działań w tego typu sytuacjach. Największa grupa badanych – 63,6 % charakteryzuje się przeciętnym poczuciem samoskuteczności.

Kolejnym krokiem prowadzonych analiz była diagnoza poczucia satysfakcji z życia badanych osób. Uzyskane wyniki zaprezentowano na wykresie 2 oraz w tabeli 2.

Z analizy danych dotyczących poczucia satysfakcji z życia młodych Ukraińców wynika, że uzyskane przez nich wyniki mieściły się w przedziale 5–35 punktów, średnia wyniosła $\bar{x} = 20,69$, a odchylenie standardowe $SD = 5,95$. Rozkład liczebności uzyskanych wyników badań został zaprezentowany na wykresie 2.

Wykres 2 Satysfakcja z życia badanych młodych dorosłych

Poziom poczucia satysfakcji z życia określono analogicznie, jak w przypadku poziomu poczucia samoskuteczności, stosując regułę 3 sigm. W przypadku analizowanej zmiennej skośność wyniosła -0,14, a kurtoza -0,46. Uzyskane w tym zakresie wyniki zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2

Poziom satysfakcji z życia badanych młodych dorosłych

Poziom satysfakcji z życia	N	%
Niski (< 14,74)	142	15,7
Przeciętny (14,74–26,64)	606	66,8
Wysoki (> 26,64)	159	17,5
Razem	907	100,00

W sytuacji trwającej wojny pozytywnym wydaje się fakt, że tylko 15,7 % młodych dorosłych odczuwa niskie poczucie satysfakcji z życia i aż 17,5 % wysokie. Natomiast 66,8 % badanych młodych dorosłych posiadało przeciętny poziom tej zmiennej.

W prowadzonych badaniach interesujące było także poznanie, czy występują korelacje między poczuciem samoskuteczności a poczuciem

satysfakcji z życia badanych młodych dorosłych. Uzyskane w tym zakresie wyniki zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3

Związek między satysfakcją z życia a poczuciem samoskuteczności

Zmienne	Współczynnik korelacji r-Pearsona	Istotność (dwustronna)	N
Poczucie samoskuteczności	0,353	< 0,001	907
Satysfakcja z życia			

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że pomiędzy poczuciem samoskuteczności a satysfakcją z życia badanych osób występuje istotny statystycznie związek liniowy. Siła tego związku określana jest jako umiarkowana, a kierunek dodatni, na co wskazuje wartość współczynnika $r = 0,35$; $p < 0,001$. Zatem im wyższy wynik w zakresie poczucia samoskuteczności tym wyższy wynik w zakresie satysfakcji z życia, a także im niższy wynik w zakresie poczucia samoskuteczności tym niższy wynik w odniesieniu do satysfakcji z życia.

Kolejnym krokiem prowadzonych analiz było poznanie czy płeć, miejsce zamieszkania oraz podejmowanie wraz z uczeniem się pracy, różnicują badaną grupę pod względem wyników w zakresie poczucia samoskuteczności i satysfakcji z życia. Tabele 4 i 6 prezentują statystyki opisowe poczucia samoskuteczności i satysfakcji z życia w odniesieniu do wskazanych zmiennych.

Tabela 4

Podstawowe statystyki opisowe dotyczące poczucia samoskuteczności badanych młodych dorosłych

Poczucie samoskuteczności								
Zmienna		N	\bar{X}	SD	SK	Błąd standardowy Sk	Kurtoza	Błąd standardowy kurtoza
Płeć	kobiety	730	30,67	4,57	-0,34	0,09	0,74	0,18
	mężczyźni	177	31,27	4,27	-0,06	0,18	-0,22	0,36
Miejsce zamieszkania	miasto	613	30,80	4,45	-0,15	0,10	0,19	0,20
	wieś	294	30,77	4,66	-0,57	0,14	1,35	0,28
Zajęcie / aktywność	uczę się	516	30,32	4,70	-0,29	0,11	0,79	0,22
	uczę się i pracuję	391	31,41	4,19	-0,21	0,12	0,06	0,25

Uzyskane wyniki badań w zakresie poczucia samoskuteczności wskazują, że rozkład wyników w zasadzie nie odbiega od rozkładu normalnego, zatem w dalszych analizach zastosowany zostanie parametryczny test *t*-Studenta.

Tabela 5

Różnice w zakresie poczucia samoskuteczności badanych w odniesieniu do analizowanych zmiennych

Poczucie samoskuteczności								
Zmienna		N	\bar{x}	SD	t	df	p	d Cohen a
Płeć	kobiety	730	30,67	4,57	-1,580	905	0,114	-0,132
	mężczyźni	177	31,27	4,27				
Miejsce zamieszkania	miasto	613	30,80	4,45	0,116	905	0,907	0,008
	wieś	294	30,77	4,66				
Zajęcie / aktywność	uczę się	516	30,32	4,70	3,631	905	0,001	0,243
	uczę się i pracuję	391	31,41	4,19				

Analiza danych zaprezentowanych w tabeli 5 dotyczących poczucia samoskuteczności badanych kobiet i mężczyzn wykazała brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy porównywanymi grupami. Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania młodych dorosłych również nie odnotowano różnic między badanymi. Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku badanych, którzy uczą się i tych, którzy uczą się i jednocześnie pracują. W tym przypadku wystąpiły różnice wskazujące, iż osoby łączące naukę z pracą mają istotnie wyższe poczucie samoskuteczności niż osoby, które poświęcają swój czas głównie nauce. Na podstawie wartości współczynnika d Cohena wskazującego siłę różnicy między badanymi grupami (uczący się oraz uczący się i jednocześnie pracujący) w zakresie poczucia samoskuteczności można ocenić występującą różnicę jako umiarkowaną.

Tabela 6

Podstawowe statystyki opisowe dotyczące satysfakcji z życia badanych młodych dorosłych

Satysfakcja z życia								
Zmienna		N	\bar{x}	SD	SK	Błąd standardowy Sk	Kurtoza	Błąd standardowy kurtoza
1		2	3	4	5	6	7	8
Płeć	kobiety	730	20,76	6,04	-0,13	0,09	-0,52	0,18
	mężczyźni	177	20,41	5,57	-0,21	0,18	-0,18	0,36

Kontynuacja tabeli. 6

1		2	3	4	5	6	7	8
Miejsce zamieszkania	miasto	613	20,26	5,92	-0,84	0,09	-0,50	0,20
	wieś	294	21,58	5,92	-0,27	0,14	-0,30	0,28
Zajęcie / aktywność	uczę się	516	20,50	5,86	-0,18	0,11	-0,44	0,22
	uczę się i pracuję	391	20,94	6,06	-0,10	0,12	-0,49	0,25

Uzyskane wyniki badań w zakresie satysfakcji z życia wskazują, że rozkład wyników nie odbiega od rozkładu normalnego, zatem w dalszych analizach w celu określenia, które zmienne różnicują badaną grupę młodych dorosłych w odniesieniu do tej zmiennej (satysfakcja z życia) zastosowano parametryczny test *t*-Studenta.

Tabela 7

Różnice w zakresie satysfakcji z życia badanych w odniesieniu do analizowanych zmiennych

Satysfakcja z życia								
Zmienna		N	\bar{X}	SD	t	df	p	d Cohena
Płeć	kobiety	730	20,76	6,04	0,707	905	0,480	0,059
	mężczyźni	177	20,41	5,57				
Miejsce zamieszkania	miasto	613	20,26	5,92	-3,142	905	0,002	-0,223
	wieś	294	21,58	5,92				
Zajęcie / aktywność	uczę się	516	20,50	5,86	1,107	905	0,269	0,074
	uczę się i pracuję	391	20,94	6,06				

Na podstawie analizowanych danych zamieszczonych w tabeli 7 można stwierdzić, że między badanymi mężczyznami i kobietami nie wystąpiły różnice istotne statystycznie w zakresie satysfakcji z życia. Nie odnotowano także różnic w zakresie tej zmiennej pomiędzy osobami tylko uczącymi się oraz uczącymi się i jednocześnie pracującymi. Natomiast w przypadku osób mieszkających na wsi i w mieście wystąpiły różnice istotne statystycznie w zakresie satysfakcji z życia. Osoby mieszkające na wsi korzystniej oceniały satysfakcję z własnego życia niż badani mieszkający w mieście. Siłę różnicy między badanymi grupami (miasto, wieś) w zakresie satysfakcji z życia można ocenić na podstawie wartości współczynnika *d* Cohena jako umiarkowaną.

PODSUMOWANIE / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Przeprowadzone badania upoważnią do wyciągnięcia następujących wniosków:

Poziom poczucia samoskuteczności oraz satysfakcji z życia młodych dorosłych Ukraińców w czasie wojny można określić jako dość satysfakcjonujący, gdyż sytuacja wojny, na co zwraca uwagę O. Kredentser [7], może powodować obniżenie poziomu poczucia własnej skuteczności. Z badań przeprowadzonych przez O. Kredentser wynika, że poczucie własnej skuteczności odgrywa ważną rolę w reakcjach człowieka na stres, radzenia sobie przez niego w sytuacjach traumatycznych, a także jest ważnym czynnikiem warunkującym efektywne funkcjonowanie człowieka po ustaniu czynników stresogennych w tym przypadku działań wojennych.

W przypadku poczucia satysfakcji z życia istnieją różnice między badanymi ze względu na ich miejsce zamieszkania. Większą satysfakcję z życia posiadają mieszkańcy wsi. Co może być spowodowane sytuacją wojny i większym poczuciem bezpieczeństwa wśród mieszkańców wsi, gdyż działania wojenne ukierunkowane są głównie na większe aglomeracje powodując bardziej dotkliwe straty zarówno wśród ludności jak też w przemyśle, infrastrukturze czy biznesie.

W zakresie poczucia samoskuteczności młodych dorosłych wystąpiła różnica pomiędzy badanymi uczącymi się i podejmującymi jednocześnie naukę i pracę. Większe poczucie samoskuteczności posiadają osoby łączące naukę i pracę w porównaniu z osobami wyłącznie uczącymi się. Umiejętność łączenia nauki i pracy wymaga większej zaradności życiowej, większego wysiłku, zaangażowania, lepszej organizacji i planowania, radzenia sobie z trudnymi sytuacjami, a także wiary w siebie. Stąd też poczucie samoskuteczności osób łączących naukę i pracę może być większe.

Istnieje istotna statystycznie, dodatnia korelacja między poczuciem samoskuteczności a satysfakcją z życia młodych dorosłych Ukraińców. Zatem, im wyższy poziom poczucia pewności siebie, zaufania co do własnych umiejętności, przekonania o możliwości poradzenia sobie w trudnych sytuacjach, wiary w sukces, poczucia sprawstwa, tym również większe poczucie satysfakcji z życia, które kształtuje się na podstawie osobistych doświadczeń [23].

Poczucie własnej skuteczności jest to zasób o charakterze wyuczonym. W związku z tym, do jego wzmocnienia mogą przyczynić się różnego rodzaju działania o charakterze edukacyjnym i/lub terapeutycznym. Podjęte działania wobec osób o niskim poczuciu własnej skuteczności powinny zmierzać do

nabycia przez nich przeświadczenia, że potrafią i są w stanie osiągać pożądane wyniki w różnych okolicznościach.

Perspektywy dalszych badań. Перспективи подальших досліджень.

W przyszłości planujemy kontynuować badania dotyczące problematyki samoskuteczności w odniesieniu do różnych zasobów osobistych obywateli ukraińskich w warunkach konfliktu zbrojnego.

**BIBLIOGRAFIA / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES
(TRANSLATED AND TRANSLITERATED)**

- [1] N. N. Taleb, *The black swan: The impact of the highly improbable*. 1st ed. Random House, 2007. [Online]. Available: https://www.stat.berkeley.edu/~aldous/157/Books/Black_Swan-sub.pdf Application date: January 05, 2024.
- [2] С. Кравчук, «Особливості життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту», *Науковий вісник Херсонського державного університету*, т. 1, вип. 1, с. 99–105, 2018.
- [3] Т. Сила, С. Форрестер, *Мобілізація громад: досвід ПРООН реалізації підходу громадської безпеки і соціальної згуртованості*. 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/noeqp> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [4] C. Guarnaccia, F. Scrima, A. Civilleri, L Salerno, «The Role of Occupational Self-Efficacy in Mediating the Effect of Job Insecurity on Work Engagement, Satisfaction and General Health», *Current Psychology*, vol. 37(3), s. 488–497, 2018. <https://doi.org/10.1007/s12144-016-9525-0>
- [5] S. Ciairano, T. C. Callari, E. Rabaglietti, A. Roggero, «Life satisfaction: the contribution of job precariousness, sense of coherence and self-efficacy: a study in Italian adults», in book *Psychology of satisfaction*; B. S. Nguyen, Ed. New York, USA: Nova Science Publishers, 2012, pp. 87–108. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/265126528_Life_Satisfaction_The_Contribution_of_Job_Precariousness_Sense_of_Coherence_and_Self-Efficacy_-_A_Study_in_Italian_Adults Application date: January 05, 2024.
- [6] Т. О. Гальцева, «Порівняльний аналіз уявлень різних категорій дорослих про ефективність власної навчальної діяльності», *Технології розвитку інтелекту*, vol. 2, № 7(18), 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://psytir.org.ua/upload/journals/2.7/authors/2017/Galc>

[eva Tetjana Oleksiivna Porivnjalnyj analiz ujavlen riznyh kategorij doroslyh pro efektyvnist vlasnoi navchalnoi dijalnosti.pdf](#) Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [7] О. Креденцер, «Професійна самоефективність та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах війни та повоєнного відродження: теоретичний аналіз проблеми», *Організаційна психологія. Економічна психологія*, № 2/3(29), с. 52–64, 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oper/article/view/395> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [8] E. Krause, «Poczucie samoskuteczności studentów w karierze (komunikat z badań)», *Szkoła-Zawód-Praca*, nr 3(14), s. 85–107, 2012. [Online]. Available: <https://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/3362> Application date: January 05, 2024.
- [9] V. R. Rodek, «Poczucie własnej skuteczności jako czynnik różnicujący samodzielne uczenie się studentów», *Studia Edukacyjne*, nr 58, s. 107–122, 2020. <https://doi.org/10.14746/se.2020.58.6>
- [10] G. Nowak, K. Pawlas, S. Duda, A. Kulik, D. Nowak, «Poczucie własnej skuteczności a zachowania zdrowotne i satysfakcja z życia studentów dietyki», *Psychologia Rozwojowa*, t. 23, nr 3, s. 83–95, 2018. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.18.018.9359>
- [11] G. J. Nowicki, B. Ślusarska, B. Zboina, A. Deluga, «Poczucie własnej skuteczności i umiejscowienie kontroli jako zasoby determinujące podejmowanie zachowań związanych ze zdrowiem», *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne*, nr 10(2), s. 18–37, 2017. [Online]. Available: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171517710> Application date: January 05, 2024.
- [12] [Безпека і здоров'я на роботі у воєнний та післявоєнний час. Досвід України в умовах російської агресії](#). 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_856143.pdf Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [13] Z. Juczyński, *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego*. Warszawa, Polska, 2001. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/282417001_Narzedzia_pomiaru_w_promocji_i_psychologii_zdrowia [Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego](#) Application date: January 05, 2024.

- [14] A. Łuczyńska, *Zmiana zachowań zdrowotnych. Dlaczego dobre chęci nie wystarczają?* Gdańsk, Polska : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.
- [15] J. M. Nicklin, K. J. Williams, «Self-Regulation of Goals and Performance: Effects of Discrepancy Feedback, Regulatory Focus, and Self-Efficacy», *Psychology*, vol. 2, no. 3, s. 187–201, 2011. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/228423920_Self-Regulation_of_Goals_and_Performance_Effects_of_Discrepancy_Feedback_Regulatory_Focus_and_Self-Efficacy Application date: January 05, 2024.
- [16] I. M. Łukasik, *Poczucie własnej skuteczności we współpracy z grupą. Eksperyment pedagogiczny w przestrzeni akademickiej*. Lublin, Polska : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013.
- [17] I. I. Сняданко, «Дослідження рівня навчально-професійної самоефективності в студентів технічних університетів», *Практична психологія та соціальна робота*, № 4, с. 7–12, 2014.
- [18] P. Ziemiański, K. Zięba, «Znaczenie źródeł poczucia samoskuteczności u początkujących przedsiębiorców: raport z badań», *Przedsiębiorstwo we współczesnej gospodarce – teoria i praktyka*, nr 2, s. 91–97, 2014. [Online]. Available: https://zie.pg.edu.pl/documents/30328766/30679239/REME_9_%282-2014%29-Art6.pdf Application date: January 05, 2024.
- [19] A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa, Polska : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- [20] P. K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Wyd. 2. Warszawa, Polska : Wydawnictwo Naukowe «Scholar», 2005.
- [21] V. Jachimowicz, T. Kostka, «Satysfakcja z życia starszych kobiet», *Ginekologia Praktyczna*, vol. 17, nr 3, s. 27–32, 2009.
- [22] M. Argyle, *Psychologia szczęścia*. Wrocław, Polska : Wydawnictwo ASTRUM, 2004.
- [23] J. Czapiński, «Niekliniczne wskaźniki zdrowia psychicznego Polaków. Identyfikacja społecznych grup podwyższonego ryzyka», w *Zdrowie psychiczne. Zagrożenia i promocja*; J. Cz. Czabała, Red. Warszawa, Polska : Instytut Psychiatrii i Neurologii, 2000, s. 231–323.
- [24] *The Satisfaction With Life Scale* / E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larson, S. Griffin. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16367493/> Application date: May 05, 2022.
- [25] *General Self Efficacy Scale* / R. Schwarzer, M. Jerusalem. [Online]. Available: <https://userpage.fu-berlin.de/~health/selfscal.htm> Application date: May 05, 2022.

- [26] J. J. Arnett, «Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties», *American Psychologist*, vol. 55(5), s. 469–480, 2000.
- [27] B. B. Frey, «Snowball Sampling», in *The SAGE Encyclopedia of Educational Research, Measurement, and Evaluation*. 2455 Teller Road, Thousand Oaks, California 91320: SAGE Publications, Inc.
<https://doi.org/10.4135/9781506326139.n636>
- [28] B. M. King, E. W. Minium, *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Warszawa, Polska : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.

ПОЧУТТЯ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ МОЛОДИХ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

доктор хабілітований, **Восік-Кавала Данута**,
професор кафедри теорії виховання Інституту педагогіки
Університету Марії Кюрі-Скадовської у Любліні (UMCS).
Люблін, Польща.

 <https://orcid.org/0000-0003-2846-7203>
danuta.wosik-kawala@mail.umcs.pl

доктор хабілітований, **Сажинська-Мазурек Ева**,
професор кафедри педагогіки праці та андрагогіки Інституту педагогіки
Університету Марії Кюрі-Скадовської в Любліні (UMCS).
Люблін, Польща.

 <https://orcid.org/0000-0002-3464-6892>
ewa.sarzynska-mazurek@mail.umcs.pl

Бевз Галина Михайлівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології спілкування
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>
galina.bevz@gmail.com

Анотація. У статті наведено результати дослідження, як частини великого дослідницького проекту, спрямованого на вивчення функціонування громадян України в умовах вторгнення російської федерації на територію України. Наданий аналіз зосереджений на групі молодих дорослих українців, які здобувають формальну освіту. Війна суттєво змінила освітньо-професійну ситуацію людей щодо виходу на ринок праці, і зумовила неодноразове корегування планів щодо власної кар'єри. У цей важкий період особливого значення

набуває почуття власної самоефективності, особливо серед молоді, яка складає суспільно-громадський потенціал країни. Війна, як травмувальна ситуація, призводить значною мірою до обмеження автономного функціонування у багатьох сферах життя і, як наслідок, знижує почуття власної стабільності щодо віри людини у її здатність ефективно опанувати стресові, неоднозначні та непередбачувані ситуації. Іншим важливим питанням, яке розглядається у цьому дослідженні, є почуття задоволеності життям опитаної молоді. Позитивне оцінювання свого життя є одним із важливих чинників суб'єктивного відчуття власного добробуту. Рівень задоволеності життям виражається в готовності розвиватися і спрямовувати свою діяльність на реалізацію власних планів та намірів. Діагностика почуття самоефективності та задоволеності життям дозволяє визначити діяльність спрямовану на розвиток цих же властивостей. У статті автори показують взаємозв'язок між самоефективністю та задоволеністю життям опитаних, опираючись на те, що отриманий досвід та його оцінка людиною формує суб'єктивне відчуття щастя.

Ключові слова: почуття самоефективності; задоволеність життям; молоді люди; війна; навчання дорослих.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] N. N. Taleb, The black swan: The impact of the highly improbable. 1-st ed. Random House, 2007. [Online]. Available: https://www.stat.berkeley.edu/~aldous/157/Books/Black_Swan-sub.pdf Application date: January 05, 2024. (in English)
- [2] S. Kravchuk, «Osoblyvosti zhyttiistykosti yak faktoru psykholohichnoi ppuzhnosti osobystosti yunatskoho viku v umovakh voiennoho konfliktu», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, t. 1, vyp. 1, s. 99–105, 2018. (in Ukrainian)
- [3] S. Kravchuk, «Osoblyvosti zhyttiistykosti yak faktoru psykholohichnoi ppuzhnosti osobystosti yunatskoho viku v umovakh voiennoho konfliktu», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, t. 1, vyp. 1, s. 99–105, 2018. (in Ukrainian)
- [4] C. Guarnaccia, F. Scrima, A. Civilleri, L. Salerno, «The Role of Occupational Self-Efficacy in Mediating the Effect of Job Insecurity on Work Engagement, Satisfaction and General Health», Current Psychology, vol. 37(3), s. 488–497, 2018. <https://doi.org/10.1007/s12144-016-9525-0> (in English)

- [5] S. Ciairano, T. C. Callari, E. Rabaglietti, A. Roggero, «Life satisfaction: the contribution of job precariousness, sense of coherence and self-efficacy: a study in Italian adults», in book Psychology of satisfaction; B. S. Nguyen, Ed. New York, USA: Nova Science Publishers, 2012, pp. 87–108. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/265126528_Life_Satisfaction_The_Contribution_of_Job_Precariousness_Sense_of_Coherence_and_Self-Efficacy_-_A_Study_in_Italian_Adults Application date: January 05, 2024. (in English)
- [6] T. O. Haltseva, «Porivnialnyi analiz uivlen riznykh katehorii doroslykh pro efektyvnist vlasnoi navchalnoi diialnosti», Tekhnolohii rozvytku intelektu, vol. 2, № 7(18), 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://psytir.org.ua/upload/journals/2.7/authors/2017/Galceva_Tetjana_Oleksiiivna_Porivnjalnyj_analiz_ujavlen_riznyh_kategorij_doroslykh_pro_efektyvnist_vlasnoi_navchalnoi_dijalnosti.pdf Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukrainian)
- [7] O. Kredentser, «Profesiina samoefektyvnist ta yii rol u zabezpechenni psykholohichnoho zdorovia personalu osvitykh orhanizatsii v umovakh viiny ta povoiennoho vidrodzhennia: teoretychnyi analiz problemy», Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, № 2/3(29), s. 52–64, 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://orgpsyjournal.in.ua/index.php/o pep/article/view/395> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukrainian)
- [8] E. Krause, «Poczucie samoskuteczności studentów w karierze (komunikat z badań)», Szkoła-Zawód-Praca, nr 3(14), s. 85–107, 2012. [Online]. Available: <https://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/3362> Application date: January 05, 2024. (in Polish)
- [9] V. R. Rodek, «Poczucie własnej skuteczności jako czynnik różnicujący samodzielne uczenie się studentów», Studia Edukacyjne, nr 58, s. 107–122, 2020. <https://doi.org/10.14746/se.2020.58.6> (in Polish)
- [10] G. Nowak, K. Pawlas, S. Duda, A. Kulik, D. Nowak, «Poczucie własnej skuteczności a zachowania zdrowotne i satysfakcja z życia studentów dietyki», Psychologia Rozwojowa, t. 23, nr 3, s. 83–95, 2018. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.18.018.9359> (in Polish)
- [11] G. J. Nowicki, B. Ślusarska, B. Zboina, A. Deluga, «Poczucie własnej skuteczności i umiejscowienie kontroli jako zasoby determinujące podejmowanie zachowań związanych ze zdrowiem», Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne, nr 10(2), s. 18–37, 2017. [Online]. Available: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171517710> Application date: January 05, 2024. (in Polish)

- [12] Bezpeka i zdrowia na roboti u voiennyi ta pisliavoiennyi chas. Dosvid Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii. 2023. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_856143.pdf Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukrainian)
- [13] Z. Juczyński, Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Warszawa, Polska, 2001. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/282417001_Narzedzia_pomiaru_w_promocji_i_psychologii_zdrowia_Pracownia_Testow_Psychologicznych_Polskiego_Towarzystwa_Psychologicznego Application date: January 05, 2024. (in Polish)
- [14] A. Łuczyńska, Zmiana zachowań zdrowotnych. Dlaczego dobre chęci nie wystarczają? Gdańsk, Polska: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004. (in Polish)
- [15] J. M. Nicklin, K. J. Williams, «Self-Regulation of Goals and Performance: Effects of Discrepancy Feedback, Regulatory Focus, and Self-Efficacy», Psychology, vol. 2, nr 3, s. 187–201, 2011. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/228423920_Self-Regulation_of_Goals_and_Performance_Effects_of_Discrepancy_Feedback_Regulatory_Focus_and_Self-Efficacy Application date: January 05, 2024. (in English)
- [16] I. M. Łukasik, Poczucie własnej skuteczności we współpracy z grupą. Eksperyment pedagogiczny w przestrzeni akademickiej. Lublin, Polska: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013. (in Polish)
- [17] I. I. Sniadanko, «Doslidzhennia rivnia navchalno-profesiinoi samoefektyvnosti v studentiv tekhnichnykh universytetiv», Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, № 4, s. 7–12, 2014. (in Ukrainian)
- [18] P. Ziemiański, K. Zięba, «Znaczenie źródeł poczucia samoskuteczności u początkujących przedsiębiorców: raport z badań», Przedsiębiorstwo we współczesnej gospodarce – teoria i praktyka, nr 2, s. 91–97, 2014. [Online]. Available: https://zie.pg.edu.pl/documents/30328766/30679239/REME_9_%282-2014%29-Art6.pdf Application date: January 05, 2024. (in Polish)
- [19] A. Bandura, Teoria społecznego uczenia się. Warszawa, Polska: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. (in Polish)
- [20] P. K. Oleś, Wprowadzenie do psychologii osobowości. Wyd. 2. Warszawa, Polska: Wydawnictwo Naukowe «Scholar», 2005. (in Polish)
- [21] V. Jachimowicz, T. Kostka, «Satysfakcja z życia starszych kobiet», Ginekologia Praktyczna, vol. 17, nr 3, s. 27–32, 2009. (in Polish)

- [22] M. Argyle, Psychologia szczęścia. Wrocław, Polska: Wydawnictwo ASTRUM, 2004. (in Polish)
- [23] J. Czapiński, «Niekliniczne wskaźniki zdrowia psychicznego Polaków. Identyfikacja społecznych grup podwyższonego ryzyka», w Zdrowie psychiczne. Zagrożenia i promocja; J. Cz. Czabała, Red. Warszawa, Polska: Instytut Psychiatrii i Neurologii, 2000, s. 231–323. (in Polish)
- [24] The Satisfaction With Life Scale / E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larson, S. Griffin. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16367493/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [25] General Self Efficacy Scale / R. Schwarzer, M. Jerusalem. [Online]. Available: <https://userpage.fu-berlin.de/~health/selfscal.htm> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [26] J. J. Arnett, «Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties», American Psychologist, vol. 55(5), s. 469–480, 2000. (in English)
- [27] B. B. Frey, «Snowball Sampling», in The SAGE Encyclopedia of Educational Research, Measurement, and Evaluation. 2455 Teller Road, Thousand Oaks, California 91320: SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781506326139.n636> (in English)
- [28] B. M. King, E. W. Minium, Statystyka dla psychologów i pedagogów. Warszawa, Polska: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. (in Polish)

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-30-42](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-30-42)

УДК 159.922.5 : 316.6

Давидова Оксана Володимирівна,

кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського.
Кременчук, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0003-7457-6539>
71kseniya@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ У ОСІБ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження психологічних аспектів адаптації осіб із порушенням зору в умовах війни. Охарактеризовано вибірку респондентів, представлено кількісний та якісний аналіз результатів констатувального етапу експерименту. Йдеться про проблеми адаптації як функціональної можливості особистості, фактори детермінації соціально-психологічного адаптаційного процесу, стани психічної адаптації особистості в соціальному оточенні. Теоретичні розвідки вказують на те, що адаптація особистості є складним та індивідуальним процесом, особливо в умовах війни, оскільки способом адаптації є виживання в обмеженості ресурсів. Основні труднощі адаптації під час війни пов'язані з потребою людини в зміні звичного способу життя, а психологічний стан може бути несумісним з мирним життям. Феноменологія процесу адаптації не оминає феномен стресостійкості як інтегративної властивості особистості, що пов'язана з її копінг-стратегіями. Проведено емпіричне дослідження проблеми адаптації у осіб з порушенням зору в умовах війни. Основним критерієм проведення порівняльного аналізу особливостей адаптації особистості в умовах війни виступили показники порушень/відсутність порушень зору в досліджуваних респондентів. Емпірично з'ясовано, що в умовах війни, у людей з порушеннями зору відбуваються зміни на рівні цінностей і сенсів, погіршується рівень задоволеності життям. Зафіксовано, що в обох групах досліджуваних є респонденти, які проявили рівень абсолютного незадоволення життям, що може бути реакцією на нещодавні травматичні події. Констатовано, що респонденти з порушенням зору проявляють адаптивніші емоційні копінг-стратегії,

порівняно з тими, в кого таких порушень немає, вважають, що існує вихід з будь-якої кризової ситуації. За допомогою статистичного інструменту t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок встановлено статистично значущі відмінності між рівнями опірності стресу та рівнем незадоволеності життям у групах респондентів залежить від наявності порушень зору.

Ключові слова: психологічна адаптація; стресостійкість; копінг-стратегії; опірність стресам; умови війни; травмівні події; особи з порушенням зору.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У сучасному світі, особливо в умовах зростаючих військових конфліктів та кризових ситуацій, проблема адаптації осіб із порушенням зору набуває надзвичайної ваги. Перебіг війни призводить до серйозних викликів для психічного здоров'я людей, а для тих, хто вже має обмеження зору, це може бути особливо тяжким випробуванням. Військові конфлікти призводять до фізичних, емоційних та соціальних травм, що змушують осіб із порушенням зору шукати нові шляхи адаптації в нових для них умовах.

Специфіка військових дій, такі як евакуації, відсутність звичайної інфраструктури та стресові чинники, у сукупності ставлять під загрозу психічне здоров'я й можливості адаптації групи осіб з порушенням зору. Отже, розуміння психологічних аспектів цього процесу та розроблення механізмів його оптимізації стає насущною задачею, яка має велике значення для психологів практиків, які працюють з особами із порушенням зору.

У контексті сучасних глобальних викликів, психічне здоров'я стає додатково важливим аспектом загального благополуччя. Отже, дослідження адаптації осіб із порушенням зору в умовах військових конфліктів стає складовою стратегії гуманітарного відгуку та відновлення, спрямованого на підтримку та реабілітацію цієї вразливої категорії населення.

Таким чином, актуальність обраної теми не обмежується лише військовим контекстом, але екстраполюється на більш широкий гуманітарний і соціальний простір, привносить новизну у вивчення та підтримку психічного здоров'я осіб із порушенням зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі сутність проблем адаптації розглядалися представниками різних наукових шкіл: психоаналізу (А. Адлером, Х. Гартманном, А. Фрейдом); когнітивної

психології (Ж. Піаже, Л. Колбергом, Л. Фестінгером), гештальтпсихології (Ф. Перлзом та ін.). Проведено ґрунтовні дослідження соціально-психологічної адаптації, захисних адаптивних механізмів та адаптивних характеристик особистості такими вченими, як (Г. Балл, О. Кокун, М. Корольчук, А. Маклаков, В. Моргун, А. Налчаджян, В. Розов та інші);

Сучасні дослідження адаптаційних процесів спрямовані на розуміння цього процесу в особливих умовах та пошук критеріїв їх визначення (Є. Головаха, О. Донченко, О. Злобіна, В. Москаленко, В. Невмержицький, В. Кислий, В. Климчук, О. Лактіонов, Н. Паніна, О. Посипанов, Т. Ронгінська, О. Охременко, Т. Титаренко).

У наукових працях тифлопсихологів і тифлопедагогів (В. Акімушкіна, Л. Вавіної, І. Моргуліса, Т. Свиридюк, Є. Синьової, С. Федоренко та інших) досліджуються соціально-психологічні особливості адаптаційних процесів інвалідів по зору.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в теоретичному та емпіричному дослідженні психологічних аспектів соціально-психологічної адаптації осіб із порушенням зору, вивченні психологічних особливостей їх адаптації до життя в умовах війни.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: здійснити теоретичний аналіз проблеми адаптації як функціональної можливості особистості та розглянути психологічні особливості процесу адаптації у людей з порушенням зору в умовах війни; провести емпіричне дослідження проблеми адаптації у осіб з порушенням зору в умовах війни.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що проблема інтеграції та соціально-психологічної адаптації людей з порушеннями зору:

- реалізується на принципах гуманізму, милосердя, справедливості, моральності, пріоритету загальних прав і свобод людини [7];
- в даний час є однією з найважливіших проблем соціології, психології, зокрема тифлопсихології;
- пов'язаний з необхідністю активного пристосування до різних чинників соціального середовища: соціально-психологічних, культурних, професійних, побутових тощо, оскільки зір є найбільш важливим каналом отримання інформації про зовнішній світ [8];

- є складним, багатоступеневим, безперервним активним двостороннім процесом, у якому мають брати участь, з одного боку, особи з вадами зору, з іншого – суспільство, та має специфічні особливості в суспільстві, яке трансформується [3], [9];

- залежить від ефективності соціально-психологічного супроводу та визначається його безперервним характером, опорою на позитивний потенціал особистості з вадами зору [9].

- Травмівні події в житті людини пов'язані з феноменом стресостійкості, копінг-стратегіями, активізацією ресурсів людини для подолання негативних емоційних переживань[1], [2], [5], [6], [10].

- Російська агресія, що триває зараз під час широкомасштабної війни в Україні, актуалізує проблему соціальної адаптації людей, зокрема осіб з порушенням зору.

Відтак, можна стверджувати, що проблема соціально-психологічної адаптації людей з порушенням зору має надзвичайно велике значення. У цьому зв'язку, багато фахівців шукають шляхи оптимізації та ефективні програми зміцнення, реабілітації для людей відповідної категорії з метою пом'якшення їх труднощів соціалізації та інтеграції в суспільстві.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній літературі; *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових даних для з'ясування змісту понять: психологічна адаптація, стресостійкість, копінг-стратегії, опірність стресам, умови війни, травмівні події, особи з порушенням зору; *емпіричні*: спостереження, тестування за допомогою наступного інструментарію; методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Пейдж (Social Readjustment Rating Scale, SRRS); шкала задоволеності життям (E. Diener, R. Emmons, R. Larsen, S. Griffin) [4]; методика психологічної діагностики копінг-механізмів (E. Heim) [4] в адаптації Л. Вассермана [4]; *математично-статистичної обробки даних*: Т-критерію для незалежних вибірок, *інтерпретаційні*: якісний аналіз, порівняльний аналіз, встановлення статистично значущих зв'язків між рівнями опірності стресу, рівнями задоволеності життям у групах респондентів в залежності від наявності порушень зору. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою статистичної програми SPSS (версія 29.0.1.0.).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Для розв'язання емпіричних завдань методом випадкового відбору було сформовано вибірку із 100 респондентів м. Харкова, у доступній локації «Товариства з обмеженою відповідальністю «Інтероко», які добровільно погодились брати участь у дослідженні. При формуванні груп, основним критерієм виступили показники порушень/відсутність порушень зору у досліджуваних, з яких 50 осіб – з порушеннями зорових функцій (група А) та 50 осіб – без порушень зору (група Б). Статистичну обробку даних проведено за допомогою інструменту: Т-критерію Стьюдента для незалежних вибірок програми SPSS (версія 29.0.1.0.).

На першому етапі констатувального експерименту проведено методику визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге. Результати порівняльного аналізу осіб з порушеннями зору (група А) та без порушень зору (група Б) представлено на (рис. 1).

Отже, високий рівень опірності стресу спостерігається лише у (14 %) респондентів групи А, в той час як у групі Б цей показник сягає (28 %). У цих людей проявляється високий рівень опірності стресу та низький рівень стресового навантаження, а повсякденна діяльність достатньо ефективна за рахунок їх стресостійкості.

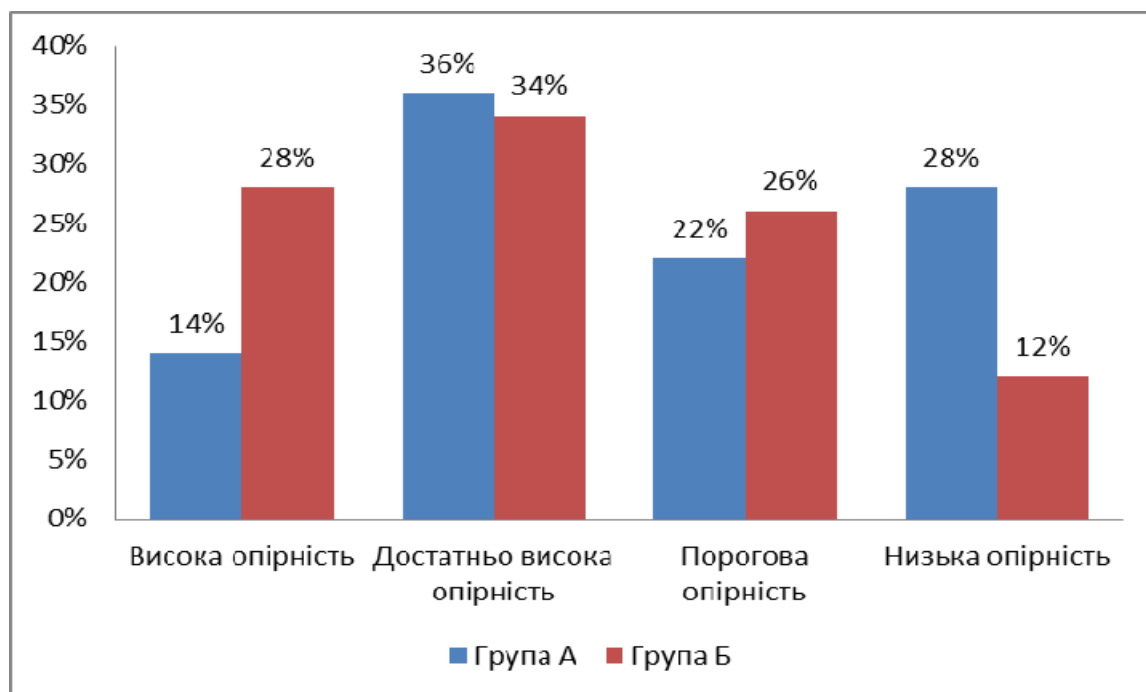

Рис. 1 Гістограма порівняння результатів опитування за методикою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге

Майже однаково розподілились респонденти на «достатньо високому рівні» опірності стресу в обох групах – (36 %) в групі А та (34 %) в групі Б. Ці респонденти достатньо стресостійкі, не обтяжені великою кількістю стресогенних факторів, які б впливали на їх внутрішній стан.

Порогову опірність стресам зафіксовано в (22 %) респондентів (група А), та у (26 %) (група Б). У цих респондентів стресостійкість знижується зі збільшенням стресових життєвих ситуацій. Такі люди змушені велику частину енергії та ресурсів витратити на боротьбу з негативними психологічними станами, долаючи стрес.

Низька опірність стресу має відмінності. Цей показник сягає (28 %) в групі А (з порушенням зору) та (12 %) в групі Б (без порушень зору). Низький рівень опірності стресу вказує на великий об'єм стресового навантаження, і, при цьому, низький рівень стресостійкості. Таким людям не рекомендовано діяльність, яка пов'язана зі стресорами. Крім того, існує велика ймовірність розвитку психосоматичних хвороб, а психічний стан корелює з нервовим виснаженням.

Прокоментуємо результати методики (E. Diener, R. Emmons, R. Larsen, S. Griffin) (рис. 2).

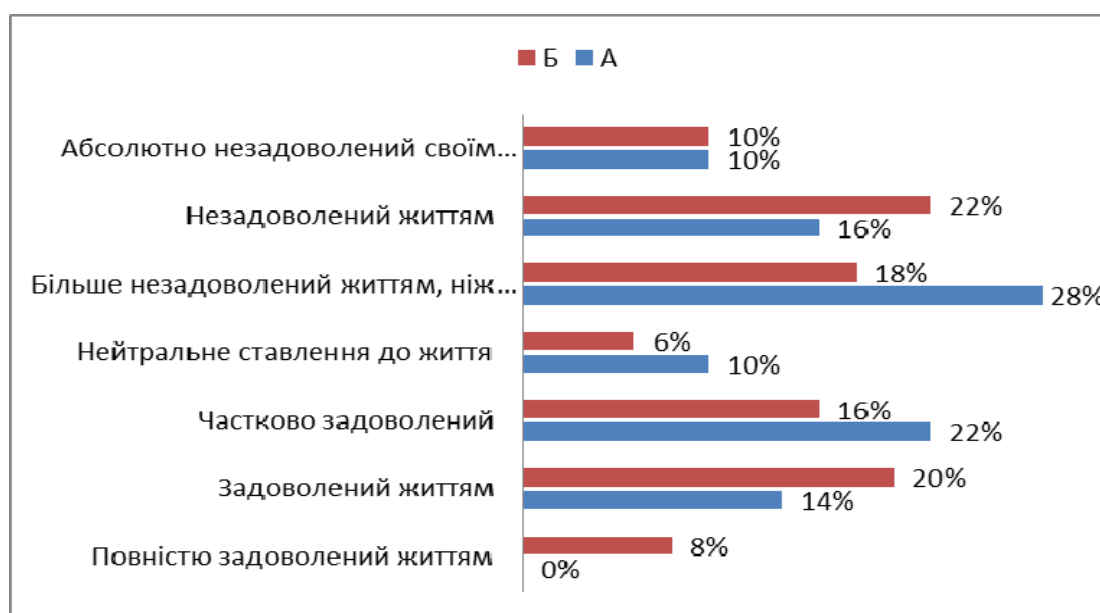

Рис. 2 Гістограма розподілу респондентів за рівнями задоволеності життям в групах респондентів без порушень (Б) та з порушеннями зору (А)

За результатами психодіагностики очевидно, що «повністю задоволені» життям лише (8 %) опитуваних групи Б. Серед респондентів групи А таких не було виявлено. Досліджувані, які набрали вказану кількість балів, відчувають радість від свого життя та вважають, що їхні

справи йдуть добре. Навіть не дивлячись на негаразди в їхньому житті. Ці люди користуються високим рівнем соціальної підтримки, мають стійку самооцінку та відчують благополуччя в усіх сферах свого життя.

За шкалою «задоволений життям» в групі А виявлено (14 %), а в групі Б таких більше на (6 %). Навіть у своєму недосконалому житті такі люди знаходять сили для подолання життєвих труднощів, розглядають проблеми не як фатальний виклик, а як такий, що є стимульним для подальшого особистісного зростання.

За шкалою «частково задоволений» життям виявлено (22 %) респонденти групи А, тоді як тільки (16 %) осіб групи Б з такими ж результатами. За шкалою «нейтральне ставлення до життя» виявлено (10 %) та (6 %) респондентів в обох групах.

Констатовано, що більше не задоволених своїм життям, ніж задоволених (28 %) в групі А, що становить високий відсоток у порівнянні з респондентами групи Б – (18 %). Респонденти з таким діапазоном балів зазвичай мають проблеми в одній або двох сферах свого життя. Вони відчувають бажання здійснити зміни у своєму житті, але часто не мають чіткого уявлення яким чином це можна зробити. Тимчасова незадоволеність життям є нормальним і поширеним явищем, що спонукає людину до змін та розвитку. Однак, якщо такі ознаки тривають у людини продовж 2–3 місяців, це може виступати маркером хронічного незадоволення життям і потребує якнайшвидшого психологічного втручання.

За шкалою «незадоволений життям» більше на (6 %) респондентів групи А (з порушенням зору). У них існують кілька сфер, де справи йдуть дуже погано. Зазвичай цей показник виникає як реакція на нещодавні критичні події, такі як смерть родича чи друга, розлучення або втрата роботи. Людина відчуває себе нещасливою, має низьку працездатність і потребує психологічної допомоги.

За шкалою «абсолютно незадоволений» своїм життям результати опитування розподілились однаково в обох групах. Це може бути реакцією на нещодавні критичні події, зокрема на смерть партнера, дитини або близької людини, втрату роботи чи інвалідність. У інших випадках це може бути реакцією на хронічні проблеми, такі як алкоголізм, наркоманія або психічні розлади. Незадоволеність виявляється у всіх аспектах життя. Ці люди потребують психологічної, а часто й психіатричної допомоги.

Нижче представлено результати опитувань за методикою психологічної діагностики копінг-механізмів (Е. Heim) в адаптації Л. Вассермана (рис. 3).

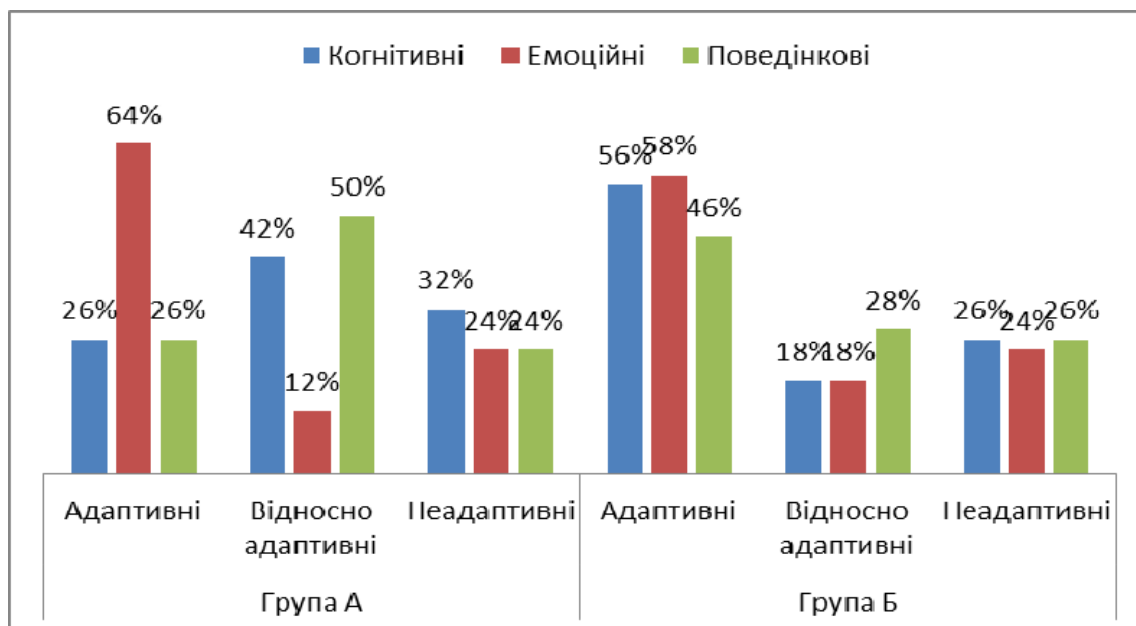

Рис. 3 Гістограма результатів опитування за методикою діагностики копінг-механізмів (Е. Heim) в групах респондентів без порушень (Б) та з порушеннями зору (А)

Адаптивні когнітивні копінг-стратегії застосовують (56 %) досліджуваних групи Б, у той час, як тільки (26 %) респондентів групи А використовують таку форму поведінки. Відповідні копінг-стратегії спрямовані на аналіз труднощів, пошук можливих шляхів їх подолання, підвищення рівня самооцінки та самоконтролю, усвідомлення власної цінності й віри в свої ресурси. Не адаптивні когнітивні копінг-стратегії, які проявляються через пасивні форми поведінки, відмову вирішувати труднощі через відсутність віри у власні сили та інтелектуальні здібності, свідому недооцінку власних неприємностей, більше притаманні респондентам групи А (32 %) порівняно з групою Б (26 %).

Цікавий емпіричний факт, що найбільше виявлено адаптивних емоційних копінг-стратегій у (64 %) респондентів групи А, тобто з порушенням зору. Вони проявляють емоційний стан, в якому активно обурюються та протестують стосовно труднощів, демонструють впевненість у тому, що існує вихід з будь-якої, навіть найскладнішої ситуації. Однаково розподілились респонденти обох груп за критерієм емоційної неадаптивності. У цьому сенсі, їх варіанти поведінки відзначаються пригніченим емоційним станом, відчуттям безнадійності, покірністю, переживанням гніву та звинуваченням себе та інших.

Майже однаково розподілилися результати серед опитуваних щодо прояву поведінкових адаптивних механізмів при вирішенні проблем (у сукупності 75 % групи А та 74 % групи Б) на адаптивному та відносно адаптивному рівнях. Характер таких зразків поведінки особистості, проявляється у взаємодії з важливими (більш досвідченими) людьми, пошуках підтримки в своєму найближчому соціальному оточенні або ініціативі в подоланні труднощів. Тішить той емпіричний факт, що респонденти з порушенням зору ефективно використовують свій копінговий адаптивний потенціал на поведінковому рівні, що навіть на (1 %) більше, ніж у тих, в кого не має порушень зору. Близькі значення в обох групах і щодо неадаптивних поведінкових копінг-стратегій (24 % в групі з порушенням зору) та (26 %) в групі респондентів без порушень зору відповідно. Для них характерно проявляти пасивну поведінку, ізоляцію, уникнення активних міжособистісних контактів і відмову від вирішення проблем.

Для з'ясування статистичних відмінностей між групами респондентів група А (з порушенням зору) та група Б (без порушень зору) застосовано за результатами проведених методик статистичний інструмент Т-критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

Статистичний аналіз даних показав, що за методикою стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге шкали «опірність стресу» в групі Б (без порушень зору) вищі значення, ніж в групі А (з порушенням зору), а саме ($224,32 > 183,94$; $p \leq 0,01$). Отже, рівень опірності стресу залежить від наявності порушень зору.

Статистичний аналіз даних за методикою (E. Diener, R. Emmons, R. Larsen, S. Griffin) за шкалою «найбільш незадоволений життям» показав вищі значення групі А (з порушенням зору), ніж в групі Б (без порушень зору), а саме ($19,48 > 19,42$; $p \leq 0,05$). Отже, рівень задоволеності життям залежить від наявності порушень зору.

За методикою психологічної діагностики копінг-механізмів (E. Heim в адаптації Л. Вассермана) статистично значущих відмінностей між групами респондентів не виявлено.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, у результаті проведеного емпіричного дослідження доведено, що погіршення зору впливає на рівень стресостійкості та задоволеності життям у вибірці досліджуваних респондентів, що може суттєво погіршувати їх процес адаптації та інтеграції в суспільстві.

У ході порівняльного аналізу в групі респондентів з порушенням зору зафіксовано нижчі показники стресостійкості порівняно з тими, хто не має порушень зору. Зафіксовано, що респонденти з порушенням зору виявилися більш схильними вибирати адаптивні емоційні копінг-механізми. Це може свідчити про їхню здатність ефективніше впоратися зі стресом на рівні емоцій, конструктивно використовувати власний емоційний та поведінковий адаптаційний потенціал. З іншого боку, особи із зниженим зором, обирають відносно менш адаптивні когнітивні стратегії, що погіршує їх пристосування до стресових чинників.

Статистичний аналіз даних за методиками дослідження показав, що особи з порушенням зору мають нижчу опірність стресам ($p \leq 0,01$) та більше проявляють незадоволеність життям ($p \leq 0,05$).

Перспективи подальших досліджень. Перспективи дослідження убачаємо в необхідності розробки програми оптимізації психологічних аспектів адаптації осіб із порушенням зору в умовах війни. Відповідна програма, в цілому, буде включати психологічні інструменти розвитку успішної адаптації в соціумі осіб з порушенням зору, розширювати траєкторії їх соціалізації. Розв'язання цих проблем включатиме аспекти психолого-педагогічної допомоги, які зможуть полегшити людям з вадами зору долати повсякденність, набувати нових соціально-психологічних можливостей, що дозволить їм виживати/проживати у відповідності до соціальної ситуації, яка на даний час склалася в Україні, не втрачати надію на кращі перспективи в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. Ф. Аршава, *Емоційна стійкість людини та її діагностика*. Дніпро, Україна : Вид-во ДНУ, 2006.
- [2] В. Грандт, «Копінг-ресурси як чинник збереження професійного здоров'я особистості», у *Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості*; Ж. Вірної, Ред. Луцьк, Україна : Вежа-Друк, 2015.
- [3] Т. М. Гребенюк, «Вивчення проблеми соціально-психологічної адаптації інвалідів по зору в студентських інтегрованих групах», на Міжнар. семінарі *Інформаційні технології у соціально-трудоцій реабілітації інвалідів*. Київ, Україна, 2014, с. 76–80.
- [4] В. Л. Злишков, С. О. Лукомська, О. В. Федан, *Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях*. Київ, Україна : Педагогічна думка, 2016.

- [5] В. М. Крайнюк, *Психологія стресостійкості особистості*. Київ, Україна : Ніка-Центр, 2007.
- [6] Л. М. Коробка, *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження психологічних стратегій адаптації*, *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 39, с. 104–114, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2017_39_11 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [7] В. І. Лубовський, *Спеціальна психологія*. – 2-е вид. Київ, Україна : Либідь, 2015.
- [8] М. Г. Мельничук, «Психосоціальна адаптація як необхідна умова пристосування до нових умов існування», *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, № 53, с. 126–134, 2016. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/778> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [9] К. К. Сотнікова, О. В. Федорова, «Проблема психосоціальної адаптації людей з вадами зору в сучасній Україні», *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, № 2, с. 311–320, 2019. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_2_28 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [10] Т. М. Титаренко, *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*. Кропивницький, Україна : Імекс-ЛТД, 2018.

FEATURES OF THE PROCESS OF ADAPTATION TO LIFE UNDER THE WAR CONDITIONS IN VISUALLY IMPAIRED PERSONS

Oksana Davydova,

Candidate of Psychological Sciences,
assistant the department of psychology, pedagogy and philosophy
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University.
Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0003-7457-6539>
71kseniya@gmail.com

Abstract. The article analyzes the results of an empirical study of the psychological aspects of adaptation of persons with visual impairments in war conditions. The sample of respondents is characterized, and the quantitative and qualitative analysis of the results of the experiment ascertainment stage is presented. It is about the problems of adaptation as

a functional possibility of the individual, the determining factors of the social and psychological adaptation process, and the states of mental adaptation of the individual in the social environment. Theoretical studies indicate that the adaptation of the individual is a complex and individual process, especially in war conditions because the way of adaptation is survival with limited resources. The main difficulties of adaptation during the war are related to a person's need to change the usual way of life, and the psychological state may be incompatible with a peaceful life. The phenomenology of the adaptation process does not bypass the phenomenon of stress resistance as an integrative property of the individual, which is related to his coping strategies. An empirical study of the problem of adaptation in visually impaired persons in war conditions was conducted. The main criterion for conducting a comparative analysis of the features of personality adaptation in war conditions was the indicators of visual impairment/absence of visual impairment in the surveyed respondents. Empirically, it has been found that in war conditions, visually impaired people experience changes in their level of values and meanings, and their level of life satisfaction deteriorates. It was recorded that in both groups of respondents there are respondents who showed a level of absolute dissatisfaction with life, which may be a reaction to recent traumatic events. It was established that visually impaired respondents demonstrate more adaptive emotional coping strategies, compared to those who do not have such impairments, and they believe that there is a way out of any crisis. With the help of the student's t-test statistical tool for independent samples, statistically significant differences were established between the levels of stress resistance and the level of dissatisfaction with life in the groups of respondents depending on the presence of visual impairment.

Keywords: psychological adaptation; ability to cope with stress; coping strategies; stress resistance; war conditions; traumatic events; visually impaired persons.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. F. Arshava, *Emotsiina stiikist liudyny ta yii diahnostyka*. Dnipro, Ukraina : Vyd-vo DNU, 2006. (in Ukraine)
- [2] V. Hrandt, «Kopinh-resursy yak chynnyk zberezhennia profesiinoho zdorovia osobystosti», u *Psykhologhiia profesiinoi bezpeky: tekhnolohii konstruktyvnoho samozberezhennia osobystosti*; Zh. Virnoi, Red. Lutsk, Ukraina : Vezha-Druk, 2015. (in Ukraine)

- [3] T. M. Hrebeniuk, «Vyvchennia problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii invalidiv po zoru v studentskykh intehrovanykh hrupakh», na Mizhnar. seminari Informatsiini tekhnolohii u sotsialno-trudovii reabilitatsii invalidiv. Kyiv, Ukraina, 2014, s. 76–80. (in Ukraine)
- [4] V. L. Zlyvkov, S. O. Lukomska, O. V. Fedan, Psykhodiagnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievkykh sytuatsiakh. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2016. (in Ukraine)
- [5] V. M. Krainiuk, Psykholohiia stresostiikosti osobystosti. Kyiv, Ukraina: Nika-Tsentr, 2007. (in Ukraine)
- [6] L. M. Korobka, Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: teoretychni zasady doslidzhennia psykholohichnykh stratehii adaptatsii, Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 39, s. 104–114, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2017_39_11 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [7] V. I. Lubovskyi, Spetsialna psykholohiia. – 2-e vyd. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2015. (in Ukraine)
- [8] M. H. Melnychuk, «Psykhosotsialna adaptatsiia yak neobkhidna umova prystosuvannia do novykh umov isnuvannia», Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody, № 53, s. 126–134, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/778> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] K. K. Sotnikova, O. V. Fedorova, «Problema psykhosotsialnoi adaptatsii liudei z vadamy zoru v suchasni Ukraini», Teoretychni i prykladni problemy psykholohii, № 2, s. 311–320, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_2_28 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [10] T. M. Tytarenko, Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloї travmatyzatsii. Kropyvnytskyi, Ukraina: Imeks-LTD, 2018. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
15 січня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-43-59](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-43-59)

УДК [378.04:005.95] : 330.341

Назарук Олександр Вікторович,

аспірант кафедри психології та особистісного розвитку

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0005-6156-6635>
alexander.cv2014@uem.edu.ua

САМОЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК УСПІШНОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ

Анотація. У статті висвітлено проблему самоефективності та її вплив на успішність фахівців в професійній діяльності. Здійснено теоретичний аналіз наукових публікацій щодо сутності, змісту і складових самоефективності. Розглянуто підходи до трактування сутності поняття «самоефективність». Це зумовлено вимогами сьогодення, що спричинило гостру потребу у фахівцях інфраструктурної галузі, які зобов'язані бути соціально зрілими, адаптуватись до нових вимог, котрі диктують часи воєнного стану та ін. Висвітлено особливості діяльності фахівців служби відновлення та розвитку інфраструктури, що спрямована на забезпечення розвитку та функціонування автомобільних доріг загального користування державного значення шляхом їх будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання в інтересах держави і користувачів автомобільних доріг. Обґрунтовано, що досягнення самоефективності працівника Служби відновлення та розвитку інфраструктури пов'язане не лише з отриманням професійних компетентностей, а й з розвитком особистісно-професійних якостей фахівців та їхнього професіоналізму. Це закономірно супроводжується розвитком самоефективності працівника Служби відновлення та розвитку інфраструктури упродовж особистісного розвитку фахівця, що забезпечує зміну його становища у суспільстві, в організації, службі й пов'язано з рівнем авторитетності та успіхом. Розглянуто об'єктивну та суб'єктивну складові успішності, що забезпечують емоційне переживання працівниками власного успіху чи неуспіху (суб'єктивна сторона), а також оцінювання результатів їх діяльності як успішних (об'єктивна складова) у певній організації в процесі самоздійснення у власному життєвому просторі чи професійній діяльності. Виокремлено чинники, що сприяють чи перешкоджають успішності, внутрішні

(відповідальність, задоволеність, здатність до самореалізації, самоефективність та ін.) та зовнішні (матеріальні статки, соціальний статус та ін.). Встановлено, що особистісне зростання супроводжується розкриттям потенційних можливостей особистості працівників в інфраструктурній галузі і може реалізовуватися через самовиявлення, самоздійснення, самореалізацію тощо. При цьому повнота особистісного самоздійснення залежить від здатності працівників визначати цілі, напрями, оцінювати власну здатність реалізовувати і досягати визначених цілей, зберігаючи особистісну цінність при цьому. Цей процес розвитку та зростання у професійній діяльності стимулює фахівців на досягнення успішності, мотивує їх підвищувати результат та продуктивність праці – їхню самоефективність.

Ключові слова: самоефективність; успішність; війна; стрес; відновлення; функціонування; криза.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Реалізація державної політики у сфері дорожнього господарства та управління автомобільними дорогами, будівництва, ремонту, модернізації інфраструктури, виробничого комплексу, соціальної сфери, житлово-комунального господарства, інженерно-транспортної, енергетичної інфраструктури, захисних споруд цивільного захисту, авіаційного, залізничного, міського електричного, морського та внутрішнього водного, автомобільного та ін. транспорту вимагає наявності висококваліфікованих фахівців інфраструктурної галузі. Завдання, пов'язані з відновленням та розвитком інфраструктури, ставлять перед Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України та його регіональними службами високі вимоги щодо кваліфікації та особистісних якостей працівників.

У цьому контексті виникає актуальна проблема дослідження психологічних особливостей самоефективності працівників інфраструктурної галузі. Тому вивчення їхньої здатності проявляти високу працездатність, приймати обдумані рішення та брати на себе відповідальність у складних умовах, адже на їх плечі лягає відновлення та розвиток інфраструктури в країні, особливо в умовах повномасштабного вторгнення є особливо затребуваним. Працівники Служб відновлення та розвитку інфраструктури працюють в складних умовах воєнного часу, докладаючи значних зусиль аби утримання дорожньої інфраструктури було в належному стані, а доставка продуктів, медикаментів та будівельних матеріалів, а головне – забезпечення зброєю на фронті здійснювалося своєчасно.

Таким чином, аналіз психологічних аспектів самоефективності цих фахівців стає важливим в умовах, коли їхня праця стає дефініційною складовою українського суспільства в його боротьбі за життя та перемогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічних дослідженнях поняття самоефективності вперше було концептуалізовано американським науковцем А. Бандурою (1977) [1] році і продовжено науковцями різних країн (К. Барбаранеллі, Б. Зіммерман, Дж. Капрара, Дж. Меддукс, Ф. Паджарес, К. Пастореллі, Д. Сервон та ін.), зокрема і вітчизняними науковцями (І. Галецька, С. Занюк, І. Михайлова, А. Хурчак, Д. Шапошник-Домінська та ін.).

У контексті досліджуваної проблеми особливий інтерес складають розвідки науковців, у яких висвітлено сутність, зміст і складові самоефективності (Bandura, 2004, 2008, 2012; Maddux, 2012); здатність досягати окресленої мети («...переконання людини у своїй здатності діяти успішно всупереч обставинам») (Bandura, 1977) [1]; «уявлення про наші можливості, базовані на спостереженнях за нашими успіхами і невдачами, а також за успіхами і невдачами інших людей» (Доценко, 2020) [2, с. 38] або безпомічністю, що проявляється в нестачі наполегливості, пасивності, сумнівах і у прагненні уникнути невдачі.

Науковці пов'язують самоефективність з процесами самоорганізації і самотворення (С. Максименко, Т. Титаренко, В. Ямницький, Л. Сердюк та ін.), самоздійснення (Кокун, 2016)), мотивацією (Wang, Wei, Harada & Minamoto, 2010), вірою людини в саму себе (Clearly & Zimmerman, 2006), «орієнтацією на оволодіння майстерністю» (Доценко, 2020) тощо.

У працях висвітлено особливості самоефективності: як психологічної детермінанти розвитку організаційної культури керівників освітньої організації (Бондарчук, 2013) [3]; її роль у забезпеченні психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах війни та повоєнного відродження (Креденцер, 2023) [4]; як поведінкового аспекту Я-концепції особистості (Гресько, 2021) [5]; психологічного феномена (Даценко, 2020); як індикатору становлення особистості фахівця з соціальної роботи як професіонала (Балахтар, 2018) [6]; психологічні особливості розвитку самоефективності майбутніх фахівців, зокрема соціальних служб у процесі професійної підготовки (Онопрієнко-Капустіна, 2021); здобувачів різних спеціальностей впродовж їхнього професійного становлення (Музика, 2018; Сняданко, 2014 та ін.); фахівців різних професій (Бахмутова, 2018; Пророк, 2008 та ін.).

Зважаючи на значний доробок науковців, варто відзначити їх різновекторність, відсутність єдиного концепту до тлумачення даного феномену, а також відсутність єдиного підходу до вивчення досліджуваної

проблеми. Водночас, у вказаних роботах проблема самоефективності як чинника успішності в професійній діяльності фахівців Служби відновлення та розвитку інфраструктури, попри її актуальність, спеціально не вивчалася.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є теоретично дослідити самоефективність як чинник успішності в професійній діяльності фахівців служби відновлення та розвитку інфраструктури.

Завдання дослідження:

- визначення змісту та сутності феномену самоефективності фахівців Служби відновлення та розвитку інфраструктури
- теоретичний аналіз чинника успішності з точки зору самоефективності працівників Служби відновлення та розвитку інфраструктури.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Під поняттям «самоефективності» науковці вбачають здатність особистості впевнено виконувати ту чи іншу діяльність. Концепцію самоефективності вперше запропонував А. Bandura (1997), стверджуючи, що привабливість результату і віра в позитивний результат недостатні для появи мотивації у суб'єкта. При цьому, варто вірити у свою здатність впоратися з цим видом діяльності.

Самоефективність висвітлює компетентність, яку відчуває особистість, виконуючи ту чи іншу справу. Як зазначає А. Bandura, самоефективність є центральною і найважливішою детермінантою людської поведінки: люди з високою самоефективністю більш наполегливі, краще вчаться, а також володіють значною самоповагою, є менш тривожні і менш схильні до депресій.

На особливу увагу заслуговують джерела, механізми самоефективності, описані А. Bandura, а також їх вплив на мотиваційну, когнітивну й емоційну сфери особистості, що уможливлюють досягнення успішності у діяльності. У теорії А. Bandura виокремлено чотири джерела самоефективності, а саме: досвід особистісних успіхів, спостереження за досягненнями інших людей, вербальні переконання й сприйняття власного емоційного стану (Bandura, 1997). Так, найбільший вплив на самоефективність, на думку науковця, має власний досвід успіхів і невдач при намаганні досягти бажаних результатів. Цей успіх слугує

наїефективнішим засобом подолання недостатньої самоефективності. Крім того, самоефективність зростає, коли особа спостерігає, як інші успішно справляються з вирішенням різних завдань.

Водночас, якщо особа спостерігає, що інші компетентні фахівці невдовзі зіткнуться з невдачами, це може погіршити прогноз її власної здатності. Наразі науковцями не розроблено однозначного аргументованого трактування феномену самоефективності як чинника успішності фахівців загалом і інфраструктурної галузі зокрема, а також можливі варіанти її вдосконалення в умовах повномасштабного вторгнення.

За результатами теоретичного аналізу літератури виділяють кілька підходів до розуміння сутності поняття «самоефективність»:

Необіхевіористичний підхід (А. Бандура) базується на ідеї, що людина може освоїти необхідні їй поведінкові реакції та демонструвати їх у потрібний момент; він також враховує почуття компетентності та ефективності.

Прихильники гуманістичного підходу самоефективність співвідносять з самоактуалізацією (А. Маслоу) та розглядають як результат активної життєдіяльності людини (А. Брушлинський) та ін.

Прибічники компетентнісного підходу самоефективність визначають як властивість особистості, що уможливорює здатність людини керувати своїм розвитком та діяльністю для досягнення поставлених завдань (С. Радкевич [7], С. Козакова [8], О. Штепа [9]).

Науковці в межах акмеологічного підходу розглядають самоефективність як властивість особистості, що підтримує віру людини у свої можливості керувати власною поведінкою та розвитком для досягнення вершин творчості (акме) (В. Антонов [10], Є. Голобродько, В. Огневюк, С. Сисоєва [11]).

У рамках особистісно-діяльнісного підходу (С. Безбородих [12], Г. Балл, [13], В. Панок [14], В. Семиченко [15], Т. Титаренко [16] Т. Траверсе [17] та ін.) науковці розглядають самоефективність як самооцінку власних здібностей у виконанні завдань та взаємодії з іншими людьми.

Досягнення успішності працівника Служби відновлення та розвитку інфраструктури є важливим аспектом становлення його особистості. Формування самоефективності зумовлено вимогами сьогодення, що спричинило гостру потребу у фахівцях інфраструктурної галузі, які зобов'язані бути соціально зрілими, адаптуватись до нових вимог, котрі диктують нам часи воєнного стану, адже саме на їх плечі кладеться зобов'язання з відбудови інфраструктурних об'єктів нашої держави після ракетних обстрілів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення окреслених завдань у дослідженні були використані теоретичні методи, які уможливили впорядкування та систематизацію знань про самоефективність як чинник успіху працівників Служби відновлення та розвитку інфраструктури, проведення системного аналізу, узагальнення теоретико-методологічних поглядів щодо змісту феномену самоефективності, а також обґрунтування необхідності підвищення її рівня як чинника успішності в професійній діяльності фахівців інфраструктурної галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Діяльність фахівців служби відновлення та розвитку інфраструктури спрямована на забезпечення розвитку та функціонування автомобільних доріг загального користування державного значення шляхом їх будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання в інтересах держави і користувачів автомобільних доріг. Забезпечення здійснення заходів з будівництва, ремонту, модернізації інфраструктури, об'єктів житлової нерухомості, громадського призначення, виробничого комплексу, соціальної сфери, сфери житлово-комунального господарства, благоустрою населених пунктів, управління побутовими відходами, інженерно-транспортної, енергетичної інфраструктури, захисних споруд цивільного захисту, інших об'єктів, що мають вплив на життєдіяльність населення, військових об'єктів та майна, у сферах авіаційного, залізничного, внутрішнього водного транспорту, автомобільного транспорту загального користування, міського електричного транспорту, у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель, а також щодо об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення. Забезпечення здійснення будівництва, ремонту, облаштування та модернізації пунктів пропуску через державний кордон для автомобільного та залізничного сполучення, їх утримання та експлуатації.

Основним видом діяльності Служби є виконання функцій замовника робіт та послуг з будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання автомобільних доріг та іншого державного майна, та одержувача бюджетних коштів. Основними ж напрямками діяльності Служби є забезпечення виконання дорожніх робіт в рамках реалізації Уповноваженим органом управління єдиної транспортної політики в межах фінансових ресурсів, що направляються Службі як одержувачу бюджетних коштів на дорожнє господарство згідно з законодавством.

Через повномасштабне вторгнення особливо гострою постала проблема самоефективності працівників. Адже військові дії, ракетні обстріли – це постійний стрес, в якому доводиться виконувати свої функціональні обов'язки, забезпечуючи життєдіяльність суспільства у задоволенні найнеобхідніших потреб. Крім того, фахівці інфраструктурної галузі, які всі громадяни України, зазнають суттєвого психічного внаслідок воєнних дій, бомбардувань, повітряних тривог та ін., що зумовлює перебування у постійному стресі і невпевненість у «завтрашньому дні».

Дану інформацію підтверджує аналіз наукових праць (Berger & Gelkopf [24]; Solomon, Benbenishty & Mikulincer [25]; Soltani, Karaminia & Hashemian [26]), в яких акцент зроблено на самоефективності загалом, а в умовах війни особливо. Важливо відзначити, що загальна самоефективність в умовах війни аналізується серед різних соціальних груп і в різних сферах діяльності. До прикладу, дослідження Solomon, Benbenishty, Mikulincer [25] охоплювало бойовий стрес, психічний статус та самоефективність ізраїльських солдатів. Результати свідчать про вплив конкретних подій під час війни, психічного статусу солдатів та їх адаптації до військової підготовки на самоефективність після війни.

У контексті професійної самоефективності Berger та Gelkopf (2011) виявили її зростання за результатами психологічних втручань. Науковці показали, що працівники, зокрема медсестри дитячих клінік, зазнали підвищеного рівня вторинної травматизації. Аналіз результатів контрольної та експериментальної груп засвідчив, що експериментальна група, завдяки психологічному втручанням, значно покращила показник професійної самоефективності і знизила рівень вторинної травматизації. Покращення вторинної травматизації також вказувало на покращення професійної самоефективності. Ці дослідження підтверджують можливість підвищення професійної самоефективності за допомогою психологічних втручань [4].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, вітчизняні науковці дослідили особливості самоефективності українців в умовах війни. Так, О. Кокун [18] в рамках Всеукраїнського опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни» (червень-липень 2022 р.) дослідив рівень загальної самоефективності українців на вибірці 1257 осіб. Результати показали, що рівень самоефективності цієї групи виявився значно нижчим, порівняно з тим, який зафіксовано серед фахівців у довоєнний період [18].

Водночас, ця тенденція може трохи відрізнитись залежно від категорії досліджуваної вибірки. Так, Г. Гура [19], використовуючи «Шкалу професійної самоефективності», дослідив професійну самоефективність

керівників українського бізнесу в умовах війни. Результати дослідження показали, що 79,82 % опитаних оцінили свою компетенцію, як високу або дуже високу. Автор зауважує, що середні тенденції серед керівників українського бізнесу вищі, ніж у попередніх дослідженнях фахівців Бельгії, Швеції, Великої Британії, Іспанії та Німеччини.

Високий рівень загальної та професійної самоефективності керівників є виправданим і функціональним – їм варто бути впевненими у власній здатності розв'язувати завдання та проблеми, які виникають у діяльності організацій. Отримані емпіричні дані підтверджують роль самоефективності, як чинника успіху та стресостійкості. Віра у успішність власних зусиль направляє, підтримує і контролює поведінку.

Варто зауважити, що самоефективність не є стійким поняттям, яке фіксує систему цінностей особистості до себе назавжди. Вона змінюється в залежності від ситуації, враховуючи різні навички, необхідні для різних видів діяльності, присутність чи відсутність інших людей, а також наше ставлення до їхніх здібностей, особливо якщо ми вважаємо їх більш компетентними, ніж ми самі. Також вона залежить від нашої схильності до реакцій на невдачі чи досягнення успіхів, а також від нашого фізичного та емоційного стану, особливо коли відчуваємо втомленість, тривогу, апатію або пригніченість.

Самоефективність є результатом складного процесу самопереконання, що ґрунтується на когнітивному опрацюванні різних джерел інформації про власну ефективність. Серед основних джерел можна виділити безпосередній та опосередкований досвід, громадську думку, фізичний та емоційний стан.

Досягнення самоефективності працівника Служби відновлення та розвитку інфраструктури пов'язане не лише з отриманням професійних компетентностей, а й із розвитком особистісно-професійних якостей. Становлення справжнього професіонала та його професіоналізму закономірно супроводжується розвитком самоефективності працівника Служби відновлення та розвитку інфраструктури. Таким чином, розвиток самоефективності на пряму пов'язаний з професійною діяльністю і може досягати високих результатів.

Аналізуючи поняття успіху у сучасних дослідженнях, науковці вбачають його взаємозв'язок із такими категоріями, як визнання, соціальний статус, становище, досягнення, винагорода та самоефективність. Категорія визнання пов'язана з успіхом через високу оцінку суспільства відносно результатів діяльності особистості, що приносить відчуття задоволення та поваги до себе.

Соціальний статус працівника інфраструктурної галузі взаємопов'язаний з успіхом як структурною одиницею системи особистість – суспільство. Упродовж особистісного розвитку фахівця зміна його становища у суспільстві, в організації, службі пов'язана з рівнем авторитетності та успіхом.

У психології досліджують якісний процес, що виражає сутність психічного у взаємозв'язку категорій досягнення і успіху, тобто досягнення і успіху. Іншими словами, досягнення позитивного результату, докладання зусиль задля самоефективності. Однією з інтерпретацій поняття успіху є його розуміння як «набуття зрілості», «формування особистості». Це передбачає наявність внутрішніх, особистісних підстав успіху, де людина проявляє себе у прагненні до розкриття свого «Я» (А. Стрижак [20]).

Особливості української формули успіху визначаються зосередженням на загальних цілях та мріях, без належної уваги досягнень, а тактика досягнення успіху українців полягає в початковому завищенні вимог з поступовим зниженням позицій. За словами І. Беха, успіх – це почуття, позитивне переживання задоволення, а також важливою є наступність мотивації на досягнення після переживання успіху, що визначає гуманістичну орієнтацію особистості [21].

Також можна стверджувати, що успіх – це досягнення особистістю очікуваного результату, що супроводжується емоціями радості, задоволенням, підвищенням ступеня мотивації, самоповаги, самооцінки та самоефективності.

У професійній діяльності працівників інфраструктурної галузі важливий індивідуальний зміст успішності можна розглядати, базуючись на біографічному досвіді, а колективна успішність буде залежати від колективних уявлень про успіх, успішну діяльність та працівників, які властиві їм як учасникам цього трудового колективу.

Варто зауважити, що «об'єктивність полягає у прояві цього феномена у конкретно соціальній сфері буття, взаємозв'язку з умовами й обставинами життя людини. Суб'єктивність має на увазі зв'язок із внутрішнім світом особи, що визначає специфічно індивідуальне сприйняття життя, його осмислення та вироблення емоційно забарвленого ставлення до нього» [22].

Цікавою у контексті нашого дослідження є класифікація критеріїв успішності, яких варто досягнути, щоб стати успішним. Це:

- здатність змінювати поведінку – навчатись або працювати;

- вміти підтримувати стан здоров'я на відповідному для життя рівні;
- здатність досягати необхідного для особистості фінансового рівня;
- набути позитивного базового емоційного стану;
- здатність налагоджувати контакти та їх підтримувати [15].

Науковці, досліджуючи чинники, що сприяють успішності, виокремлюють внутрішні (відповідальність, задоволеність, здатність до самореалізації, самоефективність та ін.), зовнішні (матеріальні статки, соціальний статус та ін.).

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що успішність містить об'єктивну та суб'єктивну складову, забезпечуючи емоційне переживання працівниками власного успіху чи неуспіху (суб'єктивна сторона), а також оцінювання результатів їх діяльності як успішних (об'єктивна складова) у певній організації в процесі самоздійснення у власному життєвому просторі чи професійній діяльності.

Отже, особистісне зростання супроводжується розкриттям потенційних можливостей особистості працівників у певній сфері життєдіяльності загалом і в інфраструктурній галузі зокрема. Цей процес може реалізовуватися через самовиявлення, самоздійснення, самореалізацію тощо. А повнота особистісного самоздійснення залежить від здатності працівників визначати цілі, визначати напрями, оцінювати власну здатність реалізувати і досягти визначених цілей, зберігаючи особистісну цінність при цьому. Цей процес розвитку та зростання у професійній діяльності, що стимулює фахівців на досягнення успішності, мотивує їх на досягнення результату та підвищує продуктивність праці буде визначати рівень самоефективності працівників.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Аналіз досліджуваної проблеми дослідження показав відсутність єдиного підходу тлумачення феномену самоефективності.

Розглянуто сутність і напрями діяльності Служби, що передбачають виконання функцій замовника робіт та послуг з будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання автомобільних доріг та іншого державного майна, та одержувача бюджетних коштів. Через повномасштабне вторгнення особливо гострою постала проблема самоефективності працівників в кризових умовах сьогодення, що потребує здатності розв'язувати завдання та проблеми, які виникають у діяльності

працівників, значних зусиль, віри у власну ефективність тощо. Встановлено, що досягнення самоефективності працівника Служби відновлення та розвитку інфраструктури пов'язане не лише з отриманням професійних компетентностей, а й із розвитком особистісно-професійних якостей і залежить від здатності працівників визначати цілі, визначати напрями, оцінювати власну здатність реалізувати і досягти визначених цілей на досягнення успішності і підвищення продуктивності праці.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні основних компонентів самоефективності (мотивів, потреб, цілей, дій, операцій способів регулювання, контролю та аналізу досягнутих результатів), а також пошуку механізмів підвищення рівня самоефективності, що стимулюватиме перетворення професійної діяльності на якісно новий рівень і сприятиме подальшому зростанню працівника, як фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. Bandura, «Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change», *Psychological Review*, vol. 84, p. 191–215, 1977.
- [2] І. М. Доценко, «Уявлення про наші можливості: психометрична характеристика тесту», *Психологічний журнал*, т. 41, № 4, с. 38, 2020.
- [3] О. І. Бондарчук, «Самоефективність керівника освітньої організації як психологічна детермінанта розвитку організаційної культури», *Актуальні проблеми психології*, т. 1, вип. 37, с. 6–10, 2013. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/1858/1/%D0%91%D0%BE%D0%BD37.pdf> Дата звернення: Січ. 06, 2024.
- [4] О. Креденцер, «Професійна самоефективність та її роль у забезпеченні психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах війни та повоєнного відродження: теоретичний аналіз проблем», *Організаційна психологія. Економічна психологія*, № 2/3(29), 2023.
- [5] І. Гресько, «Ясність я-концепції як чинник гармонійної особистості», *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, вип. 10, с. 39–45, 2021.
- [6] В. Балахтар, «Самоефективність як індикатор становлення особистості фахівця з соціальної роботи як професіонала», *Молодий вчений*, № 9(1), с. 65–170, 2018.

- [7] В. Радкевич, «Компетентнісний підхід до розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти», *Професійно-технічна освіта*, № 3(56), с. 8–10, 2012.
- [8] С. Козакова, «Особливості самоефективності керівників закладів професійно-технічної освіти як психологічного чинника успішності їхньої професійної діяльності», *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, вип. 6(35), с. 65–77, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/eDyjrj> Дата звернення: Січ. 06, 2024.
- [9] О. Штепа. «Особливості загальної компетентності та її діагностика», *Практична психологія та соціальна робота*, № 10, с. 39–49, 2011.
- [10] В. Антонов, Є. Голобородько, Ю. Антонова-Рафі, *Акмепедагогіка, акме-менеджмент освіти та акме-інновації у вихованні*. Харків, Україна : Вид-во Іванченка І. С. 2018.
- [11] В. М. Антонов, «Інноваційні технології в акмеології», у *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*; В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Я. С. Фруктова, Ред. Київ, Україна : Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2016, с. 247–258.
- [12] С. Безбородих, «Особистісно-діяльнісний підхід у розвитку конкурентоспроможного педагога», *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, вип. 28, с. 19–21, 2013.
- [13] Г. Балл, Ред. та ін. *Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці*. Київ; Кіровоград, Україна : Імекс, 2012.
- [14] В. Г. Панок, «Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі», *Практична психологія та соціальна робота*, № 4, с. 14–16, 2003.
- [15] В. А. Семиченко, «Я» в структурі професійно надійної особистості», *Наука і освіта*, № 3, с. 30–33, 2009.
- [16] Т. Титаренко, «Впливи сучасності на самоконститування особистості», *Соціальна психологія*, № 3, с. 3–12, 2009.
- [17] Т. М. Траверсе, *Психологія викладацької роботи*. Київ, Україна : Науковий світ, 2009.
- [18] О. М. Кокун, «Психодіагностичні показники рівня психічного здоров'я дорослого населення України після перших місяців війни», *Актуальні проблеми психології*, т. 5, № 22, с. 78–86, 2022.
- [19] Г. Н. Гура, «Вплив особистісних очікувань на адаптацію підприємців та керівників бізнесу в умовах війни», на *Міжнар. психол. форумі Особистість, суспільство, війна*. Харків, 2023, 265 с.
- [20] А. Стрижак, «Взаємозв'язок категорій розвитку особистості: успіх, успішність, соціальний успіх, соціальна успішність», *Актуальні*

проблеми психології, т. 9, вип. 13, с. 326–338, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/34.pdf>
Дата звернення: Січ. 06, 2024.

- [21] І. Д. Бех, *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. Т. 1. Чернівці, Україна : Букрек, 2015.
- [22] Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова, *Наукова обробка документів*. Харків, Україна, 2006.
- [23] Ю. М. Ільїна, «Психологічна модель успішності в кризові періоди суспільства», *Актуальні проблеми психології*, т. 8, вип. 7, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: https://lib.iitta.gov.ua/1783/1/Lototska_psymodel_crisise_2010.pdf Дата звернення: Січ. 06, 2024.
- [24] R. Berger, M. Gelkopf, «An intervention for reducing secondary traumatization and improving professional self-efficacy in well baby clinic nurses following war and terror: a random control group trial», *International Journal of Nursing Studies*, № 5, p. 601–610, 2011. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20934702/> Application date: January 05, 2024.
- [25] Z. Solomon, R. Benbenishty, M. Mikulincer, «The contribution of wartime, pre-war, and post-war factors to self-efficacy: a longitudinal study of combat stress reaction», *Journal Traumatic Stress*, № 4, p. 345–361, 1991. <https://doi.org/10.1002/jts.2490040304>
- [26] M. A. Soltani, R. Karaminia, S. A. Hashemian, «Prediction of war veteran's mental health based on spiritual well-being, social support and self-efficacy variables: The mediating role of life satisfaction», *Journal of education and health promotion*, № 3, p. 35–40, 2014. [Online]. Available: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4114000/pdf/JEHP-3-57.pdf> Application date: January 05, 2024.

EDUCATORS' PERSONAL POTENTIAL AS THEIR PROFESSIONALISM FACTOR

Oleksandr Nazaruk,

aspirant Department of Psychology and Personal Development
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0005-6156-6635>
alexander.cv2014@uem.edu.ua

Abstract. The article highlights the problem of self-efficacy and its impact on the success of specialists in professional activities The theoretical

analysis of scientific publications on the essence, content and components of self-efficacy is carried out. Approaches to the interpretation of the essence of the concept of "self-efficacy" are considered. The purpose of the article is to theoretically study self-efficacy as a factor of success in the professional activity of specialists in the service of infrastructure restoration and development. This is due to the requirements of today, which has led to an urgent need for infrastructure specialists who are obliged to be socially mature, to adapt to the new requirements dictated by martial law, etc. It is substantiated that the achievement of self-efficacy of an employee of the Infrastructure Restoration and Development Service is associated not only with the acquisition of professional competencies, but also with the development of personal and professional qualities of a professional and his/her professionalism. This is naturally accompanied by the development of self-efficacy of an employee of the Infrastructure Restoration and Development Service during the personal development of a specialist, which ensures a change in his or her position in society, in the organization, in the service and is associated with the level of authority and success. The objective and subjective components of success are considered, which provide employees with an emotional experience of their own success or failure (subjective side), as well as an assessment of the results of their activities as successful (objective component) in a particular organization in the process of self-actualization in their own life space or professional activity. The factors that contribute to or impede success are identified: both internal (responsibility, satisfaction, ability to self-realization, self-efficacy, etc.) and external (material wealth, social status, etc.). It has been established that personal growth is accompanied by the disclosure of the potential capabilities of the personality of employees in the infrastructure sector and can be realized through self-identification, self-fulfillment, self-realization, etc. At the same time, the completeness of personal fulfillment depends on the ability of employees to set goals, determine directions, and assess their own ability to realize and achieve the goals while maintaining personal value. This process of development and growth in professional activity stimulates specialists to achieve success, motivates them to achieve results and increases labor productivity – their self-efficacy.

Keywords: self-efficacy; success; war; stress; recovery; functioning; crisis.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. Bandura, «Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change», *Psychological Review*, vol. 84, p. 191–215, 1977. (in English)
- [2] I. M. Dotsenko, «Uiavlennia pro nashi mozhlyvosti: psykholohichna kharakterystyka testu», *Psykholohichni zhurnal*, t. 41, № 4, s. 38, 2020. (in Ukraine)
- [3] O. I. Bondarchuk, «Samoefektyvnist kerivnyka osvitnoi orhanizatsii yak psykholohichna determinanta rozvytku orhanizatsiinoi kultury», *Aktualni problemy psykholohii*, t. 1, vyp. 37, s. 6–10, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/1858/1/%D0%91%D0%BE%D0%BD37.pdf> Data zvernennia: Sich. 06, 2024. (in Ukraine)
- [4] O. Kredentser, «Profesiina samefektyvnist ta yii rol u zabezpechenni psykholohichnoho zdorovia personalu osvity orhanizatsii v umovakh viiny ta povoiennoho vidrodzhennia: teoretychni analiz problem», *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, № 2/3(29), 2023. (in Ukraine)
- [5] I. Hresko, «Iasnist ya-kontseptsii yak chynnyk harmoniinoi osobystosti», *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky*, vyp. 10, s. 39–45, 2021. (in Ukraine)
- [6] V. Balakhtar, «Samefektyvnist yak indykator stanovlennia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty yak profesionala», *Molodyi vchenyi*, № 9(1), s. 65–170, 2018. (in Ukraine)
- [7] V. Radkevych, «Kompetentnisnyi pidkhid do rozroblennia derzhavnykh standartiv profesiino-tekhnichnoi osvity», *Profesiino-tekhnichna osvita*, № 3(56), s. 8–10, 2012. (in Ukraine)
- [8] S. Kozakova, «Osoblyvosti samefektyvnosti kerivnykiv zakladiv profesiino-tekhnichnoi osvity yak psykholohichnoho chynnyka uspihnosti yikhnoi profesiinoi diialnosti», *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*, vyp. 6(35), s. 65–77, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/eDyjrU> Data zvernennia: Sich. 06, 2024. (in Ukraine)
- [9] O. Shtepa. «Osoblyvosti zahalnoi kompetentnosti ta yii diahnostyka», *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, № 10, s. 39–49, 2011. (in Ukraine)
- [10] V. Antonov, Ye. Holoborodko, Yu. Antonova-Rafi, *Akmepedahohika, akme-menedzhment osvity ta akme-innovatsii u vykhovanni*. Kharkiv, Ukraina : Vyd-vo Ivanchenka I. S. 2018. (in Ukraine)
- [11] V. M. Antonov, «Innovatsiini tekhnologii v akmeolohii», u *Suchasni akmeolohichni doslidzhennia: teoretyko-metodolohichni ta prykladni*

- aspekty; V. O. Ohneviuk, S. O. Sysoieva, Ya. S. Fruktova, Red. Kyiv, Ukraina : Kyiv. un-t imeni B. Hrinchenka, 2016, s. 247–258. (in Ukraine)
- [12] S. Bezborodykh, «Osobystisno-diiialnisnyi pidkhd u rozvytku konkurentospromozhnoho pedahoha», Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota, vyp. 28, s. 19–21, 2013. (in Ukraine)
- [13] H. Ball, Red. ta in. Intehratyvno-osobystisnyi pidkhd u psykholohichnii nautsi ta praktytsi. Kyiv; Kirovohrad, Ukraina : Imeks, 2012. (in Ukraine)
- [14] V. H. Panok, «Osnovni napriamy profesiinoho stanovlennia osobystosti praktychnoho psykholoha u vyshchii shkoli», Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, № 4, s. 14–16, 2003. (in Ukraine)
- [15] V. A. Semychenko, «Ia» v strukturi profesiino nadiinoi osobystosti», Nauka i osvita, № 3, s. 30–33, 2009. (in Ukraine)
- [16] T. Tytarenko, «Vplyvy suchasnosti na samokonstytuiuvannia osobystosti», Sotsialna psykholohiia, № 3, s. 3–12, 2009. (in Ukraine)
- [17] T. M. Traverse, Psykholohiia vykladatskoi roboty. Kyiv, Ukraina : Naukovyi svit, 2009. (in Ukraine)
- [18] O. M. Kokun, «Psykhodiahnostychni pokaznyky rivnia psykhičnoho zdorovia dorosloho naselennia Ukrainy pislia pershykh misiatsiv viiny», Aktualni problemy psykholohii, t. 5, № 22, s. 78–86, 2022. (in Ukraine)
- [19] H. N. Hura, «Vplyv osobystisnykh ochikuvan na adaptatsiiu pidpriiemtsiv ta kerivnykiv biznesu v umovakh viiny», na Mizhnar. psykhol. forumi Osobystist, suspilstvo, viina. Kharkiv, 2023, 265 s. (in Ukraine)
- [20] A. Stryzhak, «Vzaiemozviazok katehorii rozvytku osobystosti: uspikh, uspishnist, sotsialnyi uspikh, sotsialna uspishnist», Aktualni problemy psykholohii, t. 9, vyp. 13, s. 326–338, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i13/34.pdf> Data zvernennia: Sich. 06, 202. (in Ukraine)
- [21] I. D. Bekh, Vybrani naukovy pratsi. Vychovannia osobystosti. T. 1. Chernivtsi, Ukraina : Bukrek, 2015. (in Ukraine)
- [22] N. M. Kushnarenko, V. K. Udalova, Naukova obrobka dokumentiv. Kharkiv, Ukraina, 2006. (in Ukraine)
- [23] Yu. M. Ilina, «Psykhologichna model uspishnosti v kryzovi periody suspilstva», Aktualni problemy psykholohii, t. 8, vyp. 7, 2010. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://lib.iitta.gov.ua/1783/1/Lototska_psymodel_crisise_2010.pdf Data zvernennia: Sich. 06, 202. (in Ukraine)
- [24] R. Berger, M. Gelkopf, «An intervention for reducing secondary traumatization and improving professional self-efficacy in well baby clinic nurses following war and terror: a random control group trial»,

International Journal of Nursing Studies, № 5, p. 601–610, 2011. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20934702/> Application date: January 05, 2024. (in English)

- [25] Z. Solomon, R. Benbenishty, M. Mikulincer, «The contribution of wartime, pre-war, and post-war factors to self-efficacy: a longitudinal study of combat stress reaction», Journal Traumatic Stress, № 4, p. 345–361, 1991. <https://doi.org/10.1002/jts.2490040304> (in English)
- [26] M. A. Soltani, R. Karaminia, S. A. Hashemian, «Prediction of war veteran's mental health based on spiritual well-being, social support and self-efficacy variables: The mediating role of life satisfaction», Journal of education and health promotion, № 3, p. 35–40, 2014. [Online]. Available: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4114000/pdf/JEHP-3-57.pdf> Application date: January 05, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-60-74](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-60-74)

УДК 82-34.09

Саврасова-В'юн Тетяна Олександрівна,

кандидат психологічних наук,

заступник декана з науково-педагогічної та

соціально-гуманітарної роботи

Факультету української філології, культури і мистецтва

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5737-6189>

t.savrasova-viun@kubg.edu.ua

НАРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ

Анотація. У статті наведено результати дослідження проблеми наративного підходу щодо інтерпретації літературної казки. Визначено зміст, структуру, ознаки літературної казки як твору жанру художньої літератури, що ґрунтується на фольклорних, літературних традиціях, реалізує етико-естетичні цілі та містить фантастичний сюжет. Представлено види літературної казки: художній переказ народного сюжету, власне авторська казка, вільна інтерпретація сталих фольклорних схем, казка-оповідання, казка-легенда. Виокремлено наукові підходи щодо інтерпретації літературної казки: фольклористичний (акцент на народних мотивах, традиціях), літературознавчий (осмислення жанрових аспектів твору), культурологічний (увага на культурні, естетичні, моральні ідеали соціуму), семіотичний (розгляд архетипних символів), структуралістський (зосередженість на композиційно-сюжетній організації твору), соціоісторичний (аналіз соціально-політичного порядку історичної епохи), гендерний (відмінності характерних гендерних рис), лінгвістичний (вивчення мовних елементів для вираження сенсу), психоаналітичний (увага на несвідомі душевні прагнення), біхевіористичний (аналіз форм поведінки), екзистенціальний (дослідження темпорального, просторового, причинного вимірів твору), психотерапевтичний (аналіз впливу на внутрішній світ людини), наративний (вивчення категорій розповіді). Зазначено, що наративний підхід в інтерпретації літературної казки окреслює цінності автора, що породжує його ідентичність через метафори, які передають образи дійсності митця до інших. Охарактеризовано нараційну ідентичність як процес створення інтерналізованої, інтегрованої в темпоральних

вимірах історії життя, що інтерпретує відомості особистості про себе, інших завдяки рефлексії, прийняття, ставлення до суб'єктивного досвіду крізь призму індивідуальної культури. Уточнено принципи наративного підходу: екстерналізація проблеми, робота в зоні найближчого розвитку, установки на реальність, необмежений за часом вплив.

Ключові слова: казка; літературна казки; наратив; нараційна ідентичність; фольклористичний; семіотичний; біхевіористичний; наративний підхід.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Літературна казка була і залишається універсальним інструментом передачі читачеві не лише розважальної історії, але й цінних життєвих уроків, світогляду, мудрості, традицій минулих поколінь. Завдяки літературній казці людина розкриває особливості культурної спадщини минулого, що допомагає здобути їй внутрішній захист, звільнитися від нав'язливих моделей поведінки. Через прочитання, аналіз, осмислення літературних казок людина здатна до розуміння, усвідомлення власних переживань, активізації ресурсів до збереження, зміцнення психологічного здоров'я.

У процесі роботи з літературною казкою залежно від мети такої діяльності значущу роль відіграють підходи до інтерпретації твору. Так, за психологічним, соціологічним чи культурологічним підходом увагу дослідника сфокусовано на окремих аспектах казки. Задля цілісного розгляду твору, розуміння його глибокого значення для людини чи суспільства доцільно здійснювати інтерпретацію літературної казки з позиції наративного підходу. Оскільки за наративним підходом структура казки включає всі елементи, необхідні для розуміння твору (сюжет, героїв, місце, час дії, мотиви, символи), казка містить джерело інформації про світогляд, традиції, цінності, соціальні ролі, ідеї певного суспільства, культури тощо. Тому питання наративного підходу до інтерпретації літературної казки потребує ретельного розгляду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання казки є предметом наукових розвідок таких дослідників, як: І. Опі [1], Е. Харієс [2] та інших. Учені визначили сутність, змістові характеристики, ознаки досліджуваного феномена.

В. Грищук [3], В. Кизилова [4], Т. Крашеніннікова [5], Н. Лепухова [6] розглянули питання різновидів казки, схарактеризували зміст, ознаки, структуру, класифікацію літературної казки.

У працях В. Єфименко [7], Н. Лепухової [6] представлено особливості наукових підходів (фольклористичного, літературознавчого, культурологічного, семіотичного, структуралістського, соціоісторичного, гендерного, лінгвістичного, психоаналітичного, біхевіористичного, екзистенціального, психотерапевтичного, наративного) щодо інтерпретації літературної казки.

Аспекти наративного підходу щодо інтерпретації тексту літератури окреслили П. Жебєлєва [8], О. Оліфер [9], Є. Тшебінський [10], В. Чернієнко [11], Н. Чепелєва [12], Н. Шарошкіна [13] та ін.

Проблемою нараційної ідентичності цікавилися А. Вармбір [14], Л. Заграй [15], Н. Чепелєва [12] та ін.

Водночас проблема застосування наративного підходу щодо інтерпретації літературної казки залишається недостатньо висвітленою.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті: схарактеризувати особливості інтерпретації літературної казки за наративним підходом.

Завдання статті:

- 1) Окреслити погляди дослідників щодо сутності, видів, структури літературної казки.
- 2) Представити наукові підходи щодо інтерпретації літературної казки.
- 3) Проаналізувати специфіку інтерпретації літературної казки за наративним підходом.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Проблема казки як наукового феномена ґрунтується на дослідженнях В. Кизиловой [4], Н. Лепухової [6], І. Опі [1], Е. Харієс [2] та інших, які зазначене явище визначили як авторський твір про вигаданих осіб і події, що сприймаються як реальні [16].

Праці В. Грищук [3], В. Кизиловой [4], Т. Крашеніннікової [5], Н. Лепухової [6] та ін. слугували основою для дослідження проблеми літературної казки, яку науковці розглядають як твір жанру художньої літератури, що ґрунтується на фольклорних, літературних традиціях, реалізує етико-естетичні цілі та містить фантастичний сюжет [6].

Підґрунтям для дослідження проблеми наукових підходів щодо інтерпретації літературної казки стали наукові розвідки В. Єфименко [7], Н. Лепухової [6] та ін. Аспектами інтерпретації літературної казки з огляду

літературознавчого підходу цікавилися В. Кизилова [4], культурологічного – В. Братко [17], семіотичного – К. Степаненко [18], фольклористичного – В. Грищук [3], соціоісторичного – А. Нічке [19], гендерного – М. Лібераман [20], лінгвістичного – Ю. Арешенков [21], структуралістського – С. Томпсон [22], психоаналітичного – М. Франц [23], біхевіористичного – Р. Уотсон [24], екзистенціального – К. Райда [25], психотерапевтичного – М. Мушкевич [26] та інші. Основи інтерпретації літературної казки з позиції наративного підходу представлено у працях П. Жебелевої [8], О. Оліфер [9], Є. Тшебінського [10], В. Чернієнко [11], Н. Чепелевої [12], Н. Шарошкіної [13] та ін.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Реалізуючи мету статті, було застосовано комплекс методів наукового дослідження, зокрема: аналіз наукових праць із проблем казки, літературної казки, наратива, наративного підходу щодо інтерпретації літературного твору; узагальнення, систематизація поглядів учених щодо тлумачення ключових понять, явищ; порівняння наукових підходів щодо інтерпретації літературної казки тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За словником-довідником літературознавчих термінів казку представлено як «прозовий твір, що походить від народних переказів, твір про вигаданих осіб та події», який сприймається як реальний [16, с. 58].

І. Опі, Е. Харрієс вважають, що основними ознаками казки є: наявність оповіді, своєрідність структури, стійкість поетики, універсальність системи художніх засобів, наявність кумулятивності, інтенсивності емоційного стану персонажів [1], [2].

Серед різновидів казки В. Кизилова, Н. Лепухова виокремлюють: чарівні, суспільно-побутові, анімалістичні, кумулятивні, фольклорні, літературні казки [4], [6].

Акцентуючи особливу увагу на літературній казці, Н. Лепухова визначає окреслене явище як твір жанру художньої літератури, що ґрунтується на фольклорних, літературних традиціях, реалізує етико-естетичні цілі та містить фантастичний сюжет [6].

Для В. Кизилової літературна казка характеризує «художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові особливості фольклорної казки, формує новий за якістю авторський текст із різними інтертекстуальними елементами» [4, с. 34–35].

У структурі літературної казки В. Кизилова, Т. Крашеніннікова виокремлюють такі компоненти: назву (задум автора), зачин (маскування змісту), основна частина (відтворення авторського стилю в художніх деталях, рисах, мотивації персонажів), кінцівка (повчальний зміст) [4], [5].

В. Грищук розрізняє види літературної казки: художній переказ народного сюжету, власне авторська казка, вільна інтерпретація сталих фольклорних схем, казка-оповідання, казка-легенда тощо [3].

Вивчаючи результати наукових досліджень учених [4], [18], [19], [21], [22], [23], зосереджено увагу на різноманітності поглядів науковців щодо інтерпретації літературної казки. Ґрунтуючись на дослідженнях В. Єфименко [7], Н. Лепухової [6], виокремлено наукові підходи щодо інтерпретації літературних казок, а саме: фольклористичний, літературознавчий, культурологічний, семіотичний, структуралістський, соціоісторичний, гендерний, лінгвістичний, психоаналітичний, біхевіористичний, екзистенціальний, психотерапевтичний, наративний [27].

Дослідники фольклористичного підходу [3] літературну казку інтерпретують крізь призму фольклорних традицій, народних мотивів, етнографічних, ментальних описів буття народу певного історичного періоду, що відтворені в художніх образах, ситуаціях, деталях казкового епосу, формах відображення життя, смаках, сподіваннях [3], [27].

Із позиції представників літературознавчого підходу [4] літературну казку важливо розглядати через осмислення жанрової специфіки, сюжетно-композиційної структури твору, визначаючи ідейний задум, засоби художньої виразності казки, ґрунтуючись на компонентах казкової поетики, зосереджуючи увагу на авторське ставлення до подій, героїв твору [4], [27].

Науковці культурологічного підходу [17] в процесі інтерпретації літературної казки звертають увагу на культурні, естетичні, моральні, історичні ідеали соціуму, орієнтовані на виявлення особливостей діалогу культур, процес інтеріоризації особистістю загальнолюдських цінностей, характер сприйняття, тлумачення твору відповідно до авторського задуму [17], [27].

Інтерпретуючи літературну казку з позиції семіотичного підходу [18], дослідники розглядають зазначений феномен як знакову систему, в якій архетипні символи (сюжети, мотиви, персонажі, базові стихії) відтворюють безкінечну множину асоціацій тексту, контексту твору [18], [27].

Прихильники структуралістського підходу [22] під час інтерпретації літературної казки аналізують особливості композиційно-сюжетної організації твору, виокремлюючи структурні його елементи (функції, ролі персонажів, їх мотиви, ситуації, образи дії, умови) [22], [27].

Згідно з поглядами дослідників соціоісторичного підходу [19] літературну казку доцільно тлумачити, враховуючи соціальний, політичний порядок соціуму певної історичної епохи, виокремлюючи потреби, цілі, вподобання зображеного в творі суспільства [19], [27].

За гендерним підходом [20] науковці вивчають літературну казку з огляду на чоловічі та жіночі відмінності характерних рис, визначаючи особливості мислення, мови, сприйняття, поведінки, емоційної сфери героїв твору [20], [27].

Науковці лінгвістичного підходу [21] літературну казку розглянуто з позиції структурно-сислової єдності, що містить естетичну інформацію, комунікативну спрямованість, характер упорядкування мовних елементів для вираження сенсу, глибинних підтекстових значень твору, авторське оцінне ставлення через мовні засоби виразності персонажів тощо [21], [27].

Згідно з положеннями психоаналітичного підходу вчені [23] літературну казку інтерпретують крізь призму персонажів, дій, обставин твору як відображення архетипів, несвідомих внутрішніх душевних поривів, імпульсів, переживань, прагнень [23], [27].

Вивчаючи літературну казку з позиції біхевіористичного підходу [24], дослідники акцентують увагу на аналізі форм поведінки персонажів твору, в які закладено основні моделі правил соціуму [24], [27].

На думку фахівці екзистенціального підходу [25], літературну казку доцільно розглядати, виокремлюючи темпоральний, просторовий, причинний, матеріальний виміри твору, відтворюючи світ автора [25], [27].

У дослідженнях науковців психотерапевтичного підходу [26] зазначено, що літературну казку слід інтерпретувати, зосереджуючи увагу на особливостях впливу твору, його метафоричності на внутрішній світ людини, її стратегії взаємодії з середовищем, світосприйняття, ставлення, поведінку [26], [27].

Прихильники наративного підходу [8], [11] літературну казку досліджують, вивчаючи історії автора про себе, досвід, особливості саморозуміння, фокусуючись на інформації самопрезентації, що має ознаки значущості, цінності [8], [11].

Важливо зазначити, що термін «наратив» (від англ. *narrative* – оповідь) окреслено як розповідання «однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляються одним, двома чи кількома (більш чи менш явними) нараторами...» [28, с. 73]. У працях Н. Чепелевої схарактеризовано наратив як «замкнену оповідальну структуру, яка надає життєвим подіям послідовність та завершеність, організує їх в хронологічному, або іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку» [12, с. 271].

Із позиції О. Чернієнко, нарративний підхід в інтерпретації літературної казки окреслює цінності автора, що породжує його ідентичність через метафори, які передають образи дійсності митця до інших [11]. На думку С. Дуглас, метафора відображає відгомін між спогадами автора й героями твору, активізує ідентифікацію читача, змінюючи відчуття себе та казкових персонажів. За допомогою метафори автор розуміє казкові образи, себе. На читача у процесі сприймання літературної казки метафоричність впливає, набуваючи експресивної (рефлексивна взаємодія) чи інтегративної (залучення читача до читання) форм [29].

О. Оліфер вважає, що за нарративним підходом текст літературної казки характеризує механізм привласнення дії персонажа, що для автора чи читача є джерелом ідентичності, яка ґрунтується на процесах пам'яті й інтенційності. У наративі особистість здатна синтезувати досвід із різних сфер діяльності, переносити його у майбутнє, усвідомлюючи власне життя як цілісність, продовжену в часі, адже до старого досвіду додається новий, який знов і знов переосмислюється. Автор зауважує, що наратив в літературній казці реалізується як цілісність «Я» у часі завдяки думкам, емоціям, почуттям, що робить досвід унікальним і неповторним [9].

Серед принципів нарративного підходу П. Жебелева визначає: екстерналізацію проблем, роботу в зоні найближчого розвитку, установку на реальність, необмежений за часом вплив тощо. За допомогою екстерналізації проблем автор історії дистанціюється від проблем, бере відповідальність за їх вирішення, визначає цінності, потреби, ресурсні можливості, відтворюючи власну ідентичність. У роботі із зоною найближчого розвитку автор передбачає вихід із звичного стану, внесення в життя нових ідей, діяльності. Установку на реальність автор казки визначає, конструює за допомогою переконань, мови, звичок соціуму. Принцип необмеженого за часом впливу реалізується через твір, сприйнятий автором, читачем, як післясмак, що відтворюється, поширюється в соціальний простір, впливаючи на світосприйняття інших людей [8].

У дослідженнях Н. Шарошкіної зазначено, що в нарративному підході значущою складовою історії є сюжет, який поєднує події, суголосні з контекстом твору. Вибираючи події для сюжету історії, автор акцентує увагу на собі в майбутньому, пов'язує власну тотожність із цінностями, проєктуючи майбутню ідентичність. Із позиції науковця, нараційна ідентичність обумовлює появу розповіді автора про себе або потенційне уявлення історії про себе. Події в історії є продуктом свідомості оповідача, причинно-наслідкові зв'язки між подіями – спосіб застосування нараційної

ідентичності задля відтворення темпорального простору, що характеризує можливість переписати власну історію життя [13].

П. Олесь вважає, що нараційна ідентичність – це процес створення інтерналізованої, інтегрованої в темпоральних вимірах історії життя, який інтерпретує відомості особистості про себе, інших завдяки рефлексії, прийняття, ставлення до суб'єктивного досвіду крізь призму індивідуальної культури [30].

А. Вармбір зазначає, що під час створення, прочитання літературної казки реалізується «конвергенція наративної структури особистості з тимчасовою структурою її досвіду. Процес розуміння себе здійснюється в наративній структурі, яка розвивається з часом» [14, с. 44–45]. Інтерпретуючи літературну казку як цілісне явище, для автора та читача розкривається поле конструктивної дії, відбувається вияв нараційної ідентичності, що зумовлена внутрішнім часовим виміром. Дослідник розглядає нараційну ідентичність як динамічну структуру, яка змінюється в процесі розвитку особистості, оскільки людині притаманна здатність постійно переосмислювати власну історію життя відповідно до культурного середовища, часу. Проявляючи нараційну ідентичність, особистість шукає образ істинного себе, єднаючись із героями твору [14].

Н. Чепелева зауважує, що літературні твори містять нараційну ідентичність особистості, як розуміння життєвої ситуації. Це допомагає людині розібратися в собі, прийняти власний досвід, засвоїти досвід інших, створити конструктивну історію життя, змодельовати стратегію вирішення проблем як ресурс. Історія, яку презентують інші, на думку автора, сприяє осмисленню, привласненню історії літературних персонажів, що супроводжує процеси саморозуміння і саморозвитку. Автор літературного твору, з позиції Н. Чепелевої, в оповідях наводить логічні аргументи, впорядковуючи смисловий простір поведінки, діяльності людини відповідно до культурного виміру [12].

Занурюючись у наративний простір літературного твору, як підкреслює Є. Тшебінський, автор, разом із ним і читач проєктують, виявляють нараційну ідентичність як здатність аргументувати, тлумачити особливості рис когнітивної, мотиваційно-емоційної, поведінкової сфери особистості в різноманітних життєвих ситуаціях [10]. Враховуючи вищезазначене, Л. Заграй вважає, що в наративному вимірі автор, наділений універсальними властивостями розповіді наратора, виявляє персональну ідентичність, інтеграційне «Я», відстоюючи цілісність особистості, використовує рефлексію, пізнаючи внутрішні психічні стани за допомогою фіксації установок, мотивів, смислів, ставлень тощо [15].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, за результатами аналізу наукових розвідок дослідників актуалізовано роль літературних казок у процесі активізації ресурсів до збереження, зміцнення психологічного здоров'я людини. Літературну казку розглянуто як твір жанру художньої літератури, що ґрунтується на фольклорних, літературних традиціях, реалізує етико-естетичні цілі та містить фантастичний сюжет. До різновидів літературної казки віднесено: художній переказ народного сюжету, власне авторська казка, вільна інтерпретація сталих фольклорних схем, казка-оповідання, казка-легенда. Окреслено підходи щодо інтерпретації літературної казки: фольклористичний, літературознавчий, культурологічний, семіотичний, структуралістський, соціоісторичний, гендерний, лінгвістичний, психоаналітичний, біхевіористичний, екзистенціальний, наративний, психотерапевтичний. Обґрунтовано важливість у роботі з літературною казкою застосовувати наративний підхід до інтерпретації. Крізь призму наративного підходу в літературній казці завдяки активізації нараційної ідентичності відтворено життєвий досвід, цінності, світогляд оповідача, які конструює на себе читач, створюючи історію власного життя в темпоральній перспективі на засадах певного культурного середовища. Через нараційну ідентичність в літературній казці оповідач, читач завдяки метафоричним образам твору окреслюють перспективні стратегії взаємодії зі світом, забезпечуючи стабільність стану психологічного здоров'я особистості.

Перспективами подальших досліджень убачаємо в проведенні емпіричного дослідження взаємозв'язку нараційної ідентичності та психологічного благополуччя особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. Opie, *The Classic Fairy Tales*. London, Great Britain, 2003.
- [2] E. W. Harries, *Twice upon a Time Women Writers and the History of the Fairy Tale*. Princeton: University Press, 2001.
- [3] В. В. Грищук, «Літературна казка: становлення і розвиток жанру», *Наукові записки Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*, т. 1, № 1-73, с. 22–27, 2013.
- [4] В. В. Кизилова, *Динаміка української літературної прозової казки*. Київ, Україна, 2020.

- [5] Т. В. Крашеніннікова, «Образ автора в українських літературних казках XIX ст.», у *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка, Ред. Дрогобич, Україна, 2013, с. 388–393.
- [6] Н. І. Лепухова, «Відтворення особливостей німецької літературної романтичної казки в україномовних перекладах (лінгвопрагаматичний і лінгвокультурологічний аспекти)», дис. канд. філол. наук. Київ, 2015.
- [7] В. А. Єфименко, «Сучасні підходи до аналізу казок», *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»*, вип. 48, с. 186–188, 2014.
- [8] П. В. Жебелева, «Аналіз сучасних психологічних підходів до розуміння феномену «нарратив», *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, вип. 121, с. 132–136, 2014.
- [9] О. Є. Оліфер, «Нарративний підхід до проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії», *Актуальні проблеми духовності*, вип. 21, с. 46–61, 2020.
- [10] J. Trzebiński, «Narracja jako sposób rozumienia świata», w *Praktyki opowiadania*, B. Owczarek, Z. Mitosek, W. Grajewski, Red. Kraków, 2002, s. 87–126.
- [11] В. О. Чернієнко, «Ідентичність як концепт», *Науковий вісник*, вип. 49, с. 157–175, 2017.
- [12] Н. В. Чепелева, М. Л. Смульсон, О. М. Шиловська, С. Ю. Гуцол, *Нарративні психотехнології*; Н. В. Чепелева, Ред. Київ, Україна: Главник, 2007.
- [13] Н. Г. Шарошкіна, *Біографічні дослідження в дискурсі розвитку культури педагога*. Київ, Україна, 2013.
- [14] A. Warmbier, «Tożsamość narracyjna i rozumienie samego siebie», *Filozofuj!*, no. 1(13), pp. 44–45, 2017. [Online]. Available: https://filozofuj.eu/wp-content/uploads/2017/03/fi013_v1.pdf Application date: January 05, 2024.
- [15] L. Zahrai, «Narrative identity: formation mechanism», *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, vol. 7, № (2), p. 83–89, 2020. [Online]. Available: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/article/view/4869/5332> Application date: January 05, 2024.
- [16] О. В. Бобир, В. Й. Буденний, О. Б. Мамчич, Н. П. Нікітіна, *Словник-довідник літературознавчих термінів*; О. В. Бобиря, Ред. Чернігів, Україна: ФОП Лозовий В. М., 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/duguy> Дата звернення: Січ. 05, 2024.

- [17] В. О. Братко, «Культурологічний підхід до вивчення літературної казки: на прикладі казки Г. К. Андерсена «Дикі лебеді», *Зарубіжна література в школах України*, № 9, с. 18–21, 2013.
- [18] К. В. Степаненко, «Семіотична природа тексту і типи знаків у чарівних казках», *Держава та регіони*, № 4, с. 101–106, 2018.
- [19] A. Nitschke, *Soziale Ordnungen im Spiegel der Märchen*. Stuttgart, Germany, 1976.
- [20] M. Lieberman, «Some Day My Prince Will Come: Female Acculturation through the Fairy Tale», *College English*, vol. 34, no 3, p. 383–395, 1972. [Online]. Available: <https://sci-hub.se/10.2307/375142> Application date: January 05, 2024.
- [21] Ю. О. Арешенков, «Лінгвістичний аналіз художнього тексту». Кривий Ріг, Україна : Видав. дім, 2007.
- [22] S. Thompson, *The Folktale*. London, Great Britain, 1951.
- [23] M.-L. Franz, *The Interpretation of Fairy Tales*. Boston, USA: Shambala, 1996.
- [24] R. I. Watson, *Psychology of the child*. New York, USA : John Wiley and Sons, 1965.
- [25] К. Ю. Райда, *Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи*. Київ, Україна : Парапан, 2009.
- [26] М. Мушкевич, «Казкотерапія як метод психологічного супроводу сімей із проблемною дитиною», *Психологічні перспективи*, вип. 33, с. 205–220, 2019.
- [27] Т. О. Саврасова-В'юн, «Літературна казка як терапевтичний інструмент», *Габітус*, вип. 48, с. 146–151, 2023.
- [28] О. М. Ткачук, *Наратологічний словник*. Тернопіль, Україна : Астон, 2002.
- [29] S. T. Douglas, «*Narrating Identity: The impact of literary reading on storied autobiographical memory development*», *A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy; Department of Psychology University of Alberta*. Edmonton, 2019. [Online]. Available: <http://surl.li/pjdyp> Application date: January 05, 2024.
- [30] P. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa, Polska, 2009.

NARRATORY APPROACH TO INTERPRETATION LITERARY TALE

Tetiana Savrasova-V'un,

PhD in psychology, deputy dean for scientific and pedagogical,
of social and humanitarian work of the
Faculty of Ukrainian Philology, Culture and
Art Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5737-6189>

t.savrasova-viun@kubg.edu.ua

Abstract. The article presents the results of a study of the problem of the narrative approach to the interpretation of a literary fairy tale. The content, structure, and characteristics of a literary fairy tale are determined as a work of fiction, based on folklore and literary traditions, which realizes ethical and aesthetic goals and contains a fantastic plot. The types of literary fairy tales are presented: an artistic presentation of a folk plot, the author's own fairy tale, a free interpretation of constant folklore schemes, a fairy tale-story, a fairy tale-legend. Scientific approaches to the interpretation of a literary fairy tale are highlighted: folkloristic (emphasis on folk motifs, traditions), literary criticism (comprehension of the genre aspects of the work), cultural studies (attention to the cultural, aesthetic, moral ideals of society), semiotic (examination of the compositional and plot organization of the work), sociohistorical (analysis of the socio-political order of a historical era), gender (differences in characteristic gender traits), linguistic (study of linguistic elements to express meaning), psychoanalytic (attention to unconscious mental aspirations), behavioristic (analysis of behavior patterns), existential (study of temporal, spatial, causal dimensions works), psychotherapeutic (analysis of the influence on a person's inner world), narrative (study of narrative categories). It is noted that the narrative approach in the interpretation of a literary fairy tale determines the values of the author, which generates his identity through metaphors that convey images of the artist's reality to others. National identity is characterized as the process of creating an internalized life history integrated in temporal dimensions, which interprets the individual's information about himself and others through reflection, acceptance, and attitude towards subjective experience through the prism of individual culture. The principles of the narrative approach are clarified: externalization of the problem, work in the zone of proximal development, orientation to reality, time-limited influence.

Keywords: fairy tale; literary fairy tale; narrative; national identity; folklore; semiotic; behaviouristic; narrative approaches.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. Opie, *The Classic Fairy Tales*. London, Great Britain, 2003. (in English)
- [2] E. W. Harries, *Twice upon a Time Women Writers and the History of the Fairy Tale*. Princeton: University Press, 2001. (in English)
- [3] V. V. Hryshchuk, «Literaturna kazka: stanovlennia i rozvytok zhanru», *Naukovi zapysky Kharkivskoho nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody*, t. 1, № 1-73, s. 22–27, 2013. (in Ukraine)
- [4] V. V. Kyzyl'ova, *Dynamika ukrainskoi literaturnoi prozovoi kazky*. Kyiv, Ukraina, 2020. (in Ukraine)
- [5] T. V. Krasheninnikova, «Obraz avtora v ukrainskykh literaturnykh kazkakh XIX st.», u *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri, Drohobyskyi derzh. ped. un-t imeni Ivana Franka*, Red. Drohobych, Ukraina, 2013, s. 388–393. (in Ukraine)
- [6] N. I. Liepukhova, «Vidtvorennia osoblyvosti nimetskoj literaturnoi romantychnoi kazky v ukrainomovnykh perekladakh (linhvoprahamatychnyi i linhvokulturolohichni aspekty)», *dys. kand. filol. nauk*. Kyiv, 2015. (in Ukraine)
- [7] V. A. Yefymenko, «Suchasni pidkhody do analizu kazok», *Naukovi zapysky Natsionalnogo un-tu «Ostrozka akademiia»*, vyp. 48, s. 186–188, 2014. (in Ukraine)
- [8] P. V. Zhebelieva, «Analiz suchasnykh psykholohichnykh pidkhodiv do rozuminnia fenomenu «naratyv», *Visnyk Chernihivskoho natsionalnogo pedahohichnoho universytetu*, vyp. 121, s. 132–136, 2014. (in Ukraine)
- [9] O. Ye. Olifer, «Naratyvnyi pidkhid do problemy identychnosti osobystosti v analitychnii filosofii», *Aktualni problemy dukhovnosti*, vyp. 21, s. 46–61, 2020. (in Ukraine)
- [10] J. Trzebiński, «Narracja jako sposób rozumienia świata», w *Praktyki opowiadania*, B. Owczarek, Z. Mitosek, W. Grajewski, Red. Kraków, 2002, s. 87–126. (in Polish)
- [11] V. O. Cherniienko, «Identychnist yak kontsept», *Naukovyi visnyk*, vyp. 49, s. 157–175, 2017. (in Ukraine)
- [12] N. V. Chepelieva, M. L. Smulson, O. M. Shylovska, S. Yu. Hutsol, *Naratyvni psykhotekhnologii*; N. V. Chepelieva, Red. Kyiv, Ukraina : Hlavnyk, 2007. (in Ukraine)
- [13] N. H. Sharoshkina, *Biohrafichni doslidzhennia v dyskursi rozvytku kultury pedahoha*. Kyiv, Ukraina, 2013. (in Ukraine)

- [14] A. Warmbier, «Tożsamość narracyjna i rozumienie samego siebie», *Filozofuj!*, no. 1(13), pp. 44–45, 2017. [Online]. Available: https://filozofuj.eu/wp-content/uploads/2017/03/fi013_v1.pdf Application date: January 05, 2024. (in Polish)
- [15] L. Zahrai, «Narrative identity: formation mechanism», *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, vol. 7, № (2), p. 83–89, 2020. [Online]. Available: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/jpnu/article/view/4869/5332> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [16] O. V. Bobyr, V. Y. Budennyi, O. B. Mamchych, N. P. Nikitina, *Slovník-dovidník literaturoznavčeských terminů*; O. V. Bobyria, Red. Chernihiv, Ukraine: FOP Lozovyi V. M., 2016. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <http://surl.li/duguy> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [17] V. O. Bratko, «Kulturolohichniy pidkhid do vyvchennia literaturnoi kazky: na prykladi kazky H. K. Andersena «Dyki lebedi», *Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy*, № 9, s. 18–21, 2013. (in Ukraine)
- [18] K. V. Stepanenko, «Semiotychna pryroda tekstu i typy znakiv u charivnykh kazkakh», *Derzhava ta rehiony*, № 4, s. 101–106, 2018. (in Ukraine)
- [19] A. Nitschke, *Soziale Ordnungen im Spiegel der Märchen*. Stuttgart, Germany, 1976. (in German)
- [20] M. Lieberman, «Some Day My Prince Will Come: Female Acculturation through the Fairy Tale», *College English*, vol. 34, no 3, p. 383–395, 1972. [Online]. Available: <https://sci-hub.se/10.2307/375142> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [21] Yu. O. Areshenkov, «Linhvistychnyi analiz khudozhnoho tekstu». *Kryvyi Rih, Ukraina: Vydav. dim*, 2007. (in Ukraine)
- [22] S. Thompson, *The Folktale*. London, Great Britain, 1951. (in English)
- [23] M.-L. Franz, *The Interpretation of Fairy Tales*. Boston, USA: Shambala, 1996. (in English)
- [24] R. I. Watson, *Psychology of the child*. New York, USA: John Wiley and Sons, 1965. (in English)
- [25] K. Yu Raida, *Ekzystentsialna filozofia. Tradytsiia i perspektyvy*. Kyiv, Ukraina: Parapan, 2009. (in Ukraine)
- [26] M. Mushkevych, «Kazkoterapiia yak metod psykholohichnoho suprovodu simey iz problemnoiu dytynoiu», *Psykholohichni perspektyvy*, vyp. 33, s. 205–220, 2019. (in Ukraine)
- [27] T. O. Savrasova-Viun, «Literaturna kazka yak terapevtychnyi instrument», *Habitus*, vyp. 48, s. 146–151, 2023. (in Ukraine)

- [28] O. M. Tkachuk, *Naratolohichniy slovnyk*. Ternopil, Ukraina : Aston, 2002. (in Ukraine)
- [29] S. T. Douglas, «Narrating Identity: The impact of literary reading on storied autobiographical memory development», A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy; Department of Psychology University of Alberta. Edmonton, 2019. [Online]. Available: <http://surl.li/pjdyp> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [30] P. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa, Polska, 2009. (in Polish)

*Стаття надійшла до редакції
16 січня 2024 року*

ЕКОНОМІКА

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-75-104](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-75-104)

UDC 004.738.5:339

Ramin Tsinaridze,

PhD in Business Administration, Associate Professor,
Faculty of Economics and Business,
Batumi Shota Rustaveli State University.
Batumi, Georgia.

 <https://orcid.org/0000-0002-0444-9740>
ramin.tsinaridze@bsu.edu.ge

Zinaida Smutchak,

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Department of Economics,
Entrepreneurship and Management,
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6079-9227>
zinulechka@ukr.net

Ana Kobaladze,

MBA in Business Administration,
Batumi Shota Rustaveli State University.
Batumi, Georgia.

 <https://orcid.org/0009-0005-2291-676X>
kobaladze.ana1999@gmail.com

ELECTRONIC COMMERCE IN GEORGIAN BUSINESS: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Abstract. Electronic technologies are developing rapidly in world commerce, therefore, organizations are created that effectively follow the aforementioned tendency and take an honourable place in world business with the efficiency of using electronic technologies. E-commerce refers to companies and individuals buying and selling goods and services over the Internet. It affects different types of market segments and extends to smart devices. Almost every imaginable product and service is available through E-commerce transactions, including books, music, airline tickets, and financial services such as stock investing and online banking. Through E-commerce, goods and services can be produced and then sold using the Internet. The future of Georgian business is developing in this direction, that's why it is necessary to constantly inspect the mentioned processes,

share knowledge and support it, because it helps the business in productivity and efficient management, and it has a positive impact on the state income and economic situation. The research includes an overview of use of electronic technologies in international commerce and the analysis of the potential of electronic commerce in Georgia. The main task of the given research is to investigate the positive and negative outcome of E-commerce and E-business, including the tendency of E-commerce in Georgia and the experience of using E-commerce by different companies. The subject of the research is electronic commerce and technologies, analysis of world practice, study of electronic business environment of Georgia, current trends and possible perspectives of development of electronic commerce.

Keywords: business; E-commerce; electronic environment; economic development; electronic technologies.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. Electronic commerce is an industry where the process of buying and selling services/products is carried out using electronic technologies such as the Internet and other computer network. The Internet is a source of information that we use on a daily basis. It shaped the economic, social, political environment around the world. It includes any type of activity and has simplified the communication ways between people. It is through the use of the Internet that fields such as: education, economics, public care are developing. The Internet contributes to the economic stability, growth and development of countries around the world. As a result of the invention of the Internet, E-commerce evolved over time and has spread all over the world. It is an one of the important sectors of the E-market that gives entrepreneurs the opportunity to invest in open markets anywhere in the world, where they will achieve a competitive advantage by creating high-quality services / products, create a consumer segment and constantly work on innovations, because any field, no matter how successful to be at a certain stage, it is necessary to permanently introduce innovations and discover/use innovative technologies. Investing in E-commerce is necessary for the economic development of Georgia, since electronic technologies were introduced late in Georgia, the E-market of Georgia is significantly behind the level of development of the countries in the world, and therefore the economic level is different. It should also be noted that the role of E-commerce is not properly evaluated, because we do not have proper information about the share of E-business in the GDP, how many E-commerce companies operate within the Georgian market. What is their annual

turnover and profit? How effectively do they use electronic technologies? What are the results for the economic development of the country?

It is necessary to form the E-commerce industry as it is in European and other developed countries, and the use of their practices will bring outcome for Georgia – in terms of employment of the local population, increase of incomes, attraction of foreign, high-budget investors and company representatives, interest and improvement and development of the state economic situation.

Analysis of recent research and publications. Nowadays, the portion of E-commerce, which is characterized by an Internet-based trading structure and offers a simple and effective way of improving business activity, is rapidly increasing. The simplicity and efficiency of this form of business activity is expressed in lower operational costs, unlimited access to the world market and increased productivity. The benefits of E-commerce are becoming particularly apparent during the pandemic of Covid-19. In the state of emergency, governments manage to avoid economic crisis through online platforms [7, p. 136].

As part of the company's market strategies, E-commerce offers the use of such techniques as an electronic business card, which includes information about the company's activities. Also, electronic catalog, electronic trade (E-trading); electronic store; electronic accounting, etc. [16, p. 2].

«Traditional methods of developing a new product online are not fast and flexible due to the production cycle, so companies are forced to be the first adopters of new opportunities to meet the customer needs and offer a new product in a timely manner. This method relies on flexibility and operational feedback from the customers» [4, p. 147].

New business models of E-commerce are becoming more relevant. With the E-commerce, the mobile commerce market is taking place and they are different from each other." As for mobile applications, there are many important applications that have the functions and capabilities of mobile devices to collect data about users and to use the collected data to effectively provide services to them. The new business model of electronic and mobile commerce, which are based on applications of mobile phones, or concentrated around applications (app-centric) through the similar channels [8, p. 71].

As a result of good organized electronic commerce, business processes become more transparent, and therefore the competitive environment becomes better, it can become an obstacle for hidden monopolies, management costs and state poverty are significantly reduced, and it's the best chance to use an eco-friendly electronic technology [5, p. 3–4].

«The use of electronic technologies in business has a great potential that needs to be managed wisely. In this field, electronic technologies have presented enormous horizons of goal achievement, profitability, expansion, production and

management efficiency. In recent years, the interest of companies in the Internet sphere has increased and they have even adjusted their potential and resources. By adopting electronic technologies, companies get direct or indirect profits. Companies use electronic marketplaces for offering their goods or services, for marketing research, for supplies, etc. Buyers use electronic markets to search for information, choose goods or services, place orders, pay by credit card or use electronic payments» [9, p. 53].

«In the development of electronic business, the introduction of the latest innovative methods of information technology and economics is evident. In developed countries, E-business is an important trigger for socio-economic development. A large number of companies are getting involved in E-commerce and E-business» [3, p. 84].

«The producer-consumer concept as a means of technological progress has the potential to be introduced in almost every sector of the economic situation and to increase the involvement of consumers in the creation of the products» [1, p. 31].

«Information technologies are changing the modern global economic system. There is an emergence of production operations based on absolutely new principles, which are related to the information flow. Accordingly, the mentioned tendency causes the changes of production technology and affects its economic side. The modern propensity to place the main information bases, flows, software in the network simplifies the processes of creation, movement, management and control of information flows in companies, which has a positive effect on the process of making investment decisions and selecting the optimal ratio of production factors» [11, p. 20].

«E-commerce has transformed the entire retail sphere within the company and significantly changed customer expectations for customer service and customer experience. It allows consumers and businesses to communicate without facilitators. It helps to establish the proper communications and make deals in a short period of time. Comfortableness is also a great advantage, without leaving home, a person can buy the product from the website at any time of the day» [12,127].

AIM AND TASKS/ МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the article is to study the positive and negative outcome of E-commerce and E-business, including the tendency of E-commerce in Georgia and the experience of using E-commerce by different companies.

In accordance with the specified goal, the following *tasks* are set in the article: to analyse the world practice of E-commerce and E-business; to study the

electronic business environment of Georgia, current trends and possible perspectives of development of electronic commerce.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Using an E-commerce strategy is essential for any business activity. In order for a company to achieve success, it must have a tight connection between corporate strategies and E-commerce strategies. Electronic commerce is an industry where products and services are bought and sold through electronic means, such as the Internet, which is one of the most important sources of information. Electronic commerce is based on mobile commerce, electronic transfer of funds, supply chain management, internet marketing, online transaction processes, and electronic data exchange. People use the mentioned ones every day and E-commerce is becoming a part of our life, because electronic technology has developed so much, that person can get the desired service/product without leaving home, using the remote services.

Electronic business is aimed at increasing the effective management of the company. It envisions the transformation of business processes through Internet technologies. Technological progress has radically changed the way of businesses activity. This industry has made it possible for companies to manufacture and offer their services/products even in countries where they never imagined they could do business activity.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The scientific work includes the analysis and review of literature and empirical studies of Georgian and foreign authors, as well as the elaboration of the experience of using electronic commerce of international and local organizations.

Qualitative methods of information collection, analysis, contrast and comparison are used in the scientific paper. It is worth noting that the paper contains an electronic survey of the staff of one of the successful companies – «Majorel Georgia», since the company operates successfully in the E-commerce industry and achieves the desired results, continuing to improve the quality of service for customers, as well as the development and growth of the working staff.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

We live in a rapidly changing world where technology is developing very fast and of course this development is aimed at making our lives easier, but adopting new technologies has both positive and negative consequences. New

technologies create new markets and opportunities. One of the important sources of electronic technology is the Internet, and with the use of the Internet, many transactions are made possible through online platforms. When considering E-commerce, it is necessary to distinguish Internet advertising, because in terms of conducting activities, it is the most effective means of spreading information to a wide audience. Since the world uses the Internet, it is one of the most important sources of receiving information, the company should create strategic Internet advertising on such platforms, and it will be possible to spread information.

In Georgia, Internet advertising resources are not utilized, but it is necessary to develop and invest in the development of such Internet advertisements, which will help the companies operating in the Georgian market in effective management.

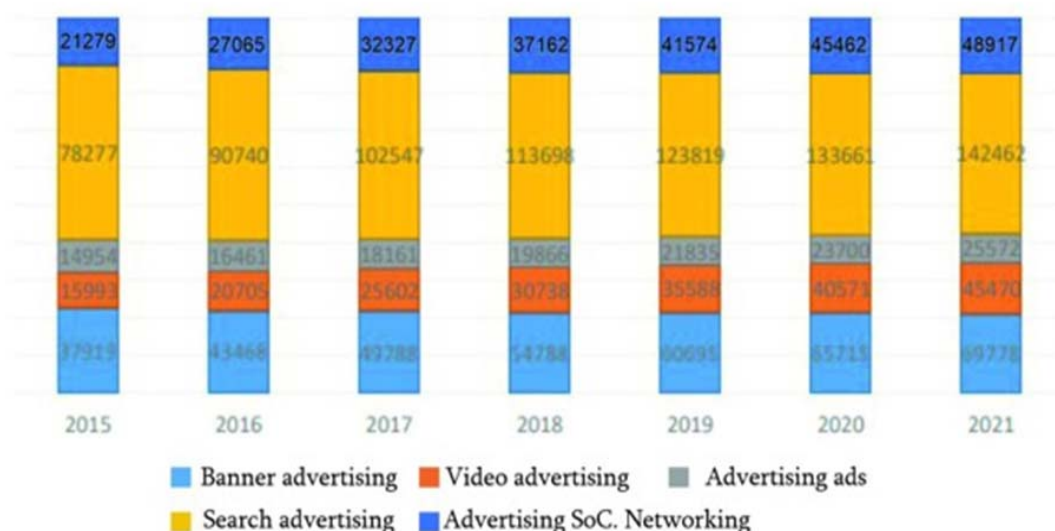

Fig. 1 Global internet advertising revenue 2015–2021 (Forecast period) [27]

When the company competes successfully and achieves the desired result (making a profit), it first of all affects the economic situation of the country. The more Georgian companies will operate in the market, the more the economic flow will increase, and this is good both for the political situation and for the improvement of the situation of the local residents.

Internet advertising is considered as the most effective means of communication and information influencing the audience. Its market is dynamic. Advertising on the Internet is much cheaper than when using mass media, print media [4, p. 45].

One of the examples of E-commerce platforms is «Trendyol», which is based in Turkey (the headquarter is located in Istanbul). «Trendyol» works within the structure of Trendyol Group. Founded in 2010 by Mr. Demet Mutlu, Trendyol is a private company specializing in the fashion and retail sector [16, p. 1]. In August 2021, «Trendyol» signed agreements to raise \$ 1,5 billion from several high-profile investors, valuing the company at \$ 16,5 billion. With this new funding, «Trendyol» becomes Turkey's first decacorn (a term given to startups valued at more than \$ 10 billion). The round was led by General Atlantic, SoftBank Vision Fund 2, as well as Princeville Capital and Sovereign Wealth funds, ADQ (UAE) and Qatar Investment Authority. The platform was approved as a research and development center in 2019 by the Ministry of Industry and Technology. «Trendyol tech» specializes in: native language processing; real-time data analysis; data visualization; data collection; Uniting different brands in one space; Offering fast service to customers all over the world [16, p. 1].

Companies operating in the E-commerce industry have also developed in recent years, especially since the COVID-19 pandemic. Majorel is one of the leading companies in the global BPO (Business Process Outsourcing) industry, which unites more than 73,000 employees in 35 countries and is a partner of about 500 companies worldwide. Majorel is one of the best examples of a business that uses E-commerce successfully and gets the desired results, both in terms of revenue and in terms of offering the highest quality service to customers and service personnel. For Majorel, continuous development of the staff, increase in motivation and creation of a comfortable, pleasant working environment are very important. The E-commerce project produced by the company is German, English and Russian and involves providing remote technical support to customers [20, p. 1].

E-commerce is the most important part of sales, which creates a comfortable environment for consumers and different types of businesses activities to trade. It should be noted that in Georgia, E-commerce has developed dramatically since 2020, due to the pandemic caused by COVID-19, and its income amounted to GEL 137,9 million. The mentioned amount will have a positive impact on the turnover of the state's economic situation, as well as on the living conditions of the local residents. The more efficiently the industry and the firms in it operate, the more the income level of the country increases and the economic situation improves. Economic development is necessary for Georgia, because it has the potential to be one of the most demanding markets for foreign investments. The state should be involved in attracting foreign investments in order to further develop E-commerce in Georgia.

The global outbreak of the COVID-19 has had a major impact on international trade, national economies, and even the existence of many

companies. First of all, the above-mentioned pandemic has created the need for social distancing. Those firms survived that quickly mastered online platforms and were able to move their activities to the online platform. However, it is a difficult process, but the business activities require rapid assimilation of innovations, constant study of the changing segment, and the further development of such products and services that correspond to the requirements of a specific market segment.

Since 2018, E-commerce has been actively growing and developing. That is why the percentage of the market increased significantly (from 11 % to 23 %). In addition, before the pandemic, many home appliance brands were already actively using the remote sales and subsequently, such companies were ready to face 2020 and large-scale changes [23, p. 1].

The analysis carried out since 2017 revealed that the best seller products in Georgia in the sphere of E-commerce were: household appliances, electronics, furniture, clothes, accessories and others. To buy the mentioned products, customers mainly use the following foreign platforms: «Amazon»; «Ebay»; «AliExpress». From Georgian platforms: «Mymarket»; «Extra.ge»; «Vendoo»; «be.ge» [23, p. 2].

In Georgia, the share of E-commerce users falls on the young population and is much more relevant among the population living in cities than among those living in villages due to such factors as – finances, income, level of Internet coverage, technical and material factors.

According to the data of 2018–2020, those who use E-commerce, the amount they spend in this direction is rapidly increasing, because the purchase process is convenient and sales are carried out in efficient ways, and all over the world. It should also be noted that by 2020, E-commerce in Georgia would make up only 1 % of retail trade, which is quite low compared to developed countries [15, p. 5].

Despite the fact that the E-commerce business is expanding, developing and the share of sales in this field is also increasing, online shopping is not available for Georgian consumers. In order to resolve this issue, the online retailer needs to have the following features: detailed product description; catalogs of products and prices, the possibility of refunds, the possibility of exchanging products, different payment methods, improving the delivery service. In America, businesses that use E-commerce will generate \$ 4.88 trillion in online sales revenue (as of 2022). E-commerce is gradually replacing traditional trade and is a direction that is effective for managing business effectively, as well as taking care of customers, getting the desired service/product in a safe way and meeting their needs and requirements [15, p. 8].

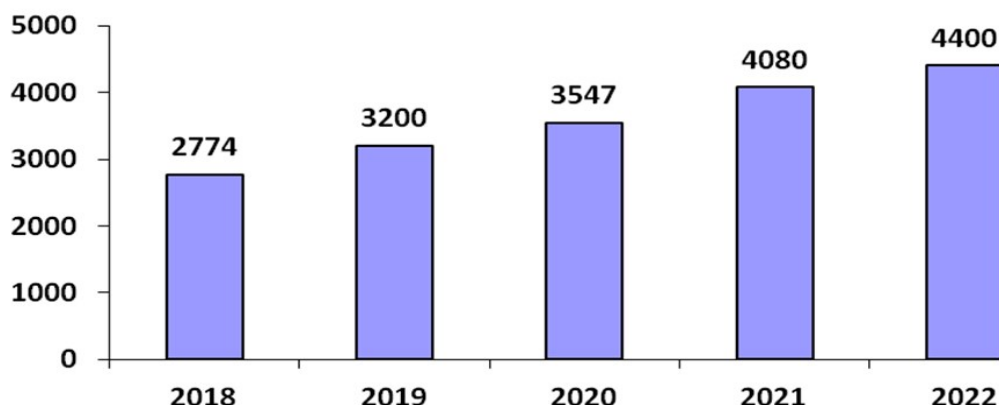

Fig. 2 Dynamics of E-Commerce Development 2018–2022 [29]

E-commerce has changed the world business and has given the world a trigger to improve and develop commercial business more. In the world market during the pandemic, mainly those companies survived who were able to use the online system and form a business in the direction of E-commerce [10, p. 9].

Countries are engaging in network commerce and this is affecting the internet economy. The income from internet sales worldwide is increasing every year. According to statistics, in 2018 Internet sales amounted to USD 2774 billion, and in 2022 – USD 4400 billion. Without the E-commerce, many businesses would not be able to develop and even exist. For many companies, this is a way of survival. The need for E-commerce was emphasized due to the pandemic. The whole world has been trying to develop an online system for learning, purchasing personal items, managing business, earning income, etc. Like other business models, E-commerce has both positive and negative effects.

Table 1

Positive and negative aspects of E-commerce

Positive Aspects	Negative Aspects
Low cost	Constant control of the platform
Worldwide Market	Personal safety
Constant Work	Product and price comparison
Feedback and Analysis	Great competition
Offering the best products	Internet access
Simplicity of hiring professionals	Using a credit card
Rapid growth and sales growth	Safety
Access to Clients' information	Quality and Time
Detailed description of each product	Rapidity
Multiple Choice	

Note: The table is prepared by the authors

Hence, the advantages of E-commerce are:

- a) Provision of global opportunities, which implies the absence of geographical barriers. Anywhere in the world it is possible to sell a product/service and have a customer. Buyers and sellers meet each other in the virtual world;
- b) E-commerce reduces costs and does not require a large budget to start. also gives the company the opportunity to make high profits;
- c) Fast delivery of goods/services to customers and time management;
- d) Good market expansion opportunity. It is possible to reach clients worldwide, at any time and attract different clients from anywhere in the world;
- e) E-commerce allows consumers and businesses to communicate directly with each other, without facilitators. It helps to establish the right communications and to make deals in a short period of time;
- f) Convenience is also a great advantage, without leaving home, a person can purchase food products from the website at any time of the day. It does not have business hours like a store.

E-commerce also has negative effects:

- a) Lack of interpersonal relationships that are important to many firms and the production of quality products/services. It may even affect a specific business area;
- b) Security is one of the biggest issues in E-commerce. misuse of credit card data; theft of personal information; theft of user card; This leads to customer distrust and anger;
- c) Inviolability from the customer's side is also a problem for some customers because they prefer to fit and pay on the spot in the store, rather than waiting for some time and having the fear that the purchased item will not meet their expectations;
- d) There are also problems that may arise as a result of placing an order, such as transportation, delivery.

The SWOT analysis (table 2) presents both the Strengths and Weaknesses of E-commerce.

It should be noted, that the growth of E-commerce has both positive and negative aspects. The negative side is mainly associated with security, but with the development of technologies, it is possible to control privacy and security. Nowadays, the investing in E-commerce is the right strategy and effective move. It should be noted that the modern world is impossible without the Internet, and the E-commerce industry has given many companies a second chance to survive, especially during the pandemic. Many businesses are profitable, that's why its importance is growing more and more in the world's leading markets.

According to the information of the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, Georgia's position in the 2021–2022 Global

Competitiveness Index of the World Economic Forum has improved in terms of innovation. The country's positions are increased in such components as [10, p. 15]:

- Innovations and adoption of new technologies (with 6 positions).
- Foreign direct investments (with 3 positions).
- State purchases in the field of technology (with 6 positions).

Table 2

SWOT analysis of E-Commerce

<i>S – Strengths</i>	<i>W – Weaknesses</i>
Low cost	Hidden costs
Availability	Expenses
Feedback	Personal Safety
High Qualified Personnel	Delays in Shipment
Income Increase	Price and Product Comparison
Consideration of Customer Needs	Lack of Interpersonal Relationships
Simple Transactions	Long Delivery
Time saving	Fake websites
Comfortable	
Multiple Choice	
Dissemination of Information Worldwide	
<i>O – Opportunities</i>	<i>T – Threats</i>
Constant Development	Privacy and Security
Sales Growth	Server Error
Competitiveness	Delivery/Transportation Delays
Global Expansion	Monopoly
New Technologies	Competition
Feedback (24 Hours)	Innovations
Business expansion and growth	Changes of the Environment, Law and Regulations
Reducing local competition	Risks
Advertisement/Promotion	

Note: The table is prepared by the authors

Since 2012, the «Global Innovation Index» has been published every year, and its purpose is to show the world's trends in terms of innovation. It indicates to countries the conditions and environment necessary for innovation to develop [19, p. 1]. Investing in E-commerce is necessary, because it is a good chance for companies to achieve the desired goal in a simple way, using new technologies. In order to attract investments, the following criteria should be considered: human capital, market development, infrastructure, knowledge and technology production, institutional arrangement. «One of the special

requirements of the direction of modern investments is the presence of scientific and technological skills in the country, which is directly related to the development of intellectual and patent policy. All attention should be focused on the following components – the quality of research institutions, spending on research and development» [11, p. 56].

The more sustainable the economic situation, the better the country's potential, the employment and quality of life of the local residents. Accordingly, E-business must be developed in Georgia, because Georgia still stands behind developed countries in terms of the use of E-commerce, and for our country it is a necessary source for increasing income and economic status. It is also worth noting that selling products online allows overcoming geographical boundaries. Companies should expand their product range worldwide, and this is possible by analyzing risks, studying the market segment, based on the definition of customer requirements/needs. As a result of observing the indicators of Georgia, the index revealed a positive trend in terms of the connection between the GDP of the country and innovativeness.

Based on the review of recent years, in the 2019 study, in terms of innovation development, Georgia ranked 48th with 36,89 points, as a result of which it entered the top fifty for the first time in the history of the index. However, as of 2020, the rating has deteriorated by 15 places. In the same year, the number of investments decreased and the production of innovative products decreased accordingly. Government policies can significantly improve the situation. The government can change its approach to the market and develop safety standards. Without its involvement, it is impossible to form and improve a business environment favourable for entrepreneurial activity [18, p. 2].

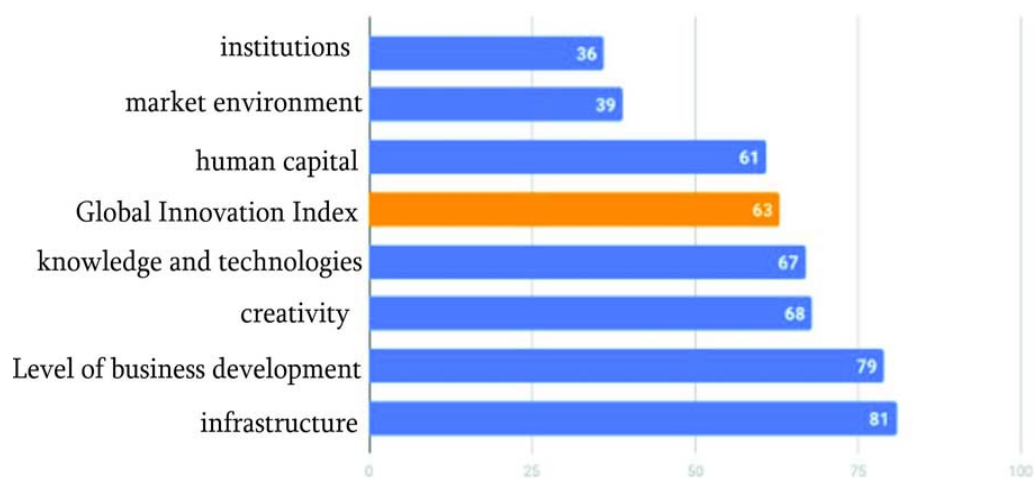

Fig. 3 Ranking by categories [28]

The promotion of Georgia's position in the ranking of the Global Index of Innovation is remarkable, but it should be noted that the country is facing significant challenges that need to be approached and overcome in the proper way. Georgia is considered a country with a low innovative culture in the strategy prepared for Georgia by the European Bank for Reconstruction and Development. According to the document, low-level innovations and research are caused by the fact that small and medium-sized entrepreneurs of Georgia invest less money in research and development, which prevents the creation of innovations and ultimately results in ineffective results. According to the Global Index of Innovation study, Georgia still occupies a low position in the components that are the main source of innovative development in the long term. In particular, the situation is not favourable in terms of political stability and security. Also, in relation to the GDP, Georgia occupies the 86th place in terms of spending on education. It should also be noted that the country is not innovative in terms of creativity, and its refinement is one of the important factors for attracting investments [19, p. 3].

It is necessary for the competent bodies to carry out such measures that will contribute to the elimination of existing problems, improvement of the state of the country and the process of sustainable development, so that all the mentioned factors are reflected in the economic growth of Georgia.

In Georgia, as well as in other countries, the state is actively involved in conducting activities based on information technologies. There are many events that contribute to the development of this direction, but compared to other countries, this process is taking place at a slow rate in Georgia. The share of online trade in total sales has increased significantly during the period of COVID-19.

According to «GALT & TAGGART» data, the size of the local E-commerce market in Georgia increased 3,2 times annually in 2020 and amounted to GEL 137,9 million. Despite the rapid growth, the growth rate of E-commerce in Georgia stands behind the level of developed markets. Compared to other countries, the average annual consumer spending on online shopping in Georgia is significantly low – 950 GEL in 2020, which is 3 times lower than the indicators of European countries [22, p. 1–2].

The most demanded category of local E-commerce in Georgia is electronics, household appliances. It should be noted that companies in this sector started investing before the spread of the pandemic, therefore compared to other sectors; they were more prepared to face the difficulties and imposed restrictions [18, p. 1].

With the use of modern technologies, the use of the Internet has become available world-wide. Internet is a necessary resource for E-commerce, because if a person does not have a good internet connection, he will not be able to make online purchases. In some regions of Georgia, there is still a problem of internet

coverage. The state should achieve large-scale access to the Internet, as this is a necessary factor for investors as well. The proportion of online traders is higher among urban residents than among rural residents [22, p. 5].

Fig. 4 The share of people who purchased goods/services online [22]

The share of consumers is higher for urban residents (27,4 %) than for rural residents (9,1 %). Despite the growth, the share of Internet merchants in Georgia is still low compared to developed countries. The younger generation has embraced the online space more easily than the older generation. Georgian consumers are mainly interested in international online trade. This is due to international companies offering a variety of products at low prices. It is worth noting that the spread of the COVID-19 pandemic has forced local companies to expand their digital offerings. Local online stores can expand the market, increase competition and attract customers from foreign companies, so they must use all the resources they have at their disposal.

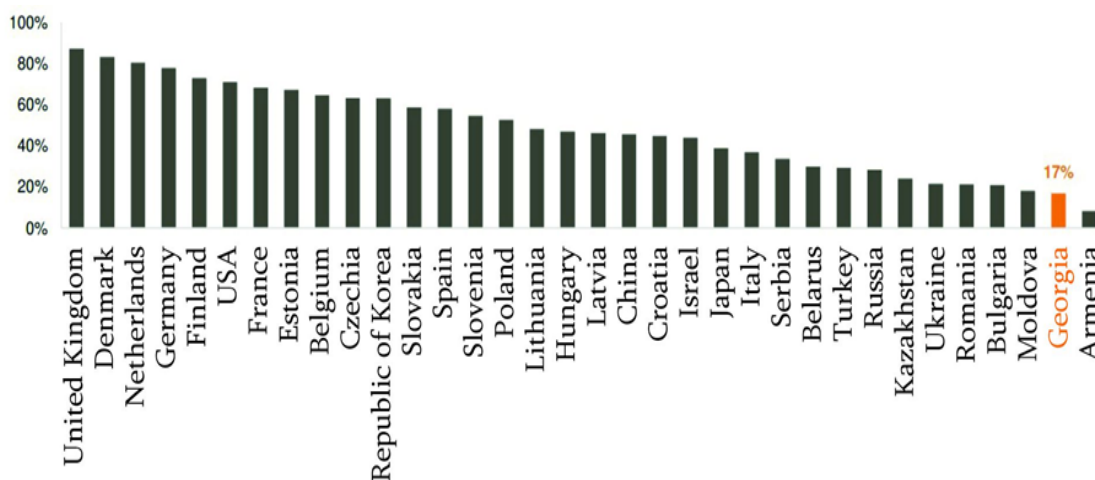

Fig. 5 Share of online retailers in total population (2019–2022), based on latest data [22]

Despite the fact that finances are an obstacle to the spread of the Internet in Georgia, our country still actively tries not to stand behind technological innovations and actively uses the Internet economy in the leading sectors – tourism, taxation and etc. To fill this deficit, direct foreign investments are an important element for the development of countries with developing and transition economies, because it is an important means of inflow of capital, knowledge, and new technologies. It helps to create new jobs and stimulate the rapid growth of the economy, which is necessary for Georgia to be able to develop more and take a solid position in the world market. «In order to attract investments in the service sector, it is necessary to promote new technologies. One of the important recommendations in this regard is to accelerate the transition to 5G, which will encourage local and foreign startups to implement business projects based on technology and innovation» [13, p. 17].

For developing countries, direct foreign investment flows are particularly important. Competition is increasing globally, so companies are trying to increase their investment offers as well. After the pandemic, direct support financial mechanisms became more important for investors. 80 % of business leaders surveyed by «EY» in 2021 consider motivation packages offered by governments as the most important when selecting investment locations.

Fig. 6 Decisive factors in choosing investment locations [28]

In the sphere of tourism, in the absence of online bookings, the travel process would be very complicated and the comfort of customers would not be at the same level as it is now. Today, the fastest source of information dissemination is the Internet. Many platforms have been created where people have the opportunity to socialize with each other; to purchase services/products without leaving home and to receive large-scale information related to issues of interest to them. Having information helps consumers make decisions. The presence of the Internet also contributed to the establishment of mobile banking. This system made transfers easier. The Internet significantly increases the level of education. This process promotes employment, which has a positive impact on the country's economic situation.

Almost all home services can be purchased online (food for example). There are two biggest players in the market of food products delivery in Georgia – «Glovo» and «Wolt». Both are international companies and are present in more than 20 countries around the world. According to «GALT & TAGGART» estimates, in 2020 E-commerce expenses outside the borders of Georgia amounted to GEL 459 million. Between 2019 and 2021, these costs have increased by an average of 40,3 % annually. The 4 largest companies account for 2/3 of all purchases: Amazon; AliExpress; eBay; Taobao. It is necessary for large companies to be interested in the resources available in Georgia, because the more investments will be made in the mentioned direction, the faster the economic, political and social situation of Georgia will develop. The number of employees will increase and, accordingly, the incomes of the local population will increase [22, p. 8].

The number of visits to online stores in Georgia in 2019–2021 increased 3–4 times and reached its peak in January 2021. Unfortunately, non-specialized online stores met the pandemic in Georgia with more or less organized online platforms. The situation created as a result of the pandemic was even fatal for some companies [22, p. 10].

Improving technical functionality will increase the time visitors spend on the website and the probability of purchasing products. User-friendly interface, personalized recommendations, efficient search engine, lead to more engagement in international online stores compared to local websites. Georgian users, on average, spend twice as much time on international E-commerce websites than on Georgian websites. Improving user experience is important to attract and retain customers.

Cyber security is one of the most important areas of Georgia's security policy, which includes the protection of infrastructure and facilities from attacks, as this poses a threat to the population, the business process and the state. Developing E-security is a necessary precondition for investing in E-commerce.

The state should develop security systems that will protect consumers from cyber attacks.

Table 3

Data of users of Georgian and foreign online stores [22]

Date	Georgian online stores			International online stores		
	Number of pages per 1 visit	Average Duration Minutes: Seconds	Bounce Rate	Number of pages per 1 visit	Average Duration Minutes: Seconds	Bounce Rate
May - 20	5.4	06:58	40%	9.4	13:27	31%
June - 20	4.9	05:34	44%	9.0	14:51	29%
June - 20	5.1	07:51	43%	8.4	12:52	29%
August - 20	5.8	06:51	42%	7.6	12:02	29%
September - 20	6.4	07:48	39%	8.5	11:15	30%
October - 20	4.8	06:10	45%	9.4	11:58	28%
November - 20	5.2	07:45	40%	8.5	12:34	29%
December - 20	5.6	07:13	39%	8.7	12:00	27%
December - 20	5.0	07:04	44%	8.0	10:50	26%
January - 21	4.8	06:44	46%	8.5	12:15	30%
February - 21	4.7	08:10	45%	8.6	13:35	29%
March - 21	4.9	07:53	47%	8.5	14:54	31%
April - 21	4.4	05:34	44%	8.8	15:59	34%

According to the research of the National Statistics Office of Georgia, in the last 12 months, 23,8 percent of the population purchased goods or services through digital channels. Compared to last year, sales increased by 2,6 %. 28,8 % of Internet users use E-commerce in urban settlements [22, p. 15].

E-Commerce Association believes that the importance of E-commerce will increase significantly in 2020. It was especially difficult for the regions to form a supply chain during the pandemic. They were forced to switch to an electronic system. As a result, E-commerce has proved to be efficient and convenient for them as the growth rate has been maintained. Digital education is necessary to stimulate E-commerce because people who have used online shopping at least once are ready to use these services again. The role of electronic commerce is becoming more and more important, both for Georgia and for other countries worldwide. This is due to the rapid development of digital technologies and changes in consumer behaviour. It should be noted that the creation of an online store is of critical importance for any merchant if he wants to take a place in the market and compete with other companies. Although the business sector of Georgia is characterized by a positive trend, its development is still facing challenges. Improving the investment environment and increasing competitiveness requires the implementation of reforms in this sphere, finance, development of entrepreneurial skills and encouragement of innovation, which

will have a positive impact on the country's sustainable economic development [17, p. 7].

In the E-commerce industry, a customer and a company representative communicate via the Internet. In Georgia, as in other countries, online trade is quite widespread. The population uses such large-scale sites as: «Amazon»; «E-bay»; «Alibaba.com»; «Taobao.com»; «Trendyol».

The number of visitors to online stores continues to grow. Amazon.com is one of the largest players in the E-commerce industry, attracting an average of 350,000 visitors per month from Georgia. Amazon is followed by ebay.com, aliexpress.com – with 160 thousand Georgian visitors daily [22, p. 14].

It should be noted that the rate of development of E-commerce is determined by the level of economic development of a specific country, digital infrastructure, availability of banking services and demographic trends. Georgia should make maximum use of the existing trends – high accessibility to the Internet; developed banking sector; but at the same time, Georgia has a low purchasing power and a low rate of urbanization.

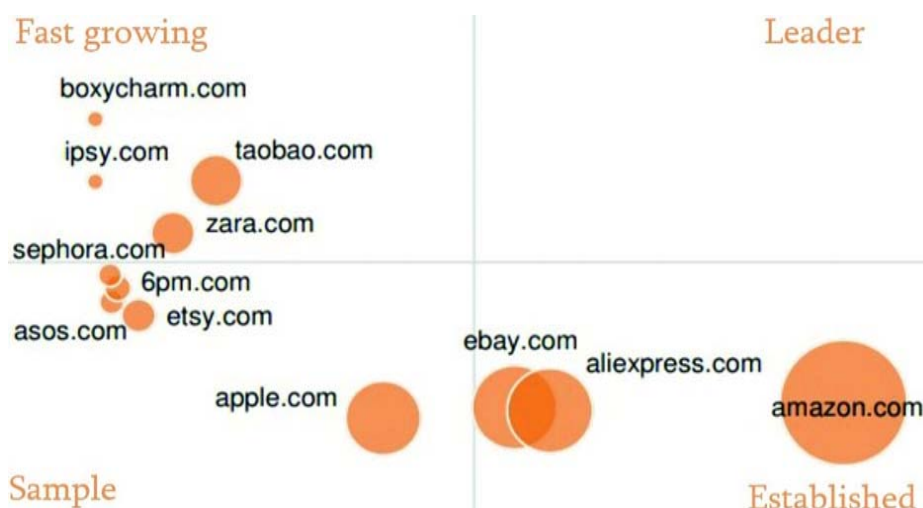

Fig. 7 Leading foreign online stores in Georgia 2020–2022 [22]

The role of E-commerce is becoming important all over the world. According to information published by the communications regulator CNMC, E-commerce in Spain started to grow by 24,8 % in 2017. During the first three months of the year, more than 115 million transactions were carried out in the Spanish market. Direct marketing, CDs, books, and newspapers are the areas of activity where E-commerce transactions predominate [22, p. 16].

Online shopping has a growing progress rate. E-commerce challenges people to come up with innovative ideas to surprise their customers and offer services that destroy the competition. Companies are trying to develop effective

strategies in order to create a unique service in the E-commerce industry and to provide their customers with the desired product with ease and quality. For example, the company «flytrex» launched a fully autonomous aircraft on the market, which can reduce delivery time by 75 %, and shipping costs by 60 %. Autonomous drones can travel much faster and cheaper than trucks [22, p. 19].

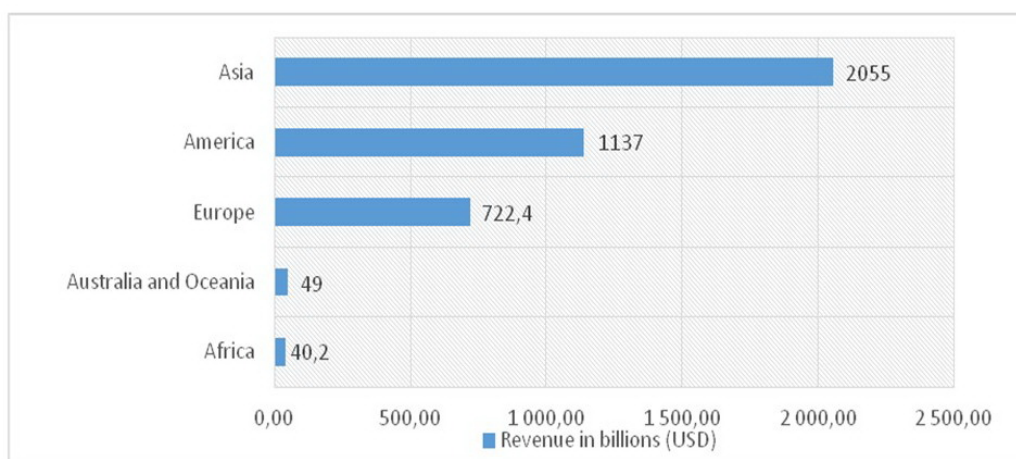

Fig. 8 Total retail E-commerce revenue worldwide by region (2023) [28]

Over the past few years, E-commerce has become an indispensable part of global retail. Like many other industries, the buying and selling of goods has undergone a substantial transformation, and thanks to the digitization of modern life, consumers worldwide have the benefits from online transactions. As global Internet access and adoption has grown rapidly, with more than five billion consumers worldwide who regularly use the Internet, purchasing products/services online has certainly influenced the development and expansion of the aforementioned industry.

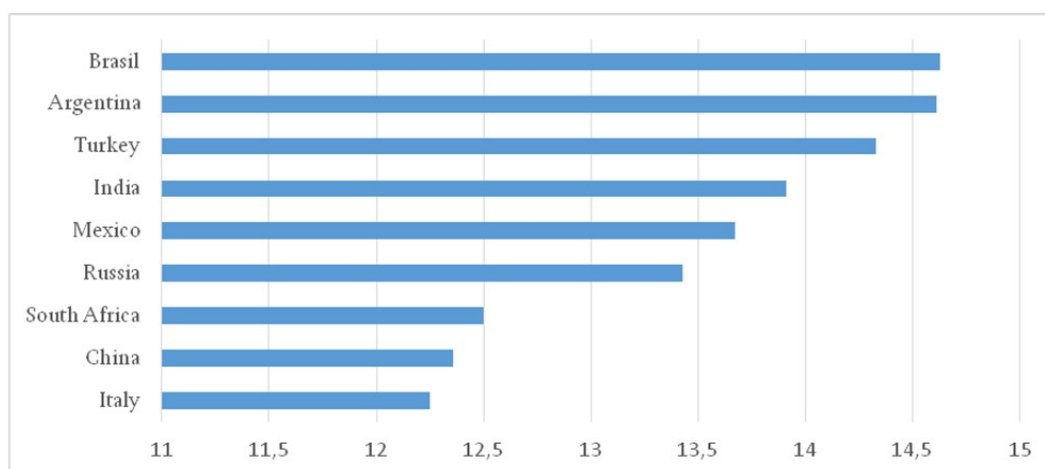

Fig. 9 Annual growth rate of sales in the sphere of retail E-commerce (2023-2027) [28]

In 2022, retail E-commerce sales will exceed \$ 5,7 trillion worldwide. (See Chart 7 for total retail E-commerce revenue worldwide by region). As the data shows, Asia has the highest total retail E-commerce revenue by 2023 – more than USD 2 trillion. America has the second highest income – USD 1.1 trillion. And Africa's E-commerce revenue remains the smallest in the world at \$ 44 million [15, p. 20].

According to the data, we can conclude that the share of online merchants in Georgia is still low compared to developed countries.

Georgians' E-commerce spending abroad was GEL 459 million in 2020 and grew by an average of 40.3 % annually. Moreover, the four largest online platforms – Ebay; Amazon; Taobao; Aliexpress accounts for 2/3 of all foreign purchases, but smaller companies are also realizing the benefits of E-commerce and are increasingly competing in the clothing, accessories, beauty and cosmetics retail sectors. Low prices and a wider selection of products are the main advantages of foreign online stores [22, p. 12].

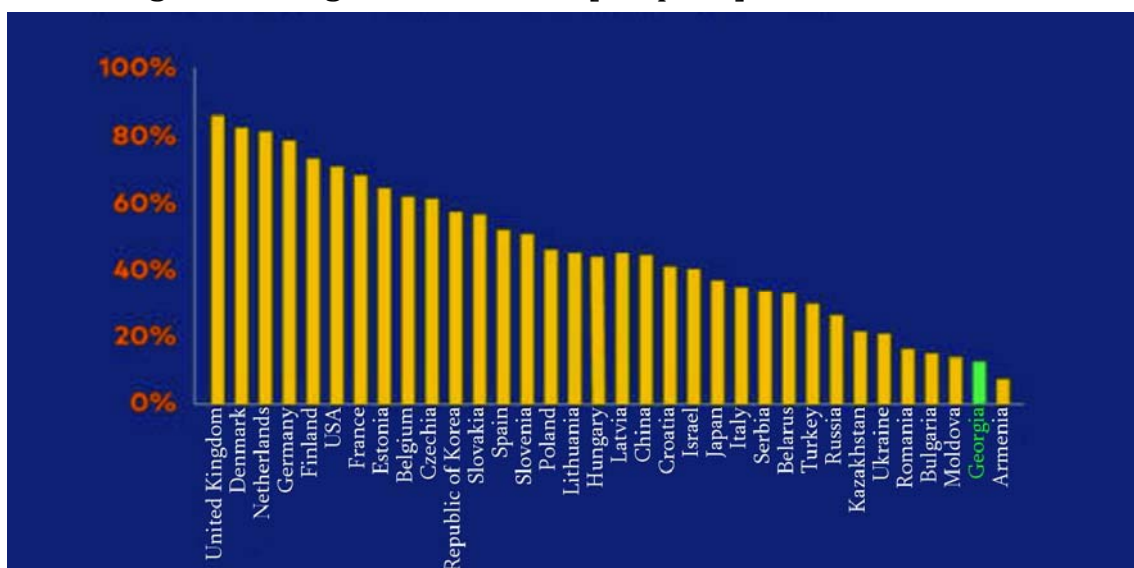

Fig. 10 The share of online merchants in the total population (2018–2021) [22]

In accordance with the foreign platforms, four largest online shopping networks are distinguished in Georgia [22, p. 10]:

Mymarket.ge (mainly C2C model), which is the largest retail platform in Georgia and is visited by more than a million visitors every month, which is quite a good indicator.

Extrage – the largest BC2 platform (with about 500 thousand visitors every month);

Vendoo.ge – with 230 thousand visitors;

Be.ge – with 130 thousand visitors;

In order to increase the share of online trades in the online market of Georgia, it is necessary to improve the digital infrastructure, increase the use of Internet/mobile banking, so that the population becomes more accustomed to the online space, since the online system is not protected and has security problems, therefore the companies They need to create online services that will meet customer needs and offer them high-quality products/services quickly and easily.

In developed countries, to encourage online shopping, companies offer various types of promotions, discounts to consumers, which increase their motivation to purchase items online. This practice is still relevant in America. Therefore, when a customer can buy the desired item from the comfort of their home, relatively cheaply, with the prospect of return/exchange, they will obviously prefer online shopping. In developed countries, the degree of trust and security between the customer and the company is at a high level. Trust and loyalty make it easier to establish a solid business relationship, which is an important factor for the existence of the mentioned sphere. The interest of large companies in E-commerce shows that the field is developing and growing. E-commerce accounts for about 20 % of retail trade in the world, and this index is about 2 % in Georgia. Georgia has the opportunity to use its resources and develop the E-commerce industry, which will lead to the creation of new jobs, employment of the local population, development of local production. Currently, more than 400 large and small online stores operate in Georgia [2, p. 10].

Investing in the mentioned business does not require large capital investment and its initiation is accessible to everyone. Due to the fact that E-commerce is not well developed in Georgia's neighbouring countries, Georgia has the prospect of becoming a regional center, and in order for E-commerce to develop faster, it is necessary to remove certain legislative barriers, which will simplify the process of international negotiations in terms of investment.

Majorel is one of the leading companies in the global BPO (business process outsourcing) industry, which unites more than 73,000 employers in 35 countries and is a partner of about 500 companies worldwide.

Majorel is one of the best examples of a business that uses E-commerce successfully and gets the desired results, both in terms of earning income and offering the highest quality service to the client and service staff. Majorel is one of the largest BPO companies in Georgia and serves clients from diverse industries such as: transportation, airlines, E-commerce, social media applications. Currently, the company has about 3000 employees and operates successfully from 5 offices in 3 cities [21, p. 2].

In terms of sustainable development, Majorel has created various programs – the «Feel Good» program is Majorel's global initiative, which serves to increase employee engagement and satisfaction. This program plays a big role in creating a

productive, creative and fun work environment. The program is also tailored to the interests, wishes, and requirements of the service personnel. It is based on the main values of the company – creativity, perfection and mutual respect. The goal of the program is very simple – at each location, each employee should feel good, comfortable and appreciated. The program combines several sub-programs, in particular [20, p. 2–3]:

Feel Good Support – Adaptation, integration, relocation and health care

Feel Good Body – In a healthy body there is more energy and effort, therefore, along with work, it is especially important to maintain balance and maintain sports activities, proper nutrition and create the healthiest life possible. This program serves to perform all these activities in simple ways.

Feel Good Mind – One of the most important qualities of a person, especially for development and growth, is curiosity about work. Majorel cares about creating an appropriate environment for his team members.

Feel Good Soul – Helping employees in both professional and personal development and helping them achieve their goals.

Feel Good Community – Through special campaigns and CSR (Corporate Social Responsibility) activities, Majorel promotes education, life opportunities, participation and inclusiveness both locally and globally.

The goal of Majorel is to always be in progress, to develop, stimulate and motivate the employees. All the mentioned factors affect the company's success, development of correct strategies, creation of high-quality services and continues to operate effectively in different markets of the world. Majorel is sustainable from the ecological, economic and social spheres. It creates an environment where it provides staff with services that will improve their health and mental state. Here is a calm and comfortable environment, where a person is focused on work, is motivated to develop more, because he feels that his opinion, ideas are valued.

The number of similar companies is increasing in the Georgian market, and «Concentrix» has started operating. «Concentrix» is among the top five companies in the world in the sphere of remote delivery of business services. Taking care of the environment is just as important to them as it is to Majorel, and they organize «Earth Days» to protect and clean up the environment. They celebrate Earth Day #EarthDay and do it with pride [26, p. 2].

As well as the Lithuanian company «Girteka», which fully brought the operation center to Georgia. The presence and investment of similar companies in the Georgian market is necessary. Georgia has a competitive advantage, including the qualification of IT specialists, as well as language skills. These skills are a priority for the large companies we discussed, that's why our country's success in this field is inevitable.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Based on the review of theoretical, empirical literature and various studies, as a result of statistical information and analysis, we can make conclusions about how E-commerce affects the state's economic situation, what challenges E-commerce faces in Georgia. Online commerce, as a leading direction, is developing more and more and becoming more demanding for countries. E-business is an activity where business processes are carried out with assistance of Internet technology in order to manage business effectively, correctly, safely, easily and flexibly. Within the scientific progress, the Internet, which reflects one of the main technologies of electronic commerce, is an important resource not only for our daily existence, but also as a tool for managing various activities, which is clearly visible in the economy of time and material costs.

Nowadays, most of the population enjoys E-commerce and spends a lot of time browsing online. Large-scale companies operating in the E-commerce industry are being created all over the world and are getting the desired result – increasing profits and income. E-commerce is quite a promising direction, and it can be seen in the main results of our research. The main advantage of E-commerce for the user is time saving and convenience. Also, the ability to get the desired service/product easier, faster, at a relatively low price and with better quality than in physical facilities. The share of electronic trade and commerce in the world market is growing at a high rate every year. Of course, electronic commerce has many positive features, but at the same time, its negative aspects should be considered, which are mainly related to security.

It should also be noted, that E-commerce platforms are not limited to selling products. Using modern technologies, it is possible to offer individual services to users: trainings, consultations, mentoring, translation and others. Without the E-commerce many business activities will not be able to develop in the near future and for many companies, it will be the only way to survive, which will bring the desired result and achieve the goal, which includes making a profit.

For the economic situation in Georgia, it is important to encourage and develop the mentioned sphere to invest. The income that E-commerce can bring has a great impact on the improvement of the economic, political and social situation of Georgia. Although the business sector of Georgia is characterized by a positive trend, its development is still facing challenges. Improving the investment environment and increasing competitiveness requires the implementation of reforms in this field, finance, development of entrepreneurial skills and encouragement of innovation, which will have a positive impact on the state's

sustainable economic development. Our country does not have a lot of high-tech industries, that's why it is necessary to achieve social development and economic stability with the Internet economy. With the use of modern technologies, the use of the Internet has become available anywhere in the world. Internet is a necessary resource for E-commerce, because if a person does not have a good internet connection, he will not be able to make online purchases.

There is a great chance in Georgia for the development of E-commerce, for this it is necessary to create more such companies in the market, the direction of which will be E-commerce. More foreign companies need to be interested in the Georgian market and invest in Internet commerce. For the success of an online store, an important detail is the tax system, which should be comfortable for online users to use, therefore details that have a significant impact on the process of creating services/products should be organized. In the direction of electronic commerce, Georgia suffers from a lack of foreign investments. There is a need for the government to focus on such important details that have an impact on E-commerce and investors interested in this business. Investing is also necessary for raising the qualifications of the workforce and the state's competitiveness. Because direct foreign investment in electronic commerce is an important element for the development of countries with developing and transition economies, as it is an important means of inflow of capital, knowledge, and new technologies. It helps to create new jobs and stimulate the rapid economic growth. The more investments are made in the direction of E-commerce, the more the country will develop and we will make the most of such unique resources that Georgia has in terms of geographical location, climate, terrain, and natural conditions. The easier and more efficiently the country will adopt innovations, news and use advanced technologies – of course, it will have a positive impact on the economic, political and social situation of the country. Companies with a similar profile have started operating in the market, which have invested in electronic commerce and will increase their activity in the mentioned direction. However, it will be beneficial for the country's economic situation if the "first swallows" are followed by a large number of similar industrial companies. Therefore, if a particular industry is profitable for the country, it is necessary for the state to allocate financial resources and take care of the interest of both local and foreign investments and further development.

Prospects for further research in this direction. E-commerce today must be personalised, fast and uninterrupted – otherwise customers will quickly move on to the next available online platform. In other words, the customer experience must match their expectations, as this is one of the most important ways retailers can differentiate themselves from the competition. Modern technologies help companies to provide services to customers as effectively and

qualitatively as possible. Some service tasks can be outsourced to, for example, chatbots and intelligent virtual assistants, which are available 24 hours and allow automatic execution of these tasks.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] G. Abashidze, *Digital Economy*. Batumi, Georgia, 2023.
- [2] R. Abuladze, *Electronic Business Environment of Georgia*. 2014.
- [3] N. Beridze, *Peculiarities of Internet Marketing Development in Georgia: Problems and Prospects*. Batumi, Georgia, 2018.
- [4] N. Todua, R. Abuladze, *Internet Marketing*. Tbilisi, Georgia: Ivane Javakhishvili Tbilisi University, 2011. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/309012229_Internet_Marketing Application date: January 05, 2024.
- [5] R. Lortkipanidze, S. Darchia, *Current Issues of Business Processes and Financial Management in the Electronic Era*. 2020.
- [6] V. Lobzhanidze, *International Electronic Business*. Tbilisi, Georgia, 2009.
- [7] T. Margvelashvili, «Fostering E-commerce in the light of the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA): A Case Study of Georgia», *Law Journal*, No 1, s. 122–142, 2020. [Online]. Available: https://tsu.ge/assets/media/files/8/Publications/Journal_of_Law%2020-1ENG.pdf Application date: January 05, 2024.
- [8] L. Nozadze, *Electronic and Mobile Commerce in Business*. Akhaltsikhe, Georgia, 2022.
- [9] Z. Surmanidze, «*The role of the Internet Economy in the Socio-Economic Development of Georgia*», *Dissertation*. Batumi, 2018.
- [10] T. Turashvili, *Development of Electronic Commerce in Georgia*. Tbilisi, Georgia, 2013.
- [11] B. Shelia, «*Global Opportunities of Information Technology in Effective Development of Hotel Business in Georgia*», *Dissertation*. Batumi, 2016.
- [12] R. Tsinaridze, A. Kobaladze, Development Vectors of Electronic Commerce at the Modern Stage, VII International Scientific Conference Dedicated to the International Day of *The Seafarers Sustainable Transport Systems and Maritime Logistics*. ISTSML, 2023.
- [13] R. Tsinaridze, G. Rizhvadze, «Foreign direct investments in the conditions of the COVID-19 Pandemic: Georgia-EU Relations», *International Scientific Journal Innovative Economics and Management*, vol.10, is.1, 2023. <https://doi.org/10.46361/2449-2604.10.1.2023.48-65>

- [14] R. Tsinaridze, G. Abuselidze, L. Beridze, «Methodological Issues of Assessment of the Investment Environment as a Factor of Economic Growth», *Economic Profile*, t. 18, № 2(26), s. 50–62, 2023.
<https://doi.org/10.52244/ep.2023.26.02>
- [15] K. Jghanjghava, «Electronic Commerce – Essence, Meaning and Factors Affecting It», *Economy and Business*, 2016.
- [16] E-Commerce definition. 2023. [Online]. Available: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/e-commerce> Application date: January 05, 2024.
- [17] Electronic commerce in Georgia. [Online]. Available: <http://surl.li/qaucx> Application date: January 05, 2024.
- [18] Development of Electronic Commerce in Georgia. [Online]. Available: <https://reformeter.iset-pi.ge/ka/reforms/elektronuli-komercia/etapi-2-paza-2> Application date: January 05, 2024.
- [19] Development Trends of Business Sectors in Georgia. [Online]. Available: <http://geoeconomics.ge/?p=14083> Application date: January 05, 2024.
- [20] Majorel Georgia: Official Website of the Company. [Online]. Available: <https://jobs.majorel.com/georgia/ka/chven-shesakheb> Application date: January 05, 2024.
- [21] E-commerce and the next stage of modern customer service: That extra something thanks to artificial intelligence. 2023. [Online]. Available: <https://www.majorel.com/future-customer/expert-view/e-commerce-and-the-next-stage-of-modern-customer-service-that-extra-something-thanks-to-artificial-intelligence/> Application date: January 05, 2024.
- [22] E. Bochorishvili, B. Shengelia, N. Peranidze, Electronic Commerce in Georgia, 2021. [Online]. Available: https://api.galtandtaggart.com/sites/default/files/2021-07/report/e-commerce-in-georgia-july-2021_geo.pdf Application date: January 05, 2024.
- [23] Impact of the Coronavirus Pandemic on E-Business in Georgia. [Online]. Available: <http://conferenceconomics.tsu.ge/> Application date: January 05, 2024.
- [24] E-commerce giant Trendyol to enter Azeri market. 18th [Online]. Available: <https://www.hurriyetdailynews.com/e-commerce-giant-trendyol-to-enter-azeri-market-182791> Application date: January 05, 2024.

- [25] What is Electronic Commerce. (E-COMMERCE)? [Online]. Available: <http://cdcbusiness.ge/e-commerce/ra-aris-el-komercia/> Application date: January 05, 2024.
- [26] Concentrix in Georgia. 2023. [Online]. Available: <https://jobs.concentrix.com/global/en/country-page-georgia-> Application date: January 05, 2024.
- [27] National Statistical Service of Georgia: Official Website. [Online]. Available: <https://www.geostat.ge/> Application date: January 05, 2024.
- [28] Online platform of Statistics, forecasts and reports. [Online]. Available: <https://www.statista.com> Application date: January 05, 2024.

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ В БІЗНЕСІ ГРУЗІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Цинарідзе Рамін,

кандидат наук з бізнес-адміністрування, доцент,
віце-декан факультету економіки та бізнесу
Батумського державного університету імені Шота Руставелі.
Батумі, Грузія.

 <https://orcid.org/0000-0002-0444-9740>
ramin.tsinaridze@bsu.edu.ge

Смутчак Зінаїда Василівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-6079-9227>
zinulechka@ukr.net

Кобаладзе Анна,

Магістр (МВА) з бізнес-адміністрування
Батумського державного університету імені Шота Руставелі.
Батумі, Грузія.

 <https://orcid.org/0009-0005-2291-676X>
kobaladze.ana1999@gmail.com

Анотація. Електронні технології стрімко розвиваються у світовій торгівлі, тому створюються організації, які ефективно слідують зазначеній тенденції та займають почесне місце у світовому бізнесі за ефективністю використання електронних технологій. Електронна комерція стосується компаній і окремих осіб, які купують і продають товари та послуги через Інтернет. Він впливає на різні типи сегментів ринку та поширюється на розумні пристрої. Майже всі

продукти та послуги, які можна уявити, доступні через транзакції електронної комерції, включаючи книги, музику, авіаквитки та фінансові послуги, такі як інвестиції в акції та онлайн-банкінг. За допомогою електронної комерції товари та послуги можна виробляти, а потім продавати через Інтернет. Майбутнє грузинського бізнесу розвивається в цьому напрямку, тому необхідно постійно перевіряти згадані процеси, ділитися знаннями та підтримувати їх, оскільки це допомагає бізнесу в продуктивності та ефективному управлінні, а також позитивно впливає на доходи держави. та економічна ситуація. Дослідження включає огляд використання електронних технологій у міжнародній торгівлі та аналіз потенціалу електронної торгівлі в Грузії. Основним завданням даного дослідження є дослідження позитивних і негативних результатів електронної комерції та електронного бізнесу, включаючи тенденції електронної комерції в Грузії та досвід використання електронної комерції різними компаніями. Предметом дослідження є електронна комерція та технології, аналіз світової практики, вивчення середовища електронного бізнесу Грузії, поточні тенденції та можливі перспективи розвитку електронної комерції.

Ключові слова: бізнес; електронна комерція; електронне середовище; економічний розвиток; електронні технології.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] G. Abashidze, Digital Economy. Batumi, Georgia, 2023. (in English)
- [2] R. Abuladze, Electronic Business Environment of Georgia. 2014. (in English)
- [3] N. Beridze, Peculiarities of Internet Marketing Development in Georgia: Problems and Prospects. Batumi, Georgia, 2018. (in English)
- [4] N. Todua, R. Abuladze, Internet Marketing. Tbilisi, Georgia: Ivane Javakhishvili Tbilisi University, 2011. [Online]. Available: [https://www.researchgate.net/publication/309012229 Internet Marketing](https://www.researchgate.net/publication/309012229_Internet_Marketing) Application date: January 05, 2024. (in English)
- [5] R. Lortkipanidze, S. Darchia, Current Issues of Business Processes and Financial Management in the Electronic Era. 2020. (in English)
- [6] V. Lobzhanidze, International Electronic Business. Tbilisi, Georgia, 2009. (in English)
- [7] T. Margvelashvili, «Fostering E-commerce in the light of the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA): A Case Study of Georgia», Law Journal, No 1, s. 122–142, 2020. [Online].

Available: [https://tsu.ge/assets/media/files/8/Publications/Journal of Law%2020-1ENG.pdf](https://tsu.ge/assets/media/files/8/Publications/Journal_of_Law%2020-1ENG.pdf) Application date: January 05, 2024. (in English)

- [8] L. Nozadze, Electronic and Mobile Commerce in Business. Akhaltsikhe, Georgia, 2022. (in English)
- [9] Z. Surmanidze, «The role of the Internet Economy in the Socio-Economic Development of Georgia», Dissertation. Batumi, 2018. (in English)
- [10] T. Turashvili, Development of Electronic Commerce in Georgia. Tbilisi, Georgia, 2013. (in English)
- [11] B. Shelia, «Global Opportunities of Information Technology in Effective Development of Hotel Business in Georgia», Dissertation. Batumi, 2016. (in English)
- [12] R. Tsinaridze, A. Kobaladze, Development Vectors of Electronic Commerce at the Modern Stage, VII International Scientific Conference Dedicated to the International Day of The Seafarers Sustainable Transport Systems and Maritime Logistics. ISTSML, 2023. (in English)
- [13] R. Tsinaridze, G. Rizhvadze, «Foreign direct investments in the conditions of the COVID-19 Pandemic: Georgia-EU Relations», International Scientific Journal Innovative Economics and Management, vol.10, is.1, 2023. <https://doi.org/10.46361/2449-2604.10.1.2023.48-65> (in English)
- [14] R. Tsinaridze, G. Abuselidze, L. Beridze, «Methodological Issues of Assessment of the Investment Environment as a Factor of Economic Growth», Economic Profile, t.18, № 2(26), s. 50–62, 2023. <https://doi.org/10.52244/ep.2023.26.02> (in English)
- [15] K. Jghanjghava, «Electronic Commerce – Essence, Meaning and Factors Affecting It», Economy and Business, 2016. (in English)
- [16] E-Commerce definition. 2023. [Online]. Available: <https://www.techtarget.com/searchcio/definition/e-commerce> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [17] Electronic commerce in Georgia. [Online]. Available: <http://surl.li/qaucx> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [18] Development of Electronic Commerce in Georgia. [Online]. Available: <https://reformeter.iset-pi.ge/ka/reforms/elektronuli-komercia/etapi-2-paza-2> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [19] Development Trends of Business Sectors in Georgia. [Online]. Available: <http://geoeconomics.ge/?p=14083> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [20] Majorel Georgia: Official Website of the Company. [Online]. Available: <https://jobs.majorel.com/georgia/ka/chven-shesakheb> Application date: January 05, 2024. (in English)

- [21] E-commerce and the next stage of modern customer service: That extra something thanks to artificial intelligence. 2023. [Online]. Available: <https://www.majorel.com/future-customer/expert-view/e-commerce-and-the-next-stage-of-modern-customer-service-that-extra-something-thanks-to-artificial-intelligence/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [22] E. Bochorishvili, B. Shengelia, N. Peranidze, Electronic Commerce in Georgia, 2021. [Online]. Available: https://api.galtandtaggart.com/sites/default/files/2021-07/report/e-commerce-in-georgia-july-2021_geo.pdf Application date: January 05, 2024. (in English)
- [23] Impact of the Coronavirus Pandemic on E-Business in Georgia. [Online]. Available: <http://conferenceconomics.tsu.ge/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [24] E-commerce giant Trendyol to enter Azeri market. 18th [Online]. Available: <https://www.hurriyetaidailynews.com/e-commerce-giant-trendyol-to-enter-azeri-market-182791> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [25] What is Electronic Commerce. (E-COMMERCE)? [Online]. Available: <http://cdcbusiness.ge/e-commerce/ra-aris-el-komercia/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [26] Concentrix in Georgia. 2023. [Online]. Available: <https://jobs.concentrix.com/global/en/country-page-georgia-> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [27] National Statistical Service of Georgia: Official Website. [Online]. Available: <https://www.geostat.ge/> Application date: January 05, 2024. (in English)
- [28] Online platform of Statistics, forecasts and reports. [Online]. Available: <https://www.statista.com> Application date: January 05, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2024 року*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-105-125](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-105-125)

УДК [659.3:004] : 323.266 (477)

Кузьменкова Катерина Сергіївна,

Головний консультант відділу забезпечення

діяльності членів Комісії

Секретаріату Центральної виборчої Комісії, м. Київ;

аспірантка кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0004-7107-8793>
20000lpv@gmail.com

ДОСВІД СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено аналіз досвіду протидії дезінформації на основі функціонування основних суб'єктів кіберпростору США. Визначено позитивні риси США що стосуються протидії дезінформації, а саме: усвідомлене і чітко сформоване розуміння масштабу проблеми дезінформації; співпраця між різними секторами щодо протидії дезінформації; ефективна цифрова освіта громадян, перевірка фактів і стеження за дезінформацією; наявність дієвих інструментів та технологій, що сприяють посиленню кіберзахисту. Здійснено аналіз діяльності американських урядових інституцій та агенцій у сфері забезпечення кібербезпеки. Вказано, що одним із ключових аспектів досвіду Америки у протидії дезінформації є активна роль уряду щодо виявлення, аналізу та відвернення дезінформації. Акцентовано на тому, що США володіють величезним фінансовим, технологічним, науково-технічним і військовим потенціалом, а також приділяють значну увагу зміцненню національної безпеки, захисту прав громадян і комерційних інтересів в інформаційній сфері. Зазначено, що загальносуспільним завданням для США, яке потребує спільних зусиль є агресивна політика росії та посилення російської дезінформації та пропаганди. Визначено можливості використання зазначеного досвіду США в Україні в таких напрямках, як: забезпечення прозорості в діяльності медіа, посилення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки, зміцнення критичного мислення у громадян та формування медіастійкості особливо в

умовах російської інтервенції, створення та забезпечення ефективного функціонування на кшталт Агентства (Центру) протидії дезінформації, прийняття технологічних рішень з метою виявлення та відсторонення дезінформаційних впливів, регулювання соціальних мереж та платформ, які поширюють фейки, чутки і дезінформацію, становлення та розвиток вітчизняної системи законодавства, що стосується боротьби з дезінформацією тощо. Доведено, що боротьба з дезінформацією має сприяти зміцненню демократії, свободи слова та інформаційної безпеки, а досвід США у сфері управління інформацією та технологіями боротьби з дезінформацією є актуальним в умовах сьогодення для України.

Ключові слова: дезінформація; зарубіжний досвід протидії дезінформації; фейк; кібертероризм; кібербезпека; кіберпростір.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У сучасному цифровому світі питання поширення дезінформації та фейків стають все більш актуальними і це викликає серйозну загрозу для демократичних процесів і громадської довіри. Досвід США, щодо протидії цим явищам може стати цінним джерелом навчання і надихнути інші країни, включаючи Україну, розробляти власні стратегії боротьби з дезінформацією. Дезінформація і фейк-новини стали серйозними світовими проблемами, завдавши значної шкоди довірі до медіа та громадянському суспільству. Спроби впливати на громадську думку через маніпуляції інформацією стають все більш виразними і складними завдяки розвитку технологій та соціальних мереж. США, як світовий лідер, зіткнулася з цими викликами і в досвіді цієї країни є багато цінних уроків для держав інших країн, включаючи Україну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі існує досить ґрунтовна джерельна база, що стосується дослідження вказаної наукової тематики. Окремі аспекти дослідження: дезінформації, впливу фейків на суспільну свідомість; формування кіберпростору; фундаментальних засад кібербезпеки; підготовки кваліфікованих кадрів для органів публічної влади з відповідною кіберосвітою; кращих практик зарубіжного досвіду у сфері боротьби з дезінформацією присвячено праці таких науковців, як: Л. Арсеновича [6], Б. Андрушківа, О. Гагалюк, Н. Кирич, О. Погайдак [4], О. Євсюкової [5], О. Звоздетської [1], В. Маляренко [3] Т. Павленко [2] тощо. Проте останні здобутки кращих зарубіжних практик у площині деталізації, саме, американського досвіду боротьби з дезінформацією не охоплюють всі аспекти дослідження, оскільки реалії

сучасного цифрового світу і зокрема, України, створюють нові обставини для його вивчення і використання.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі зарубіжного досвіду протидії дезінформації на прикладі такої країни, як США та визначенні можливостей (напрямів) щодо його використання в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: охарактеризувати функціонування основних суб'єктів кіберпростору США; здійснити аналіз позитивних рис, що стосуються протидії дезінформації у США; визначити можливості використання зазначеного досвіду США в Україні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Зазначимо, що серед науковців, які займаються проблематикою щодо визначення поняття, впливу та наслідків дезінформації є О. Звоздетська. Вітчизняна дослідниця розглядає дезінформацію як загрозу національній безпеці Європейського Союзу, досліджує підходи до визначення та розуміння комплексної проблеми забруднення інформаційного простору неправдивою інформацією. Цілком доцільно авторка зазначає, що вказана загроза підриває не лише інформаційну безпеку європейських країн, а й загрожує основним нормам та демократичним цінностям, від яких залежить інституційна легітимність та політична стабільність Європейського Союзу. У цих умовах, на думку дослідниці, важливо забезпечити об'єктивне та засноване на доказах розуміння змісту, масштабу, обсягу, характеру існуючої проблеми, а також розробити можливі відповіді, які враховуватимуть що, проблема дезінформації глибоко переплетена з цифровою екосистемою, технологіями, які постійно розвиваються та вдосконалюються. Відтак варто погодитися з О. Звоздецькою, що проблемою, яка утруднює вивчення феномену «дезінформації», є наявність чисельної термінології, яка позначає неправдиву інформацію, зокрема фейки, дезінформація, пропаганда, маніпулювання інформацією, інформаційний розлад, гібридна війна. Неузгодженість дефініцій вказує на відсутність консенсусу серед ключових зацікавлених сторін щодо сфери розуміння питання [1].

Інша українська дослідниця Т. Павленко у власних наукових працях торкається таких аспектів, як аналіз змісту поняття «дезінформація» з урахуванням міжнародного досвіду такого визначення та складових

елементів дезінформації, а саме: різновиди, типи та зміст контенту, який створюється та передається; усвідомлення, мотиви та мета, якими послуговуються особи, що створюють/розповсюджують такий контент; способи розповсюдження контенту. Значної уваги Т. Павленко приділяє ознакам дезінформації та наслідкам її впливу. Наукову цікавість становить авторське розуміння дезінформації, як спотворену, свідомо неправдиву, провокаційно-тенденційну інформацію, з питань що становлять суспільний інтерес, що створюється, подається та/або поширюється як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо та/або спричинення серйозної суспільної шкоди. Також, дослідниця аргументує необхідність встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності за дезінформацію, наголошуючи на тому, що дезінформація є однією з ключових загроз національній безпеці (основним її напрямом воєнній, державній, інформаційній та кібербезпеці, громадській безпеці) [2].

Дослідженню зарубіжного досвіду боротьби з фейками і дезінформації присвячені наукові праці ще одного з українських науковців – В. Маляренка. Автор розглядає зміст поняття «фейки» та визначає засади, способи виявлення фейків та дезінформації на прикладі країн ЄС, зазначаючи, що у світі існує два підходи до сфери відповідальності за поширення фейкової інформації. Перший (європейський) підхід передбачає цивільно-правове врегулювання відповідальності за дифамацію у медіа та відповідальність за поширення фейків. Другий – кримінальне переслідування за поширення такої деструктивної інформації як приватних осіб, так і медіа. Загальновідомим є той факт, що будь-яка, навіть позитивна фейкова інформація в результаті має негативний вплив та є загрозливим явищем у медіа просторі. Отже, дезінформація визначається різноманітними фейками, які поширюються державою-агресором з метою повалення конституційного ладу в Україні. В цілому, В. Маляренко узагальнює практику європейських держав щодо криміналізації поширення недостовірної інформації та фейків [3].

Представники когорти вітчизняних дослідників, які займаються даною науковою тематикою, а саме: Б. Андрушків, О. Гагалюк, Н. Кирич, О. Погайдак приділили значну увагу розумінню культ-освітнього компоненту у сфері управління, як засобу попередження вульгаризму у взаємовідносинах та поширенні фейків в медіа, опису важелів посилення економічної безпеки в державі. На переконання вказаних науковців, значну роль у розумінні проблематики дезінформаційних впливів відіграє етимологічний зміст таких понять, як: «вульгаризм», «плітки», «чутки», «фейки». За їх спільним переконанням, саме розв'язання проблеми

попередження вульгаризму, пліток, чуток і фейків, як одного з напрямів розвитку національної безпеки в умовах гібридної війни сприятиме не лише стабільності економіки, а й забезпечення спокою у суспільстві [4].

Обґрунтуванню актуальності осмислення кібербезпеки держави, як однієї з найважливіших галузей цифрового суспільства присвячено наукові праці вітчизняної дослідниці О.Євсюкової, яка визначає об'єктивну необхідність функціонування системи підготовки фахівців у сфері кібербезпеки, що, на думку авторки, обумовлено зростанням кіберзлочинності та кіберзагроз у сучасному світі. У даному контексті О.Євсюкова також досліджує досвід підготовки фахівців із кібербезпеки на базі навчальних закладів США, що мають світове визнання у цій сфері; акцентує увагу на питаннях стандартизації підготовки зі спеціальності 125 «Кібербезпека» та на фахових компетенціях фахівців у сфері кібербезпеки. Варто погодитися з думкою дослідниці, що підготовка висококваліфікованих кадрів з кібербезпеки для органів публічної влади залишається ключовим елементом повноцінної життєдіяльності держави. Для визначення, діагностики та дослідження проблем, які стосуються як діяльності органів публічної влади, так і осіб, що їх очолюють у сфері кібербезпеки, здатності передбачати проблеми, які стосуються життєдіяльності та безпеки держави, необхідні відповідна кваліфікація та вміння. Щодо останніх, то особливо необхідними є вміння: думати, аналізувати інформацію, приймати відповідні рішення та діяти, тобто реалізовувати рішення, які відповідають потребам та вимогам громадян за належне функціонування системи підготовки фахівців у сфері кібербезпеки формування обумовлене необхідністю її покращення, що є надзвичайно важливим для забезпечення довіри людей до інновацій, взаємозв'язку та автоматизації, отримання переваг від них, а також для захисту основних прав і свобод, зокрема права на приватність та захист персональних даних, а також свободу вираження поглядів та інформації [5].

Серед когорти молодого покоління науковців, які займаються проблематикою кібербезпеки та кіберосвіти варто згадати Л. Арсеновича, який зосередив свою увагу на проблематиці професійного розвитку фахівців з кібербезпеки у публічному управлінні. Авторський проєкт професійного стандарту «Фахівець із кібербезпеки» є важливим щодо подальшого розвитку системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки, що не втрачає актуальності в умовах сьогодення [6].

Одним із ключових аспектів досвіду США в протидії дезінформації є активна роль уряду у виявленні, аналізі та відверненні дезінформації. Американські спецслужби та аналітичні центри займаються пошуком іноземних та внутрішніх дезінформаційних кампаній, а також надають публіці інформацію про виявлені загрози. Це допомагає підтримувати

відкритість та прозорість в інформаційному просторі. Другим важливим аспектом є співпраця між урядом, медіа та громадськими організаціями. У США існують програми та ініціативи, спрямовані на підвищення медіаосвіти серед населення, що допомагає громадянам розрізняти правдиву інформацію від фейків. Україна також має потенціал для розвитку подібних ініціатив та співпраці між різними секторами суспільства.

З огляду на те, що США не тільки володіють величезним фінансовим, технологічним, науково-технічним і військовим потенціалом, а й приділяють значної уваги зміцненню національної безпеки, захисту прав громадян і комерційних інтересів в інформаційній сфері, досвід цієї країни у сфері управління інформацією та технологій боротьби з дезінформацією є актуальним в умовах сьогодення.

У межах, передбачених універсальними документами по боротьбі з інформаційним тероризмом і відповідними міжнародними нормами в галузі прав людини, урядам країн надається значна ступінь гнучкості у виборі бажаних підходів, тому підходи до розв'язання проблеми розрізняються у кожній державі.

Так, серед основних антитерористичних актів США слід виділити: Акт про об'єднання і зміцнення Америки шляхом надання належних коштів, необхідних для перехоплення інформації та перешкоджання тероризму («Акт США про патріотизм 2001 р.» (USA PATRIOT ACT); Закон «Про надання додаткових повноважень спецслужбам в сфері боротьби з тероризмом» (2001 р.), Виконавчу директиву Президента США № 62 (1998) [7], [8].

Насамперед, варто охарактеризувати нормативно-правові засади, що стосуються боротьби з дезінформацією. Зокрема у розділі параграфу 3369 «Спільні дії з виявлення та протидії діяльності іноземного впливу» Розділу 50 «Війна і національна безпека» Кодексу США (The United States Code (formally the Code of Laws of the United States of America) вказано, що Конгрес визнав, росію, як державу, що веде інформаційну війну для досягнення своїх стратегічних інтересів за допомогою Центрального розвідувального управління (ЦРУ) разом зі своїми філіями (насамперед, російським агентством інтернет-досліджень), спрямовану проти США та їхніх союзників і партнерів. З огляду на таємне використання прокремлівською фракцією американських приватних онлайн-платформ соціальних мереж (Twitter, Facebook, Instagram, MySpace, LinkedIn та інші), Кодекс США (The United States Code (formally the Code of Laws of the United States of America) необхідне негайне застосування вимог до провайдерів, що стосуються видалення будь-якої дезінформації у повному обсязі [9].

З метою спостереження за розвитком таких ситуацій Національною розвідкою США, спільно з Міністерством оборони США було створено Центр аналізу загроз і даних у соціальних мережах (Social Media Data and Threat Analysis Center), який з червня 2021 р. є незалежною, неприбутковою організацією, що фінансується за рахунок грантів та комерційних контрактів.

У форі громадського контролю функціонує механізм звітування перед парламентом США. Наступним кроком для втілення американським законодавцем стане інтеграція повноважень і компетенцій вищезазначеного Центру (Social Media Data and Threat Analysis Center) в окремий Закон Палати представників парламенту США.

Виходячи з положень цього Закону, систематизуючи одинадцять основних завдань, основними сферами компетенції Центру (Social Media Data and Threat Analysis Center) є, по-перше, співпраця з компаніями соціальних медіа для проведення спільного аналізу інформаційних даних соціальних медіа, іноземного впливу, хакерських атак, витоків інформації, іншої незаконної діяльності та джерел фінансування, а по-друге, досить важливим є співпраця з незалежними експертами, неурядовими організаціями. Ключова роль Центру полягає в координації та взаємодії між третіми сторонами, такими як журналісти, федеральні центри впровадження досліджень, наукові кола, медіа та іноземні партнери [10].

Ще одним суттєвим виявом уваги американських держпосадовців стала ухвала 4 грудня 2014 р. Палатою представників Конгресу США Резолюції «Про рішуче засудження дій російської федерації під керівництвом в. путіна, якими було впроваджено політику агресії проти сусідніх країн з метою політичного та економічного домінування» у якій гостро засуджується російська федерація за проведення політичної агресії проти сусідніх країн з метою політичного та економічного домінування. В аргументаційній частині документу детально перелічуються основні аспекти агресивної політики росії щодо України, Грузії та Молдови; міжнародні договори, які зазнали порушень внаслідок цих дій (Статут ООН, Будапештський меморандум); дії, що підривають двосторонні відносини зі США (хакерські атаки на урядові мережі, порушення Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності); а також встановлення шляхом фальсифікації виборів у росії авторитарного режиму під керівництвом в. путіна (переслідування політичних опонентів, ліквідація незалежних медіа, захоплення ключових секторів економіки) [11].

В ухваленій резолюції конгресмени закликали Президента США та Держдепартамент розробити стратегію виробництва і поширення новин та іншої інформації російською мовою в країнах зі значною часткою

російськомовного населення. Члени Палати представників Конгресу США рекомендували використовувати для поширення інформації вже існуючі платформи, такі як «Голос Америки» і «Свобода / Вільна Європа», сприяти створенню приватних компаній за участі держави для випуску відповідного контенту і залучити до реалізації цього завдання уряди країн регіону. Крім цього, 4 березня 2015 р. було ухвалено рішення про надання Наглядною радою США з міжнародного мовлення (Broadcasting Board of Governors) 23,2 млн \$ на програми російською мовою [12].

У березні 2016 р. до Сенату США було подано законопроект «Про протидію інформаційній війні» (Countering Information Warfare Act of 2016) яким передбачалася розробка комплексної стратегії протидії дезінформації та пропаганді, що поширюються росією та Китаєм по всьому світу [13].

Законопроект наголошував на необхідності координації дій з країнами-партнерами, особливо тими, проти яких проводяться дезінформаційні операції, а також з міжнародними організаціями та іншими органами, такими, як Європейський фонд за демократію (The European Endowment for Democracy) та Робоча група зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності (The European External Action Service Task Force on Strategic Communications) [14].

Зазначений нормативно-правовий документ передбачає створення Центру аналізу та реагування (Center for information analysis and response) який забезпечить:

- збір, обробку, інтеграцію та аналіз інформації, включаючи розвідувальні звіти, дані та аналітику від урядових установ США;
- обробку та поширення «фактологічних, описових та аналітичних контрпропагандистських матеріалів, що викривають дезінформацію, спрямовану проти США, їхніх союзників та партнерів»;
- виявлення поточних та нових тенденцій у сфері дезінформаційної пропаганди;
- зовнішню класифікацію країн і груп населення, найбільш вразливих до пропаганди та дезінформації.

У травні 2016 р. законопроект було внесено до Палати представників Конгресу США під назвою: «Про боротьбу з іноземною дезінформацією та пропагандою» Countering Foreign Propaganda and Disinformation Act [15].

У грудні 2016 р. положення вказаного законопроекту були імплементовані до Закону «Про національний оборонний бюджет» (National Defense Authorization) [16].

У результаті ухвалених положень у Державному департаменті США було створено Центр глобальної взаємодії (Global Engagement Center) [17].

У липні 2017 р. Конгрес США завершив процедуру голосування за новим законом, що посилює санкції відносно росії [18]. Одночасно, Офіс президента США, офіційно зазначив, що росія за допомогою модернізованої та деструктивної тактики втручається у внутрішні справи країн по всьому світу, проводить інформаційні операції в рамках агресивної кібер-кампанії з метою впливу на світову громадську думку. Кампанія впливу поєднує проведення таємних розвідувальних операцій, створення фейкових онлайн-персон державних медіа, сторонніх посередників, діяльність проплачених користувачів соціальних мереж і «тролів».

16 січня 2018 р. сенатори США Марко Рубіо та Кріс Ван Холлен (Marco Rubio, Chris Van Hollen) представили положення до Закону «Про національний оборонний бюджет» (National Defense Authorization) у якому мова йде про запровадження санкцій проти країн, які втручаються у виборчий процес США [19].

Зокрема, йдеться про використання соціальних і традиційних медіа для поширення неправдивої інформації, купівлю реклами, яка впливає на вибори, а також блокування або перешкоджання доступу до виборчої інфраструктури. Міністерство оборони США розпочало чергову кампанію з боротьби з іноземною пропагандою та дезінформацією в рамках нового партнерства з Пентагоном. Міністерство оборони США перерахувало 40 мільйонів доларів бюджетних коштів Центру глобальної взаємодії (далі – ЦГВ) для реалізації різних «ініціатив з протидії іноземній пропаганді та дезінформації». Згідно з повідомленням Держдепу, «організації громадянського суспільства, виробники інформації, неурядові організації, науково-дослідні центри, що фінансуються з федерального бюджету, приватні компанії та академічні установи мають право брати участь у конкурсі на отримання грантів від ЦГВ». Спочатку на гранти було виділено 5 мільйонів доларів США. Крім того, ЦГВ співпрацюватиме з Пентагоном над розробкою інших пілотних проектів в боротьбі з дезінформацією [20].

У квітні 2018 р. екс-президент США Дональд Трамп провів саміт з лідерами Литви, Латвії та Естонії, на якому заявив, що США співпрацюватимуть з країнами Балтії для зміцнення довіри до інституцій цих країн у протидії дезінформації, шляхом зміцнення регіональних незалежних медіа, громадського мовлення та посилення медіаграмотності населення. Представники Республіканської та Демократичної партій США 2 серпня 2018 р. представили законопроект «Про національний оборонний бюджет» (National Defense Authorization), спрямований на посилення

санкцій і тиску на росію, що передбачав, зокрема, посилення санкцій проти енергетичного та фінансового секторів росії, а також запровадження цільових обмежень проти державних інституцій, олігархів та кіберакторів. Крім того, у законопроекті йшлося про необхідність посилення боротьби з російською дезінформацією та пропагандою, а також про створення національного центру з реагування на російські загрози, який може передавати інформацію стейкхолдерам сектору безпеки з даними на предмет загроз відносно системи національної безпеки чи порушень чинного законодавства внаслідок діяльності зовнішніх акторів використовуючи соціальні мережі. Також, Центр повинен мати доступ до національних органів влади для розслідування та аналізу їхньої діяльності та право на створення архіву зведених даних про іноземні впливи та кампанії з метою вироблення спільного підходу до характеру загрози та сприяння проведенню професійних інформаційних кампаній, зі строгим дотриманням конфіденційності [21].

24 липня 2023 р. International Business Machines (далі – IBM) опублікувала звіт про вартість витоку даних за 2022 р., де зазначається про те, що середня вартість витоку даних у США досягла рекордного рівня в 4,45 мільйона доларів США, що на 2,3 % більше, ніж у 2022 р. У порівнянні з 2020 р. середня вартість зросла на 15,3 %. Загалом, 51 % організацій вирішили збільшити інвестиції в безпеку після витоку даних. Ключові сфери для додаткових інвестицій включають реагування на інциденти, навчання співробітників та технології виявлення/реагування на загрози.

AI/Automation cut breach lifecycles by 108 days; \$ 470,000 in extra costs for ransomware victims that avoid law enforcement; Only one third-of organizations detected the breach themselves; (ШІ/Автоматизація скоротила життєвий цикл зламу на 108 днів; \$ 470 000 додаткових витрат для жертв програм-вимагачів, які уникають правоохоронних органів; Лише третина організацій виявила злом самостійно) [22].

Атаки зловмисників спричинили найбільший середній збиток – 4,9 млн доларів США, що на 9,6 % більше, ніж у середньому. Фішинг (англ. *phishing*) – це відносно новий вид шахрайства, метою якого є виманювання у довірливих або неуважних користувачів, мережі персональних даних клієнтів онлайн-аукціонів, сервісів із переведення або обміну, валюти, інтернет-магазинів. Шахраї використовують усілякі прийоми, які найчастіше змушують користувачів особисто повідомити конфіденційні дані (наприклад, шляхом надсилання електронних листів із пропозиціями підтвердити реєстрацію аккаунта, що містять посилання на сайт, зовнішній вигляд якого повністю копіює дизайн відомих ресурсів.

Викрадені облікові дані (328 днів на виявлення) та зловмисні дії інсайдерів (308 днів) були найдовше виявлені та локалізовані. Фішингові атаки виявляли в середньому за 293 дні.

На основі висновків цього звіту IBM варто окреслити заходи, які необхідно впроваджувати, щоб, зменшити вплив та витрати від витоку даних:

- 1) розробка та розгортання безпечного програмного забезпечення;
- 2) системне використання методології DevSecOps (безпека операцій) та безперервного тестування;
- 3) модернізація захисту даних у гібридних хмарних середовищах;
- 4) посилення контролю конфіденційних даних, розподілених між декількома хмарами;
- 5) використання штучного інтелекту, для підвищення швидкості і точності безпекових операцій;
- 6) впровадження цифрових інструментів у робочі процеси виявлення, реагування та розслідування;
- 7) формування чіткого уявлення про зону ризику для організації та державних установ та посилення більш ефективного реагування на інциденти;
- 8) визначення пріоритетів на основі реальних ризиків та їх моделювання

Варто також зазначити про функціонування Центру ФБР зі збору скарг на злочини в Інтернеті (IC3) англ. Internet Crime Complaint Center) (надалі – IC3). Вказаний підрозділ, забезпечує систематизацію обробки повідомлень про злочини в Інтернеті, які надходять від громадських інституцій. Зокрема, CyWatch – це оперативний центр ФБР, який працює цілодобово, відстежуючи інциденти та підтримуючи зв'язок зі своїми місцевими відділеннями в США 24 години на добу, 7 днів на тиждень. Підтримка у боротьбі з кіберзлочинністю та дезінформацією IC3 здійснюється з приватним сектором і місцевими, державними, федеральними та міжнародними установами: створює можливість щодо використання порталу для постраждалих від кібертероризму та для повідомлень про інтернет-злочини (www.ic3.gov); забезпечує надання центрального вузла для публічних оповіщень; допомагає у проведенні інформаційної діагностики, надання скарг і заморожування активів; розміщує базу даних віддаленого доступу для всіх правоохоронних органів через веб-сайт ФБР LEEP (The Law Enforcement Enterprise Portal). Загалом у США щонайменше двадцять федеральних департаментів та агенцій мають у складі штатних експертів по боротьбі з кіберзлочинністю та дезінформацією. Найбільш відкритим для спілкування з пресою є

Агентство з кібербезпеки та безпеки інфраструктури при Міністерстві національної безпеки США (CISA, Cybersecurity and Infrastructure Security Agency), яке активно залучає громадськість до співпраці. Відділ ФБР із кіберзлочинності публікує цінну статистику, за допомогою якої можна доповнити статті об'єктивними фактами про кібератаки та збитки від них. Серед інших джерел – Секретна служба США й Міністерство фінансів США. Допомогу можна також отримати від аналогічних державних установ інших країн світу [22].

Враховуючи вищезазначене, доцільно визнати, що боротьба з кіберзлочинністю має стати важливим напрямом співпраці України з Америкою. З цією метою у 2021 р. делегація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та представники Офісу кібербезпеки та інфраструктурної безпеки Державного департаменту США домовилися про співпрацю. Також, у 2021 р. міністри оборони України та США підписали Рамкову угоду про Стратегічні рамки оборонного партнерства. Ця угода дозволяє розвивати співпрацю у сферах кіберзахисту, розвитку кіберпотужності та захисту критичної інформаційної інфраструктури. Зокрема, вона включає співпрацю у сфері кіберзахисту для стримування зловмисної кібердіяльності у системах національної безпеки, розвиток потенціалу та співпрацю у боротьбі з дезінформацією.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методологічною основою статті є сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних методів наукового пізнання, емпіричного і теоретичного рівнів дослідження, які застосовувались на різних етапах, зокрема загальнонаукового аналізу (у процесі аналізу наукових джерел та державних документів, що стосуються боротьби з кіберзлочинністю та функціонування державних інституцій у цій сфері); систематизації та узагальнення інформаційних даних; порівняльного аналізу здобутих даних (при виявленні переваг використання протидії дезінформації; метод контент-аналізу для дослідження системи законодавства та нормативно-правових актів, що регулюють діяльність урядових інституцій в США, що забезпечують подолання кіберзлочинності; методи дедукції, індукції та аналітичний метод застосовано під час узагальнення й аналізу емпіричної інформації за тематикою статті.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Відтак, узагальнено позитивні риси досвіду США для України, серед яких:

1. Усвідомлене і чітко сформоване розуміння масштабу проблеми:

Перше, що потрібно зробити – це ретельно вивчити та зрозуміти масштаби проблеми дезінформації в Україні. Це означає аналізувати джерела дезінформації, їх призначення та наслідки для українського суспільства.

2. Співпраця між різними секторами.

У США протидія дезінформації є завданням не тільки урядових органів, а й громадських організацій їх лідерів та активістів, медіа. Щодо України то варто акцентувати увагу на налагодженні плідної співпраці між всіма суб'єктами системи публічного управління для посилення ефективної боротьби з кіберзлочинністю.

3. Ефективна цифрова освіта громадян.

Розуміння принципів критичного мислення та медіаграмотності є ключовим для запобігання поширенню дезінформації як в американському так і українському суспільствах. Програми з медіаграмотності мають бути впроваджені в освітній процес і підтримуватися громадськими ініціативами.

4. Перевірка фактів і стеження за дезінформацією.

Спеціалізовані організації і фактчекери в США відіграють важливу роль у виявленні та спростуванні дезінформації. Варто відзначити, що і в Україні вже існують подібні ініціативи.

5. Посилення кіберзахисту.

Забезпечення кіберзахисту та безпеки інформації є важливим аспектом в боротьбі з дезінформацією в США. Україна повинна більш інтенсивно інвестувати у кіберзахист та реагування на кіберзагрози. Особливої актуальності це набуває за умов сьогодення, особливо в умовах збройної агресії росії на території української держави.

Отже, досвід США може слугувати джерелом навчання для України та інших країн у боротьбі з дезінформацією. Важливо розглядати цю проблему як загальносуспільне завдання, що потребує спільних зусиль усіх секторів суспільства. Боротьба з дезінформацією має сприяти зміцненню демократії, свободи слова та інформаційної безпеки.

Україна, яка вже досить тривалий час перебуває у стані інформаційної війни та здійснює боротьбу з агресією росії, має активно використовувати досвід США в протидії дезінформації. Важливо розвивати медіаосвіту серед громадян, сприяти співпраці з медіа, громадськими організаціями та урядом, а також встановлювати ефективні механізми

регулювання інформаційної безпеки в Інтернеті. Завдяки цим заходам, Україна може збільшити свою стійкість до дезінформації та зміцнити демократичні процеси в країні. Досвід США слугує важливим джерелом навчання, яке може бути використано для досягнення вказаних завдань.

Аналізуючи досвід США у боротьбі з дезінформацією в українській державі, на нашу думку, є необхідність щодо створення спеціальної інституції (або трансформації діяльності вже існуючого Центру протидії кіберзлочинності) на прикладі функціонування Центру надання скарг про кіберзлочини (IC3) у США. Актуалізація створення такого центру (з відповідним веб-сайтом) полягає в тому, що повідомлення про кіберзлочини відбуватиметься на спеціально створеній інтернет-платформі, яка забезпечить єдиний підхід до аналізу та оцінювання отриманої інформації, а також надаватиме органам державної влади, органам місцевого самоврядування, бізнесу інформацію про поточну ситуацію, потенційні та можливі кіберзагрози, кібератаки та кіберзлочини, а також консультації представникам органів публічної влади, компаніям та громадськості щодо того, як захиститися від таких загроз, атак та злочинів; забезпечить «гібридний» підхід, що передбачає залучення експертів з традиційними навичками та знаннями у сфері кримінальних розслідувань та експертів зі спеціалізованими навичками та знаннями у сфері високих технологій. В умовах воєнного стану необхідно перейняти досвід США щодо створення «гібридних» підрозділів з розслідування кіберзлочинів, які об'єднують експертів зі спеціалізованими високотехнологічними навичками та знаннями. Зокрема, така співпраця може покращити збір та аналіз інформації про кіберзагрози, розробляти та використовувати інструменти для протидії кібератакам, а також підвищити рівень обізнаності усіх суб'єктів системи публічного управління (органів влади, бізнес-структур та громадських організацій) про кіберзагрози та способи протидії їм, що є важливим для належного функціонування не тільки національної економіки, але й держави в цілому.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Поряд з численними іншими країнами, США сьогодні системно вирішують проблематику, що стосується боротьби з дезінформації і запобіганню спроб втручання у власні внутрішні державні справи за допомогою інформаційних маніпуляцій. Проте, США має великий досвіду у боротьбі з вказаними загрозами.

Можливості використання досвіду США, на нашу думку, в Україні включають наступне:

1. Створення Агентства протидії дезінформації. Україна може розглянути можливість створення спеціалізованого агентства, яке б координувало заходи протидії дезінформації та розробляло стратегії для виявлення та відповіді на фейки.

2. Зміцнення критичного мислення у громадян України. Американські програми та ініціативи з підвищення медіаграмотності можуть бути адаптовані для українського суспільства, допомагаючи громадянам краще розуміти, аналізувати та відрізнити правдиву інформацію від дезінформації.

3. Посилення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки. Україна може співпрацювати з американськими та іншими партнерами для обміну досвідом, ресурсами у сфері боротьби з дезінформацією та кіберзагрозами.

4. Забезпечення прозорості у медіа. Створення та підтримання прозорих та незалежних медіа може допомогти знизити вплив дезінформації. Моделі, які функціонують у США, можуть слугувати прикладом для розвитку українських медіаорганізацій.

5. Розвиток кіберзахисту та забезпечення безпеки інформаційних систем є ключовими аспектами у боротьбі з дезінформацією. Україна може використовувати досвід США у цій сфері для захисту своєї інформаційної інфраструктури.

6. Розробка та впровадження технологічних рішень для виявлення та відсторонення дезінформації. У США діють спеціалізовані технологічні компанії, які використовують штучний інтелект та аналітичні інструменти для виявлення фейків та маніпуляційної інформації. Україна також може інвестувати в розробку сучасних технологій для боротьби з дезінформацією.

7. Регулювання соціальних мереж і платформ, де поширюються дезінформаційні матеріали. Досвід США показує, що співпраця між урядом і технологічними компаніями може призвести до більшої відповідальності та контролю за змістом, який публікується в мережі.

8. Формування законодавства у сфері кібербезпеки. Уряд США активно обговорює можливість прийняття законодавства, яке б регулювало поширення дезінформації та боротьбу з нею. Законодавчі ініціативи можуть включати штрафи для платформ, які не ефективно протидіють дезінформації, або вимоги щодо прозорості у видаленні шкідливого контенту. Нормативно-правова база в Україні, що стосується кібербезпеки потребує значного удосконалення. Досвід США у даному контексті був вельми корисним.

Використання досвіду США в протидії дезінформації може допомогти Україні зміцнити інформаційну безпеку, захистити свою демократію та забезпечити громадянам доступ до об'єктивної та правдивої інформації.

Перспективи подальших досліджень. У боротьбі з дезінформацією США використовують різноманітні стратегії та підходи. Дезінформація є серйозною загрозою для демократії та громадської довіри, тому робота над її протидією важлива і актуальна. Саме тому у контексті перспектив подальших досліджень, на нашу думку, цілком виправданим стала б деталізація змісту і впровадження в сфері боротьби з дезінформацією такого інструменту, як фактчекінг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. Я. Звоздецька, «Дезінформація як загроза національній безпеці Європейського Союзу: проблеми та підходи», *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, т. 43, с. 30–39, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/303/236> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [2] Т. А. Павленко, «Дезінформація: поняття, ознаки, перспективи протидії», *Юридичний науковий електронний журнал*, № 7, с. 337–339, 2022. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/kbAbcN> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [3] В. І. Маляренко, «Кращі практики зарубіжного досвіду боротьби з фейками та дезінформацією», *Інформація і право*, № 3(38), с. 21–27, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/LrZdE3> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [4] Б. М. Андрушків, О. І. Гагалюк, Н. Б. Кирич, О. Б. Погайдак, «Культ-освітня компонента у сфері управління як засіб попередження вульгаризму у взаємовідносинах та поширення фейків в ЗМІ або важелі посилення економічної безпеки в державі», *Вісник економічної науки України*, № 2(37), с. 214–222, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ARSOq9> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [5] О. В. Євсюкова, «Особливості підготовки фахівців у сфері кібербезпеки: сучасні виклики та перспективи», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 2, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/XCMkaL> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [6] Л. А. Арсенович, «Формування системи підготовки фахівців у сфері кібербезпеки органів публічної влади в умовах глобалізації», на *Міжнар. студ. наук. конф. Публічне управління в умовах глобалізації*. Київ, 2018.

- [7] Uniting And Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism. USA PATRIOT ACT, *Public Law*, 107-56, oct. 26, 2001. [Online]. Available: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf> Application date: January 12, 2024.
- [8] S. Rynning, P. S. Hilde, «Operationally Agile but Strategically Lacking: NATO's Bruising Years in Afghanistan», *LSE Public Policy Review*, vol. 2, ss. 3, pp. 1–11. 2022. <https://doi.org/10.31389/lseppr.55>
- [9] U.S. Code § 3369 – Cooperative actions to detect and counter foreign influence operations. Legal Information Institute. Cornell Law School. [Online]. Available: <https://is.gd/coPORY> Application date: January 12, 2024.
- [10] A Bill, To make certain modifications relating to the Social Media Data and Threat Analysis Center. H.R. 8409. In the House of Representatives. July 18, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/FAsfA5> Application date: January 12, 2024.
- [11] H. Res.758, Strongly condemning the actions of the Russian Federation, under President vladimir putin, which has carried out a policy of aggression against neighboring countries aimed at political and economic domination. [Online]. Available: <https://is.gd/WzigE1> Application date: January 12, 2024.
- [12] Testimony on Ukraine before the House Foreign Affairs Committee. [Online]. Available: <https://is.gd/n0KcGo> Application date: January 12, 2024.
- [13] Countering Information Warfare Act of 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/iA2pDI>; <https://is.gd/qe7yxx> Application date: January 12, 2024.
- [14] *Світова гібридна війна: український фронт*; В. П. Горбуліна, Ред. Харків, Україна: Фоліо, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [15] Countering Foreign Propaganda and Disinformation Act. [Online]. Available: <https://is.gd/i60WYs> Application date: January 12, 2024.
- [16] National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/ssQPC2> Application date: January 12, 2024.
- [17] Global Engagement Center. [Online]. Available: <https://www.state.gov/r/gec/> Application date: January 12, 2024.
- [18] Countering America's Adversaries Through Sanctions Act. [Online]. Available: <https://is.gd/XiftzX> Application date: January 12, 2024.

- [19] Rubio, Van Hollen Introduce Legislation to Deter Foreign Interference in American Elections. [Online]. Available: <http://bit.ly/2DD4VCX> Application date: January 12, 2024.
- [20] США направили десятки мільйонів доларів проти пропаганди РФ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/TZCK1s> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [21] INB Newsroom. [Online]. Available: <https://is.gd/Sq1OPb> Application date: January 12, 2024.
- [22] Global Investigative Journalism Network. [Online]. Available: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/kiberzlochinnist/> Application date: January 12, 2024.

EXPERIENCE OF THE UNITED STATES OF AMERICA CONCERNING COUNTING MISINFORMATION AND POSSIBILITY ITS USE IN UKRAINE

Kuzmenkova Katerina,

Chief consultant of the security department activities of Commission members Secretariat of the Central Election Commission, Kyiv;
Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0004-7107-8793>
20000lpv@gmail.com

Abstract. The article analyzes the experience USA of combating disinformation based on the functioning of the main actors of the US cyberspace. The positive features of the USA related to countering disinformation are identified, namely: conscious and clearly formed understanding of the scope of the disinformation problem; cooperation between different sectors in countering disinformation; effective digital education of citizens, fact-checking and disinformation monitoring; the availability of effective tools and technologies that contribute to the strengthening of cyber protection. An analysis of the activities of government institutions USA and agencies in the field of cyber security was carried out. It is indicated that one of the key aspects of the American experience in countering disinformation is the active role of the government in identifying, analyzing and dispelling disinformation. It is emphasized that the USA has enormous financial, technological, scientific, technical and military potential, and also pays considerable attention to

strengthening national security, protection of citizens' rights and commercial interests in the information sphere. It is noted that the general public task for the USA, which requires joint efforts, is the aggressive policy of Russia and the strengthening of Russian disinformation and propaganda. The possibilities of using the mentioned experience of the American state in Ukraine in such areas as: ensuring transparency in media activities, strengthening international cooperation in the field of cyber security, strengthening critical thinking among citizens and forming media resilience especially in the conditions of Russian intervention, creating and ensuring effective functioning of the Agency have been identified (Center) for countering disinformation, adopting technological solutions for the purpose of identifying and removing disinformation influences, regulating social networks and platforms that spread fakes, rumors and disinformation, establishing and developing the domestic legislation system related to combating disinformation, etc. It has been proven that the fight against disinformation should contribute to the strengthening of democracy, freedom of speech and information security, and the experience of the USA in the field of information management and technologies to fight against disinformation is relevant in today's conditions for Ukraine.

Keywords: misinformation; foreign experience in countering disinformation; fake information warfare; cyber security; cyberspace.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. Ya. Zvozdetska, «Dezinformatsiia yak zahroza natsionalnii bezpetsi Yevropeiskoho Soiuzu: problemy ta pidkhody», *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, t. 43, s. 30–39, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/303/236> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [2] T. A. Pavlenko, «Dezinformatsiia: poniattia, oznaky, perspektyvy protydii», *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 7, s. 337–339, 2022. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/kbAbcN> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [3] V. I. Maliarenko, «Krashchi praktyky zarubizhnoho dosvidu borotby z feikamy ta dezinformatsiieiu», *Informatsiia i pravo*, № 3(38), s. 21–27, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/LrZdE3> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [4] B. M. Andrushkiv, O. I. Hahaliuk, N. B. Kyrych, O. B. Pohaidak, «Kult-osvitnia komponenta u sferi upravlinnia yak zasib poperedzhennia

- vulharyzmu u vzaiemovidnosynakh ta poshyrennia feikiv v ZMI abo vazheli posylennia ekonomichnoi bezpeky v derzhavi», *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, № 2(37), s. 214–222, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ARSOq9> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [5] O. V. Yevsiukova, «Osoblyvosti pidhotovky fakhivtsiv u sferi kiberbezpeky: suchasni vyklyky ta perspektyvy», *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 2, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/XCMkaL> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [6] L. A. Arsenovych, «Formuvannia systemy pidhotovky fakhivtsiv u sferi kiberbezpeky orhaniv publichnoi vlady v umovakh hlobalizatsii», na *Mizhnar. stud. nauk. konf. Publichne upravlinnia v umovakh hlobalizatsii*. Kyiv, 2018. (in Ukraine)
- [7] Uniting And Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism. USA PATRIOT ACT, *Public Law*, 107-56, oct. 26, 2001. [Online]. Available: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/pdf/PLAW-107publ56.pdf> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [8] S. Rynning, P. S. Hilde, «Operationally Agile but Strategically Lacking: NATO's Bruising Years in Afghanistan», *LSE Public Policy Review*, vol. 2, ss. 3, pp. 1–11. 2022. <https://doi.org/10.31389/lseppr.55> (in English)
- [9] U.S. Code § 3369 – Cooperative actions to detect and counter foreign influence operations. Legal Information Institute. Cornell Law School. [Online]. Available: <https://is.gd/coPORY> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [10] A Bill, To make certain modifications relating to the Social Media Data and Threat Analysis Center. H.R. 8409. In the House of Representatives. July 18, 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/FAsfA5> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [11] H. Res.758, Strongly condemning the actions of the Russian Federation, under President vladimir putin, which has carried out a policy of aggression against neighboring countries aimed at political and economic domination. [Online]. Available: <https://is.gd/WzigE1> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [12] Testimony on Ukraine before the House Foreign Affairs Committee. [Online]. Available: <https://is.gd/n0KcGo> Application date: January 12, 2024. (in English)

- [13] Countering Information Warfare Act of 2016. [Online]. Available: <https://is.gd/iA2pDI>; <https://is.gd/qe7yxx> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [14] Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front; V. P. Horbulina, Red. Kharkiv, Ukraina : Folio, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.niss.gov.ua/articles/2431/> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [15] Countering Foreign Propaganda and Disinformation Act. [Online]. Available: <https://is.gd/i60WYs> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [16] National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/ssQPC2> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [17] Global Engagement Center. [Online]. Available: <https://www.state.gov/r/gec/> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [18] Countering America's Adversaries Through Sanctions Act. [Online]. Available: <https://is.gd/XiftzX> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [19] Rubio, Van Hollen Introduce Legislation to Deter Foreign Interference in American Elections. [Online]. Available: <http://bit.ly/2DD4VCX> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [20] SShA napravlyly desiatky milioniv dolariv proty propahandy RF. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/TZCK1s> Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)
- [21] INB Newsroom. [Online]. Available: <https://is.gd/Sq1OPb> Application date: January 12, 2024. (in English)
- [22] Global Investigative Journalism Network. [Online]. Available: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/kiberzlochinnist/> Application date: January 12, 2024. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-126-142](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-126-142)

УДК 351:332.8:347.2

Левицький Дмитро Миколайович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту

Навчально-наукового інституту менеджменту та психології

ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0004-5681-3673>

dmytro.levytskyy@gmail.com

ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ПОКИНУТОГО ЖИТЛА В УКРАЇНІ

Анотація. У цій статті аналізується негативний вплив, який справляє на місцеву громаду наявність у ній покинутого житла, та пропонуються інституційні та фінансово-економічні механізми розв'язання проблеми покинутого житла в Україні. На основі визначення покинутого житла, виведеного нами в попередніх наших дослідженнях, та з урахуванням іноземного досвіду й вітчизняних особливостей ми виділяємо такий перелік негативних наслідків наявності покинутого житла в громаді:

1. Погіршення фінансового становища виконавців житлово-комунальних послуг.
2. Неоптимальне навантаження на інженерну інфраструктуру.
3. Погіршення якості житлово-комунальних послуг.
4. Додаткові витрати власників житла, розташованого поруч.
5. Додаткові витрати місцевого бюджету.
6. Погіршення санітарного стану будинку та прилеглої території.
7. Зростання рівня злочинності / кількості правопорушень.
8. Зниження привабливості проживання в будинку / кварталі / мікрорайоні / громаді.

Відповідно до визначених негативних явищ, спричинених покинутим житлом, у дослідженні пропонуються принципові підходи до розв'язання проблеми покинутого житла. При цьому як досяжний ефект від розв'язання проблеми покинутого житла розглядаються оптимізація навантаження на інженерну інфраструктуру міст, а також зниження витрат і витрат виконавців житлово-комунальних послуг, власників сусіднього житла, місцевих бюджетів. Серед можливих підходів як оптимальний вбачається той, за якого покинуте житло перестане бути власне покинутим. Першочерговим заходом для досягнення цієї мети вбачається якісна робота зі

стягнення боргів власників покинутого житла, адже останні зазвичай мають значну заборгованість перед виконавцями житлово-комунальних послуг, управителями, об'єднаннями співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). Кінцевим наслідком такої роботи є або подальша відповідальна поведінка власника, або його зміна, аж до переходу покинутого житла в комунальну власність. У дослідженні пропонується створення органами місцевого самоврядування «агенцій покинутого житла» для консолідації боргів власників такого житла з подальшим зверненням стягнення на нього, а також пропонуються принципові підходи щодо засад діяльності таких агенцій. Зазначені агенції пропонується розглядати не як «колекторські компанії» зі стягнення заборгованості, а як інструмент ширшої місії реорганізації житлового фонду та оптимізації навантаження на інженерну інфраструктуру в громаді на основі принципу «зберегти частину, коли неможливо зберегти все». Для цього описуються принципові засади роботи таких агенцій. Також описується сама модель реорганізації житлового фонду та оптимізації навантаження на інженерну інфраструктуру в громаді на основі принципу «зберегти частину, коли неможливо зберегти все». В умовах зменшення населення в громаді пропонується визначити «пріоритетні» квартали й мікрорайони, на збереженні й розвитку яких будуть зосереджені зусилля громади й у переселенні в які надаватиметься допомога мешканцям інших кварталів та мікрорайонів.

Ключові слова: житло; житлова політика; покинуте житло; забезпечення житлом; утримання житла; інженерна інфраструктура; житловий фонд; місцеве самоврядування; реорганізація; оптимізація.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Об'єктивні демографічні, міграційні, економічні процеси як в Україні, так і в світі в цілому, спричинили нерівномірне забезпечення різних вікових та соціальних груп населення житлом і диспропорційний попит на житло в різних країнах, регіонах і населених пунктах.

В Україні на дію згаданих процесів наклалися наслідки злочинної агресії Російської Федерації: переміщення значної кількості громадян у більш безпечні райони країни або й за її межі, пошкодження та руйнування житлового фонду в безпрецедентних від часу Другої світової війни масштабах [1].

Це вимагає особливої уваги органів державної влади та місцевого самоврядування до забезпечення тимчасовим і постійним житлом громадян, які його потребують. Ця потреба не може бути ефективно вирішена за рахунок самого лише будівництва нового житла – а в певних випадках такий підхід є недоцільним і навіть шкідливим. Натомість заслуговують на увагу та вивчення інструменти оптимізації розподілу й використання наявного житлового фонду, забезпечення житлових потреб громадян за рахунок наявного незайнятого (або ж «вакантного») житла.

У складі незайнятого житла виділяється категорія «покинутого житла». Покинуте житло є складним явищем, реагування на яке неминуче порушує питання права власності та користування відповідними об'єктами нерухомості, пошуку балансу між приватним і публічним інтересом, відповідності застосованих механізмів поставленим цілям. І якщо для незайнятого житла, що належить до категорій відумерлої спадщини або безхазяйного майна, встановлено чіткі законодавчі процедури та способи реагування, то для покинутого житла такі приписи відсутні. Понад те, саме поняття покинутого житла не є законодавчо визначеним.

А тим часом зі світового досвіду відомо, що покинуте житло не просто призводить до неефективного використання житлового фонду, але й чинить значний негативний вплив на громаду, в якій воно розташоване: починаючи від неефективного навантаження на міську інфраструктуру і закінчуючи зростанням рівня злочинності [2].

Тож проблема покинутого житла є актуальною для України та вимагає об'єктивного наукового аналізу й надання пропозицій щодо її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча науковці України приділяють значну увагу питанням житла, проблема саме покинутого житла не виступала окремим предметом глибоких досліджень у вітчизняній науці. У зарубіжній же науковій літературі існують різні підходи як до визначення відповідного поняття, так і до реагування на саме явище, залежно від конкретного соціально-економічного та історичного контексту відповідної країни.

Вітчизняні дослідники переважно розглядають загальнопитання житлової політики, ринку житла та управління ним, забезпечення громадян житлом. Так, питанням житлової політики свою увагу приділила значна кількість авторів, серед яких Н. Олійник, О. Кучеренко, Н. Орлова, О. Більовський, В. Онищенко, Т. Завора та інші. Проблематика забезпечення житлом досліджувалася Д. Харечком, Ю. Тюленєвою та іншими. З огляду на триваючу агресію Російської Федерації проти України,

протягом останніх років значна увага приділяється забезпеченню житлових прав внутрішньо переміщених осіб, як-от у роботах А. Волкової, Г. Виноградової.

У наукових працях Н. Олійник досліджені питання державного регулювання ринку житла в Україні, механізмів та інституційних форм управління житловим фондом України, реформування житлового сектору України.

Цікавими для теми нашого дослідження є праці М. Солдак, у яких розглядаються проблеми промислових об'єктів, у тому числі «покинутих», адже це явище перебуває у тісному зв'язку з явищем покинутого житла.

Питання виникнення, здійснення і припинення права власності на житло висвітлюється у працях вчених, що представляють юридичну науку, як-от О. Дзери, І. Лисенко та інших. У дисертаціях деяких авторів, як-от О. Ореховської, Н. Бугайчук, хоч і не зачіпаються безпосередньо питання покинутого житла, але тою чи іншою мірою розглядаються питання управління міською та житлово-комунальною інфраструктурою, що є важливим і для дослідження впливу на таку інфраструктуру покинутого житла.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про недостатнє охоплення питань покинутого житла в Україні увагою вітчизняних дослідників.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та визначенні перспективних напрямів розв'язання проблеми покинутого житла в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: визначити основні прояви негативного впливу покинутого житла на місцеві громади й обґрунтувати можливі інституційні, фінансово-економічні механізми розв'язання проблеми покинутого житла в Україні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Для нашого дослідження ключовим є визначення поняття «покинуте житло». Ні чинне законодавство України, ні вітчизняна наука не пропонують такого визначення. Тому ми спираємося на визначення, виведене нами в попередніх наших дослідженнях: покинутим житлом є житловий будинок, квартира, інше жите приміщення, що призначені та придатні для постійного проживання в них та мають свого власника, який,

з одного боку, не відмовляється від свого права власності, а з другого – не здійснює їх утримання належним чином та не користується ними сам і не передає їх у користування іншим особам.

Таке визначення містить всі ключові ознаки покинутого житла і дозволяє ефективно його відмежувати від інших подібних явищ (відумерлої спадщини, безхазяйного майна) з тим, щоб надати специфічні рекомендації з розв'язання цієї проблеми.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методологічним підґрунтям нашої роботи є сукупність методів наукового пізнання. Для цього дослідження визначальними є методи порівняльного, системного та структурно-функціонального аналізу, а також метод мисленнєвого експерименту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Щоб оцінити перспективні напрями розв'язання проблеми покинутого житла в Україні, слід докладніше охарактеризувати негативний вплив, який наявність покинутого житла чинить на місцеві громади.

У цьому ми можемо покластися на іноземний досвід, адже зарубіжні дослідники вивчають проблему покинутого житла вже тривалий час.

Так, «The Center for Community Progress», неприбуткова неурядова організація в США, що з 2010 року займається проблемою покинутої нерухомості, виділяє чотири сфери, які зазнають негативного впливу незайнятої, покинутої та занедбаної («vacant, abandoned, and deteriorated», «VAD») нерухомості [3]:

1. Громадське здоров'я.
2. Особистий добробут.
3. Громадські фінанси.

Серед конкретних проявів негативного впливу згадуються такі:

1. Поширення злочинності й насильства.
2. Зниження вартості нерухомості, розташованої поруч, та ціни страхування такої нерухомості.
3. Зниження надходжень до місцевого бюджету від податку на нерухомість.
4. Зростання витрат на підтримання правопорядку та боротьбу з пожежами.

У згаданих висновках йдеться про ширший перелік «проблемної» нерухомості, а не саме лише покинуте житло, а деякі негативні прояви є

специфічними для структури житлового фонду, податкової системи й ділових звичаїв США. Але не можна заперечувати, що більша частина цих висновків є застосовною і до покинутого житла в Україні, що ми продемонструємо нижче.

Група науковців провела прикладне дослідження впливу покинутих будівель на міський ландшафт у місті Петрошань (Petroșani), Румунія [4]. За результатами вивчення кількох будівель, включаючи житлові, дослідники узагальнили їхній негативний вплив на конкретну міську громаду до двох сфер:

1. Зниження туристичного потенціалу.
2. Зниження якості життя.

Конкретними ж проявами негативного впливу було названо такі:

1. Деградація міського ландшафту.
2. Ризик нещасних випадків.
3. Негативний вплив на сусідні будівлі.
4. Поширення інфекцій (санітарні ризики).

Наведені висновки американських і румунських дослідників в цілому окреслюють коло негативних явищ, які спричиняються наявністю покинутого житла в громаді, та дозволяють нам з емпіричних засад визначити сфери, щодо яких слід оцінити вплив покинутого житла в Україні.

Слід зауважити, що в обох наведених вище випадках дослідники розглядали як покинуту нерухомість будівлі в цілому. Особливістю ж України є те, що покинутим житлом може бути не вся будівля, а лише її частина, як-от квартира в багатоквартирному будинку (що ми й відображаємо в нашому визначенні покинутого житла, наведеному вище). Тому в своїй оцінці негативного впливу покинутого житла ми окрему увагу присвячуємо багатоквартирним будинкам.

Отже, стосовно України можна окреслити такі *негативні наслідки наявності покинутого житла в громаді* (не заперечуючи й тих, що виділені іноземними дослідниками й згадані вище):

1. *Погіршення фінансового становища виконавців житлово-комунальних послуг.* Виходячи з самого визначення покинутого житла, є зрозумілим, що його власник не виконує своїх обов'язків з утримання належного йому майна, і серед іншого — не вносить плати за житлово-комунальні послуги. Це призводить до зменшення надходжень відповідних підприємств. Звернення до суду пов'язане з додатковими витратами, і у випадку з власником покинутого житла не гарантує стягнення «живих» коштів.

Хоча більшість житлово-комунальних послуг споживається лише тоді, коли в житлі хтось проживає (як-от послуги з постачання та розподілу природного газу, постачання та розподілу електричної енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання, централізованого водовідведення, управління побутовими відходами), у випадку багатоквартирного будинку такі послуги як управління багатоквартирним будинком та постачання теплової енергії надаються незалежно від того, чи хтось проживає в конкретній квартирі. У багатоквартирному будинку припинити надання таких послуг в окремій квартирі є неможливим.

2. Неоптимальне навантаження на інженерну інфраструктуру. Інженерна інфраструктура, як-от мережі водо- й теплопостачання, проектувалася й будувалася з розрахунку на певний обсяг споживання. Покинуте житло означає меншу (часом – значно меншу) кількість споживачів та менші обсяги споживання. Як наслідок, накладні витрати на утримання інженерної інфраструктури перерозподіляються, в складі тарифів на відповідні послуги, на меншу кількість споживачів, або ж фінансуються напряму з місцевого бюджету (що в кінцевому підсумку так само є покладанням цих витрат на споживачів, що залишилися, – але вже як на платників податків).

У багатоквартирному будинку наявність покинутих квартир додатково ускладнює утримання загальнобудинкових інженерних мереж, які часто проходять не через місця загального користування, а через квартири.

3. Погіршення якості житлово-комунальних послуг. Є наслідком явищ, описаних вище у пунктах 1 і 2.

4. Додаткові витрати власників житла, розташованого поруч. У багатоквартирних будинках, незалежно від того, управляють ними управителі, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) чи співвласники безпосередньо, загальні витрати на управління розподіляються між усіма співвласниками пропорційно до площ приміщень, що їм належать. Наперед знаючи, що від власників покинутого житла їхня частка платежів не надійде, співвласники на практиці нерідко закладають таку несплату в розмір внесків (платежів) на утримання багатоквартирного будинку, або ж періодично сплачують додаткові внески, фактично «кредитуючи» неплатника. Хоча такий підхід є поганою практикою, але він має місце в умовах, коли збереження й належне утримання спільного майна є пріоритетом.

Крім того, в умовах відсутності належного нагляду й обслуговування інженерне обладнання покинутих квартир періодично зазнає аварій, чим

спричиняються збитки сусіднім приміщенням у багатоквартирному будинку та додаткові витрати їхніх власників.

Відсутність догляду за квартирою на практиці також часто означає неутеплені вікна, вимкнене опалення (в квартирах з індивідуальним опаленням), і як наслідок – додаткові витрати власників сусідніх приміщень на опалення власних помешкань.

Додаткові витрати можуть нести й сусіди покинутих садибних (індивідуальних) будинків, щоб мінімізувати негативні наслідки для власного житла. Найпоширенішим прикладом є мінімальний догляд сусідів за покинутою присадибною ділянкою: знищення амброзії та інших бур'янів, дератизація тощо.

5. *Додаткові витрати місцевого бюджету.* Є наслідком явищ, описаних вище у пунктах 1 і 2. Пов'язані зазвичай із тим, що територіальні громади є власниками відповідної інженерної інфраструктури та підприємств-виконавців комунальних послуг.

6. *Погіршення санітарного стану будинку та прилеглої території.* За певних умов покинуті садибні будинки й навіть квартири в багатоквартирних будинках можуть стати прихистком для тварин, як-от комах, пацюків, птахів, безпритульних котів і собак. Ті у свою чергу можуть сприяти поширенню інфекційних хвороб, а також засмічують квартиру, будинок та прилеглу територію продуктами своєї життєдіяльності.

7. *Зростання рівня злочинності / кількості правопорушень.* Як неодноразово звертали увагу іноземні дослідники, покинуте житло приваблює дрібних правопорушників і навіть злочинців. Воно може слугувати місцем ночівлі, спільного вживання алкогольних і наркотичних речовин, переховування, зберігання знарядь злочинів і викраденого майна. Зрештою, самі наявність і зовнішній вигляд покинутого житла здатні вплинути на схильність громадян до вчинення правопорушень, згідно з відомою «Теорією розбитих вікон» [5].

8. *Зниження привабливості проживання в будинку / кварталі / мікрорайоні / громаді.* Є наслідком усієї сукупності негативних явищ, названих вище. Своєю чергою призводить до зниження вартості житла в будинку / кварталі / мікрорайоні / громаді, а також відтоку активних мешканців.

Звісно, ми не можемо покладати всю «провину» за негативні явища, названі вище, виключно на покинуте житло. Щодо таких явищ як рівень злочинності чи привабливість проживання в громаді покинуте житло є лише одним із чинників, і то не визначальним. Адже й воно саме є наслідком низки економічних та демографічних чинників, а в Україні – також наслідком злочинної агресії Російської Федерації.

Але так само не можна заперечувати, що покинуте житло справляє свій відчутний негативний вплив на життя громад. І що розв'язання проблеми покинутого житла здатне якщо не ліквідувати описані вище негативні явища повністю, то принаймні зменшити їхній масштаб.

Тож розглянемо, яким чином розв'язання проблеми покинутого житла здатне усунути чи зменшити описані вище негативні явища, що саме можна розглядати як розв'язання цієї проблеми, та які існують механізми її розв'язання.

На нашу думку, найбільший ефект розв'язання проблеми покинутого житла виявиться в оптимізації навантаження на інженерну інфраструктуру міст та зниженні втрат і витрат виконавців житлово-комунальних послуг, власників сусіднього житла, місцевих бюджетів.

То що можна вважати розв'язанням проблеми покинутого житла?

Серед підходів, описаних іноземними дослідниками, нерідко згадуються маловитратний ремонт і прибирання [3]. Мета таких заходів – надати покинутій власності «жилого» вигляду, тим самим знизивши її негативний вплив на санітарний стан і загальний зовнішній вигляд вулиці, кварталу чи міста та, згідно з логікою «Теорії розбитих вікон», на громадську безпеку й правопорядок.

Втім, такий підхід вирішує лише частину проблеми. Проблеми неоптимального навантаження на міську інженерну інфраструктуру та додаткових витрат не зникають. Тож ремонт і прибирання можна розглядати як швидкі/тимчасові заходи, але вони є явно недостатніми.

Розв'язанням проблеми покинутого житла вбачається, власне, зміна його статусу: житло більше не повинно бути покинутим.

У запропонованому нами визначенні покинутого житла ми, зокрема, робимо наголос на сукупності трьох його ознак:

- житло має власника, який не відмовився від свого права власності,
- власник не здійснює належним чином утримання цього житла,
- власник не користується житлом сам і не передав його в користування іншим особам.

Таким чином, формально розв'язання проблеми покинутого житла полягає в зміні статусу принаймні однієї з вищеназваних ознак:

1. Або зміниться власник житла, який належним чином виконуватиме свої обов'язки.

2. Або чинний власник забезпечить належне утримання житла.

3. Або чинний власник поселиться в житлі сам чи передасть його в користування іншим особам.

Водночас зрозуміло, що ключовим є питання належного утримання житла, а зміна статусу інших двох ознак сама по собі не усуває всіх негативних наслідків покинутого житла, окреслених вище.

Тому за пріоритетністю можливі зусилля з розв'язання проблеми покинутого житла доцільно розподілити так:

1. У першу чергу – заохотити / спонукати власників покинутого житла «відновити інтерес» до нього й належно виконувати свої обов'язки власників.

2. У другу чергу – заохотити / спонукати власників покинутого житла користуватися ним або передати в користування іншим особам, що потребують житла.

3. У третю чергу – вжити заходів до зміни власника покинутого житла.

Стосовно заохочення / спонукання власника належно виконувати свої обов'язки, на законодавчому рівні існує достатньо приписів, які зобов'язують власника утримувати своє майно. Так, стаття 322 Цивільного кодексу України прямо передбачає, що «власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом [6]». Якщо власник покинутого житла не дбає про нього, то не тому, що не має відповідного обов'язку, а тому, що йому це дозволяють на практиці.

В Україні практичний досвід ОСББ, управителів багатоквартирних будинків, виконавців комунальних послуг свідчить, що неналежному виконанню власниками житла своїх обов'язків (насамперед, зі сплати витрат на управління багатоквартирним будинком та оплати житлово-комунальних послуг) значною мірою сприяє погано організована робота зі збору платежів та відсутність практичної судової роботи зі стягнення заборгованості. Натомість, як міг спостерігати автор цього дослідження у своїй практичній роботі, систематичне стягнення заборгованості в примусовому (судовому) порядку змушує деяких власників, які тривалий час не цікавилися своїм покинутим житлом, або почати сумлінно виконувати свої обов'язки, або ж продати його.

Тому ми не вбачаємо потреби законодавчо покладати на власників покинутого житла якихось додаткових обов'язків: всі обов'язки власників житла достатньою мірою вже визначені чинним законодавством. Натомість наголосимо на необхідності практичної судової роботи зі стягнення заборгованості. Звісно, є певна частина власників покинутого житла, які жодним чином не відреагують і на таку роботу. Зазвичай це – особи, які вже тривалий час проживають за кордоном і не мають в Україні

інших активів, окрім, власне, покинутого житла. Саме такому випадку слід приділити більшу увагу.

З точки зору нашого визначення, покинуте житло, власник якого не змінює своєї поведінки (бездіяльності) навіть після звернення до нього з позовами, так і лишається покинутим житлом. У підсумку, у кредиторів – комунальних підприємств, управителів, ОСББ – наявні задоволені судом вимоги щодо стягнення заборгованості. Однак стягнути «живі кошти» за цими вимогами зазвичай проблематично. По-перше, зазвичай така категорія власників покинутого житла не має в Україні ні банківських рахунків, ні джерел доходів, тож теоретично звернути стягнення можна хіба що на саме покинуте житло. По-друге, щодо звернення стягнення на житло встановлено законодавчі обмеження: так, згідно з частиною сьомою статті 48 Закону України «Про виконавче провадження» звернення стягнення на єдине житло боржника та земельну ділянку, на якій розташоване таке житло, не здійснюється, якщо сума, що підлягає стягненню за виконавчим провадженням, не перевищує 20 розмірів мінімальної заробітної плати [7]. Враховуючи, що заборгованість власника з утримання житла та оплати житлово-комунальних послуг є «розпорошеною» між виконавцями комунальних послуг, управителями, ОСББ, для звернення стягнення необхідно спершу «консолідувати» визнані судом вимоги кредиторів до власника покинутого житла.

Ураховуючи специфічність такої категорії боржників як власники покинутого житла, постає питання: хто мав би організувати консолідацію вимог кредиторів до них? Є всі підстави стверджувати, що це є завданням органів місцевого самоврядування. Вище ми вже зазначали, що наявність покинутого житла погіршує фінансове становище виконавців житлово-комунальних послуг, які в Україні переважно є підприємствами комунальної форми власності, спричиняє неефективне (неоптимальне) використання міської інженерної інфраструктури, а в підсумку – тягне додаткові витрати з місцевого бюджету (в тому числі – на субсидування в тій чи іншій формі комунальних підприємств та утримання інфраструктури).

Тому видається доцільним органу місцевого самоврядування створити комунальне унітарне підприємство або комунальну установу, завданням якого (якої) буде консолідація (викуп у кредиторів) боргів власників покинутого житла. Для подальшого викладу ми позначатимемо таке підприємство або установу терміном «агенція покинутого житла».

На початковому етапі діяльності агенції покинутого житла вона повинна фінансуватися органом місцевого самоврядування. З погляду місцевого бюджету такий підхід не означатиме додаткових витрат, якщо

до агенції спрямовувати кошти, які раніше спрямовувалися безпосередньо відповідним комунальним підприємствам. Зрештою ці кошти все одно надійдуть підприємствам, але вже від агенції, як плата за відступлення прав вимоги за боргами власників покинутого житла. Натомість агенція одержить права вимоги за боргами власників покинутого житла, консолідує такі борги, придбані від різних підприємств, і зможе пред'явити вимоги про звернення стягнення безпосередньо на покинуте житло.

Подальша доля покинутого житла залежить від того, чи є в конкретній громаді попит на житло. Оскільки нерухоме майно повинне реалізовуватися на електронних аукціонах, теоретично його може придбати будь-яка особа.

Слід виходити з того, що непоодинокими будуть випадки, коли покинуте житло не буде придбане на аукціоні. Особливо це стосується громад, у яких спостерігається відтік мешканців і велика кількість покинутого житла. У разі нереалізації майна (за підсумками трьох аукціонів) закон дозволяє стягувачу залишити його за собою. Це – саме те, що повинна зробити агенція в такому випадку.

Якщо в громаді все-таки існує попит на житло, агенція покинутого житла може надавати його в найм / соціальний найм. Якщо такого попиту немає, слід розглянути можливість «реорганізації» житлового фонду громади.

Вище ми вже звертали увагу на диспропорційний попит на житло, який має місце не лише на рівні країн чи регіонів, а й на рівні різних частин однієї й тієї ж громади. Наприклад, після припинення роботи місцевого підприємства мешканці із віддаленого «робітничого селища» прагнуть переселитися до центру громади. В такому разі, якщо економічна й демографічна ситуації не зміняться, повна депопуляція умовної «околиці» є лише питанням часу.

Громада може лишити перебіг цього процесу на самоплин або ж взяти його під контроль. Другий підхід є більш далекоглядним, адже в іншому разі одного дня низька щільність населення просто не дозволить громаді утримувати територіально розгалужену інженерну інфраструктуру. Взяти процес під контроль в даному разі означає вдатися до контрольованої «реорганізації» житлового фонду в громаді.

Для цього необхідно:

1. Скласти демографічний прогноз для громади.
2. На його основі визначити потребу в житловому фонді та «пріоритетні» квартали (мікрорайони) – тобто ті, які планується зберегти або навіть розвинути (решту кварталів і мікрорайонів ми умовно назвемо «неперспективними»).

3. В міру акумулювання в агенції покинутого житла квартир та індивідуальних будинків – пропонувати власникам житла з «неперспективних» кварталів та мікрорайонів обмінювати їхнє житло на житло, що належить агенції в «пріоритетних» кварталах і мікрорайонах.

4. В міру переселення мешканців з «неперспективних» до «пріоритетних» кварталів – консервувати або демонтувати інженерну інфраструктуру перших, як таку, що більше не є затребуваною.

5. З досвіду інших країн, після повного відселення мешканців будинку він може бути або використаний під інші потреби, в тому числі проданий суб'єктам господарювання (якщо є такий попит), або ж, належачи 100% до комунальної власності, знесений, з облаштуванням на вивільненій земельній ділянці зеленої зони.

Запропонований нами принциповий підхід можна коротко охарактеризувати так: «зберегти частину, коли неможливо зберегти все».

Він може викликати певні емоційні заперечення у членів територіальної громади, тому потребуватиме якісної та прозорої комунікації з боку органів місцевого самоврядування.

Додамо, що агенція покинутого житла не повинна зосереджуватися виключно на покинутому житлі. Житловий фонд в її управлінні має поповнюватися також житлом зі складу відумерлої спадщини та безхазяйного майна, яке відповідно до чинного законодавства за рішенням суду переходить до комунальної власності територіальної громади. Понад те, ми можемо прогнозувати, що в процесі виявлення покинутого житла значна частина потенційних об'єктів насправді виявиться саме відумерлою спадщиною або безхазяйним майном.

Додатковою перевагою запропонованого нами підходу, що ґрунтується на роботі агенції покинутого житла, є очікувана вища ефективність стягнення боргів такою агенцією в порівнянні з комунальними підприємствами – унаслідок спеціалізації агенції.

Втім, агенція покинутого житла в запропонованому нами підході в жодному разі не розглядається як певна «колекторська компанія». Місією такої агенції є не «вибивання боргів», а реорганізація житлового фонду в громаді. Консолідація та стягнення боргів є лише інструментом реалізації цієї місії.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу та вивчення іноземного досвіду визначено основні негативні наслідки, які спричиняє наявність у громаді

покинутого житла. Визначено інституційні та фінансово-економічні механізми розв'язання проблеми покинутого житла в Україні, а саме: створення органами місцевого самоврядування «агенцій покинутого житла» для консолідації боргів власників такого житла з подальшим зверненням стягнення на нього. Запропоновано принципові підходи щодо засад діяльності таких агенцій. Запропоновано принципову модель реорганізації житлового фонду та оптимізації навантаження на інженерну інфраструктуру в громаді на основі принципу «зберегти частину, коли неможливо зберегти все».

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень окреслюють принципові підходи до розв'язання проблеми покинутого житла через інституційні та фінансово-економічні механізми. Подальшими дослідженнями доцільно охопити питання методології виявлення покинутого житла, а також можливості використання податкових стимулів і вдосконалення нормативно-правового регулювання для вирішення проблеми покинутого житла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд – оцінка станом на 1 вересня 2023 року. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-standom-na-1-veresnya-2023-roku/> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [2] J. MacDonald, A. Jacobowitz, J. Gravel, M. Smith, R. Stokes, V. Tam, E. South & Ch. Branas, «Lessons Learned From a Citywide Abandoned Housing Experiment», *Journal of the American Planning Association*, vol. 90, is. 1, pp. 159–172, 2024. <https://doi.org/10.1080/01944363.2022.2128855>
- [3] How Vacant and Abandoned Buildings Affect the Community. 2023. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://communityprogress.org/blog/how-vacant-abandoned-buildings-affect-community/> Дата звернення: Січ. 10, 2024.
- [4] L. Negoe, I. M. Apostu, F. Faur, & M. Lazăr, «Assessment of the urban landscape of Petroșani municipality and the impact of abandoned buildings on it», *Research Journal of Agricultural Science*, № 51(4), pp. 104–114, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/snrK8L> Application date: January 10, 2024.

- [5] G. L. Kelling, J. Q. Wilson, «Broken Windows», The Atlantic. 1982. [Online]. Available: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465/> Application date: January 10, 2024.
- [6] Верховна Рада України. (2003, Січ. 16). *Цивільний кодекс України № 435-IV*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
- [7] Верховна Рада України. (2016, Черв. 02). *Закон № 1404-VIII «Про виконавче провадження»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

SOME PROMISING DIRECTIONS FOR SOLVING THE PROBLEM OF ABANDONED HOUSING IN UKRAINE

Dmytro Levyskyy,

Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0004-5681-3673>
dmytro.levyskyy@gmail.com

Abstract. This article analyses the negative impact of abandoned housing on the local community and proposes institutional, financial and economic mechanisms to address the problem of abandoned housing in Ukraine. Based on the definition of abandoned housing that we have developed in our previous studies, and taking into account foreign experience and national peculiarities, we identify the following list of negative consequences of the presence of abandoned housing in a community:

1. Deterioration of the financial situation of housing and communal services providers.
2. Suboptimal load on the engineering infrastructure.
3. Deterioration in the quality of housing and communal services.
4. Additional costs for the owners of nearby properties.
5. Additional costs for the local budget.
6. Deterioration of the sanitary condition of the building and the surrounding area.
7. Increased crime rate/number of offences.
8. Decreased attractiveness of living in the house, block, neighbourhood or community.

Following the identified negative phenomena caused by abandoned housing, the study proposes fundamental approaches to solving the problem of abandoned housing. In this case, the achievable effect of solving the problem of abandoned housing is considered to be optimisation of the load on the engineering infrastructure of cities, as well as reduction of losses and costs of housing and communal services providers, owners of neighbouring housing, and local budgets. Among the possible approaches, the optimal one is where abandoned housing ceases to be abandoned. The primary measure to achieve this goal is to work efficiently to collect debts from owners of abandoned housing, as the latter usually have significant debts to housing and communal services providers, managers, and condominium associations. The result of such work is either further responsible behaviour of the owner or his/her change, up to the transfer of abandoned housing to communal ownership. The study proposes the establishment of "abandoned housing agencies" by local governments to consolidate the debts of owners of such housing with subsequent foreclosure and also proposes fundamental approaches to the principles of operation of such agencies. It is proposed to consider these agencies not as debt collection companies but as a tool for a broader mission of reorganising the housing stock and optimising the load on the community's engineering infrastructure based on the principle of "saving part when you cannot save all". To this end, the paper describes the fundamental principles of such agencies. The article also describes the model of reorganising the housing stock and optimising the load on the community's engineering infrastructure based on the principle of "saving part when it is impossible to save all". In the context of a declining population in the community, we propose to identify "priority" neighbourhoods and districts on the preservation and development of which the community will focus its efforts and to which residents of other neighbourhoods and districts will be assisted in relocation.

Keywords: housing; housing policy; abandoned housing; housing provision; housing maintenance; engineering infrastructure; housing stock; local self-government; reorganisation; optimisation.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Zahalna suma priamykh zbytkiv, zavdana infrastrukturi Ukrainy cherez viinu, siahaie \$151,2 mlrd – otsinka stanom na 1 veresnia 2023 roku. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi->

[ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/](#) Data zvernennia: Sich. 10, 2024. (in Ukraine)

- [2] J. MacDonald, A. Jacobowitz, J. Gravel, M. Smith, R. Stokes, V. Tam, E. South & Ch. Branas, «Lessons Learned From a Citywide Abandoned Housing Experiment», Journal of the American Planning Association, vol. 90, is. 1, pp. 159–172, 2024. <https://doi.org/10.1080/01944363.2022.2128855> (in English)
- [3] How Vacant and Abandoned Buildings Affect the Community. 2023. [Online]. Available: <https://communityprogress.org/blog/how-vacant-abandoned-buildings-affect-community/> Application date: January 10, 2024. (in English)
- [4] L. Negoe, I. M. Apostu, F. Faur, & M. Lazăr, «Assessment of the urban landscape of Petroșani municipality and the impact of abandoned buildings on it», Research Journal of Agricultural Science, № 51(4), pp. 104–114, 2019. [Online]. Available: <https://is.gd/snrK8L> Application date: January 10, 2024. (in English)
- [5] G. L. Kelling, J. Q. Wilson, «Broken Windows», The Atlantic. 1982. [Online]. Available: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465/> Application date: January 10, 2024. (in English)
- [6] Verkhovna Rada Ukrainy. (2003, Sich.16). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy № 435-IV. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukraine)
- [7] Verkhovna Rada Ukrainy. (2016, Cherv.02). Zakon № 1404-VIII «Pro vykonavche provadzhennia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2024 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-143-158](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-143-158)

УДК 351:614:613.9:616-084

Мельниченко Олександр Анатолійович,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я
Харківського національного медичного університету.
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-5021-9025>
oa.melnychenko@knhmu.edu.ua

Овчарова Жанна Миколаївна,

магістр публічного управління та адміністрування,
аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-1729-6325>
Ovcharova.2023@gmail.com

Лобойко Костянтин Миколайович,

кандидат медичних наук, заслужений лікар України,
магістр публічного управління та адміністрування;
генеральний директор,
КНП ХОР «Обласна клінічна лікарня».
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0009-0008-5836-8613>
konstantin8470@gmail.com

Макарова Вікторія Іванівна,

магістр публічного управління та адміністрування;
асистент кафедри епідеміології
Харківського національного медичного університету.
Харків, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4104-0052>
vi.makarova@khnmu.edu.ua

ПРОПАГАНДА ТУРБОТИ ПРО ВЛАСНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОГО РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик вживаного поняттєвого апарату дістало подальшого розвитку тлумачення поняття «здоров'я» під яким слід розуміти аргументовані судження про параметри фізичних, психічних і соціальних аспектів стану живого організму, що значною мірою обумовлюють його можливості та місце в ієрархії серед собі подібних.

Доведено, що погіршення стану здоров'я населення є одним з важливих викликів сьогодення, яке потребує належного публічного реагування. Забезпечено подальший розвиток розуміння того, що стан здоров'я конкретної людини формується під впливом різних суб'єктів (власно конкретної людини, її батьків, сфери охорони здоров'я, органів публічного управління, інших суб'єктів господарювання) і факторів. Наведено значущість здоров'я для конкретної особи, її оточення та суспільства загалом. Забезпечено подальший розвиток розуміння впливу різних суб'єктів і факторів на стан здоров'я конкретної людини. Вдосконалено класифікацію принципів турботи про власне здоров'я (усвідомленість, індивідуальність, умотивованість, поміркованість, дисциплінованість, відповідальність) і розкрито основні особливості їх практичного застосування (без «прив'язки» до стану здоров'я конкретної людини та її особистісних характеристик) як засобу публічного реагування на виклики в сфері охорони здоров'я. Обґрунтовано інституціональне забезпечення застосування пропаганди турботи про власне здоров'я як засобу публічного реагування на виклики сьогодення. Доведено, що лише скоординована діяльність усіх уповноважених органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу та громадських організацій спроможна підвищити міру популярності принципів турботи про власне здоров'я, що, зрештою, має позитивно позначатися як на індивідуальному здоров'ї, так і на здоров'ї населення загалом. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: публічне реагування; засіб; пропаганда; принципи; здоров'я; турбота; сутність; виклики; сфера охорони здоров'я.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Традиційно вважається, що найціннішим для людини є її власне життя та здоров'я. Проте заради захисту своїх близьких, Батьківщини чи досягнення інших шляхетних цілей знайдеться чимало тих (передусім, справжніх патріотів), хто жертвує цим найціннішим, тим самим ставлячи «власне» вище за «суспільне». Означена шляхетна позиція є відображенням патріотизму, який, своєю чергою, є результатом не лише правильного виховання у родині, а і зваженої публічної політики,

важливою складовою якої (фактично, засобом впливу на певні верстви населення) є пропаганда – «форма комунікації, спрямована на поширення в суспільстві світогляду, теорії, тверджень, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на користь певної спільноти чи громадської позиції» [1]. При цьому слід зазначити, що у сучасній Україні (принаймні, на відміну від СРСР), пропаганда використовується здебільшого фрагментарно і лише у тих випадках, коли це вкрай потрібно для захисту інтересів саме держави. Ймовірно саме тому відсутні потужні публічні соціально орієнтовані кампанії (зокрема, щодо пропаганди здорового способу життя та/або турботи про власне здоров'я). Тому не дивно, що у «буденному житті» більшість людей фактично зневажливо ставляться до свого здоров'я (принаймні до тих пір, доки не почне потерпати від погіршення свого здоров'я і, тим паче, платити значні кошти за його відновлення та/чи збереження), оскільки воно (здоров'я) їм «дісталось просто так» (прикро, але факт: люди здебільшого мало цінують те, що отримали без докладання зусиль і витрачання коштів).

Ураховуючи загальноновизнану суспільну значущість здоров'я нації, конституційні гарантії щодо реалізації права населення на медичну допомогу, перебіг реалізації медичної реформи й наявні виклики щодо здоров'я населення України, а також світові тенденції щодо старіння націй та популяризації дотримання принципів ведення здорового способу життя, виникає потреба у активізації пропаганди турботи про власне здоров'я як засобу публічного реагування на виклики сьогодення. Означене, зрештою, й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропаганда (у т.ч. щодо здорового способу життя) традиційно вважається одним із «засобів у межах соціально-психологічних методів публічного управління у сфері охорони здоров'я» [8, с. 160]. Проте, здебільшого, феномен «пропаганда» є предметом досліджень дещо іншим проблем, а саме: М. Зубарева – методів пропаганди цінностей суспільства споживання у соціальних мережах [4]; О. Семенова – основних завдань російської інформаційної пропаганди [9], В. Гурковський – особливостей протидії такій пропаганді в українському інформаційному полі [2]. Водночас, переважна більшість дослідників (В. Бабаліч, М. Бричук, Л. Лотоцька, О. Марченко, О. Юшко та ін.) артикулюють на значущість популяризації ведення здорового способу життя саме серед молоді, які навчаються (означене цілком виправдано, передусім, потенційно високою результативністю здійснюваних заходів у цій царині), хоча й інші (за віком, суспільним статусом...) верстви населення повинні «перебувати на радарі» уповноважених органів публічного управління. При цьому О. Левицький, О. Трач наголошують на

необхідності застосування варіативного управління цим процесом, що передбачатиме актуалізацію знань про ціннісне ставлення студентів до власного здоров'я, усвідомлення ними мотиваційних установок на здоровий спосіб життя і культуру здоров'я, ознайомлення молоді з основними принципами й методами профілактики поширених нині інфекційних захворювань, протидію травматизму та нещасним випадкам [7]; Г.Чепурко, А.Соболев – обґрунтували взаємозв'язок між поведінковими стратегіями в сфері здоров'я та моделями формування здорового способу життя [10]; Н. Дзюба – довела доречність використання соціального маркетингу для розробки і впровадження програм, що сприяють зміні поведінки на соціально корисну, особливо у сфері громадського здоров'я [3]. Віддаючи належне напрацюванням науковців, слід наголосити увагу на необхідності продовження наукових розвідок за даною проблематикою.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – обґрунтування особливостей пропаганди турботи про власне здоров'я як засобу публічного реагування на виклики сьогодення.

Для цього необхідно вирішити наступні **завдання**: 1) уточнити сутність поняття «здоров'я»; 2) забезпечити подальший розвиток розуміння впливу різних суб'єктів і факторів на стан здоров'я конкретної людини; 3) вдосконалити класифікацію принципів турботи про власне здоров'я; 4) обґрунтувати інституціональне забезпечення застосування пропаганди турботи про власне здоров'я як засобу публічного реагування на виклики сьогодення.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що органи публічного управління здійснюють вплив на галузі/сфери національної економіки (у т.ч. на сферу охорони здоров'я), території та їх населення, тим самим, окрім іншого, обумовлюючи зміну параметрів здоров'я нації. Оскільки практична реалізація такого впливу (власне, як і означеного дослідження) передбачає врахування наявної теоретичної бази, тому цілком доречним буде згадати про відповідні концепції: публічного управління (вплив на суспільні процеси за умов відносної стабільності задля забезпечення подальшого розвитку), публічного реагування (мінімізація ймовірних наслідків надзвичайних ситуацій і/чи використання можливостей, що виникли раптово), доступу населення до корисної інформації (зокрема, щодо особливостей ведення

здорового способу життя) та якісної медичної допомоги (профілактики, діагностування, лікування, реабілітація). Відтак, теоретичною основою даного дослідження є напрацювання науковців, які займаються питаннями не лише публічного управління, а й медицини, права, економіки, психології тощо.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вихідною базою є дисертаційні дослідження та фахові публікації провідних науковців, які досліджували особливості не лише публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я, а й медико-соціальні аспекти популяризації дотримання принципів здорового способу життя. Застосовано комплексний підхід, а також на емпіричному та теоретичному рівнях використано наступні методи: абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень і формування висновків; логіко-семантичний – для вдосконалення понятійного апарату; порівняльного аналізу – для дослідження напрацювань провідних науковців за проблематикою дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Передусім слід відзначити, що почасти широкий загал не має однозначного розуміння того, який справжній зміст закладено у поняття «здоров'я»? Так, зокрема, фахівці ВООЗ витлумачують здоров'я як «стан повноцінного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад» [17]. Але таке тлумачення входить у певний конфлікт (зокрема, щодо «повноцінності» та «відсутності») з наявними «ступенями здоров'я: досконале здоров'я, здоровий, нормальний стан, відносно здоровий, хворий, хронічно хворий або інвалід, травмований, загроза життю, клінічна смерть, біологічна смерть» [1]. Водночас, науковці пропонують й інші тлумачення поняття «здоров'я», а саме: «єдність тілесного, психічного, соціального та ментального здоров'я, системну якість, що характеризує людське буття у його цілісності» [16, с. 205]; «єдність соціальних і біологічних показників у контексті рівня та якості розвитку суспільства, яке є відображенням сукупності показників життєвого задоволення, соматичного й психічного та соціальної активності» [13, с. 548]; «сукупність кількісних та якісних характеристик життєдіяльності людини, які проявляються через її позитивний прояв» [6, с. 35]; «суб'єктивні та об'єктивні почування здоровим, що позитивно впливатимуть на збільшення тривалості й покращення якості життя» [5, с. 21]. Тобто здоров'я, радше за все, відображає стан організму.

Тим більше, саме здоров'я є одним із провідних факторів, що значною мірою обумовлює можливості та загрози у людському житті, розмір доходів і розподіл витрат домогосподарств тощо. Більше за те, «належний рівень здоров'я населення є підґрунтям для стабільного політичного, економічного, соціального та особистісного розвитку» [12, с. 99], а також «необхідною умовою розвитку продуктивних сил суспільства та сучасного розвитку нації» [11, с. 3]. Натомість, «відсутність здоров'я породжує масштабні форми виключення людини із традиційної соціальної реальності, тим самим створюючи її певну соціальну некомпетентність» [15, с. 123]. При цьому слід акцентувати увагу, що існуючі відмінності значущості «громадського» та «індивідуального» здоров'я. Громадське здоров'я відображає загальний стан і тенденції відповідних параметрів життєдіяльності населення, що мають місце на певній території загалом, а відтак – предметом додаткової уваги з боку органів публічної влади (означене обумовлене впливом цього феномену на соціально-економічну ситуацію, а також потребою виділення необхідних ресурсів задля розвитку сфери охорони здоров'я) та бізнесу (через чутливість кон'юнктури ринку робочої сили та споживчого ринку). Водночас, індивідуальне здоров'я значною мірою визначає рівень та якість власне життя конкретного домогосподарства, тоді як для решти оточуючих і суспільства загалом – є джерелом імовірних вигід і/чи проблем, що, зрештою, може визначати роль і місце здоров'я у суспільній ієрархії конкретної людини, а з тим – ставлення до неї (найбільш наочно це проявляється, зокрема, у відношенні широкого загалу до осіб з особливими потребами).

Зважаючи на суспільну значущість здоров'я та неможливість населення упоратися з викликами, що обумовлені його погіршенням, зростає значущість публічного управління у цій царині. При цьому йдеться не лише про публічну підтримку розвитку сфери охорони здоров'я, а і публічне реагування на наявні виклики (одним з яких є допоки недостатнє залучення населення до турботи про власне здоров'я). Тому уповноважені органи публічного управління мають розробити й реалізувати комплекс заходів, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Але для того, щоб заходи були більш дієвими, потрібно, окрім іншого, конкретизувати фактори, які обумовлюють параметри здоров'я (як фізичного, так і ментального).

Проведені дослідження дозволили забезпечити подальший розвиток розуміння того, що стан здоров'я індивіда формується під впливом різних суб'єктів і факторів, а саме:

- *конкретна людина*: формування світогляду (передусім, під впливом батьків і найближчого оточення, а також чинних правових і соціальних норм) щодо ставлення до власного здоров'я, бажання та здатність дотримуватися цих настанов; рівень, якість і спосіб життя (у т.ч. особливості місця проживання, економічної діяльності та проведення дозвілля); наявність успадкованих і набутих захворювань, та належне реагування на них (діагностика, лікування, реабілітація, профілактика);

- *батьки*: генетичні особливості; наявність спадкових захворювань; підготовка до запліднення; ставлення до вагітності та пологів; турбота про дитину (особливо перших етапах її життя); рівень, якість і спосіб життя родини, що обумовлюють належне матеріальне забезпечення, соціальне оточення, а також формування цінностей та звичок (у т.ч. щодо ставлення до власного здоров'я та взаємодії з чинною сферою охорони здоров'я);

- *сфера охорони здоров'я*: доступність (територіальна, цінова...) якісних медичних послуг; довіра до лікарів і медперсоналу, їхня професійна підготовленість та вмотивованість; рівень та якість ресурсного забезпечення закладів охорони здоров'я, особливості його використання;

- *органи публічного управління*: у межах своїх компетенцій впливають на соціально-економічні, політичні та екологічні параметри на певній території (реагування на військовий стан і надзвичайні ситуації; регулювання доходів і витрат населення; забезпечення доступності необхідних благ; впорядкування розвитку населених пунктів і галузей/сфер національної економіки; пропаганда здорового способу життя...);

- *суб'єкти господарювання*: насичення ринку необхідними благами; контроль якості продукції та безпеки господарської діяльності...).

Залежно від віку людини змінюється не лише стан її здоров'я (здебільшого має місце його погіршення через фізичне зношення організму та неналежне реагування на наявні хвороби й загрози власному здоров'ю), а й суб'єкт, чиї дії/бездіяльність зрештою обумовлює його параметри (від зачаття до раннього дитинства – цілковита залежність від батьків і представників сфери охорони здоров'я; від підлітків до літніх людей – значною мірою залежить від бажання та здатності дбати про власне здоров'я; особи старечого віку та інваліди – істотна залежність від турботи близьких, а також від доступності необхідного медичного й соціального забезпечення. Отож, переважну більшість свого життя «людина є сама ковалем власного здоров'я» [14], а тому має дбати про нього, поєднуючи свої зусилля з діями рідних і близьких, а також представників сфери охорони здоров'я.

Проте «сучасна медицина є досить обмеженою за своїм ресурсним потенціалом щодо попередження форм тих патологій та захворювань, які мають чітко виражену об'єктивну основу. А тому її первинні заходи передусім мають стосуватися збереження здоров'я, а вже потім – лікування захворювань. Це й створило доволі усталену тенденцію в сучасному світі, демонструючи, що 80 % населення планети Земля, яке перебуває у передхворобливому стані, згодом переходить до категорії хворих і навіть досить швидко – тяжких хворих» [6, с. 92]. Означене ще більшою мірою загострює питання пропаганди турботи про власне здоров'я.

Практично будь-який публічно-управлінський вплив (пропаганда турботи про власне здоров'я не є виключенням) здійснюється з дотриманням відповідних принципів. Проведені узагальнення напрацювань вищезгаданих науковців і результати власних досліджень дозволили вдосконалити класифікацію принципів турботи про власне здоров'я:

- *усвідомленість* – усі учасники цього процесу мають усвідомлювати усі вигоди артикуляції поведінки населення на більш активну турботу про власне здоров'я: уповноважені органи публічного управління – оскільки дозволяє оптимізувати бюджетні витрати на сферу охорону здоров'я (як відомо: легше й дешевше своєчасно відреагувати на потенційне/фактичне захворювання, аніж потім боротися з його проявами та наслідками); бізнес – створює нові та розширює існуючі ніші товарів/послуг «для турботи про здоров'я»; населення – зміна способу життя та ставлення до свого здоров'я хоча й вимагає зміну «зони комфорту», але цілком виправдовує себе завдяки покращанню якості життя (щонайменше, хвороби менше відволікатимуть від продуктивної діяльності); проте без реального усвідомлення її значущості, більшість буде лише імітувати турботу про власне здоров'я, а це не забезпечить отримання бажаного результату;

- *індивідуальність* – люди відрізняються віком, статтю, добробутом, ... станом здоров'я і ставленням до турботи про нього; останнє обумовлене як життєвими настановами та цінностями, так і бажанням й можливостями дбати про власне здоров'я; до того ж, не слід забувати про чутливість до впливу щодо цього питання з боку оточуючих (родина, колеги, керівництво); кожна особа має проблеми зі здоров'ям і найбільш прийнятні способи їх вирішення, а тому варто поєднувати уніфіковані (масові) та персоніфіковані (для окремих осіб та/чи верств населення) підходи до пропаганди турботи про власне здоров'я;

- *умотивованість* – турбота про власне здоров'я передбачує не лише виділення певного часу, зусиль і коштів, а й відповідних життєвих настанов, що пов'язані як зі збереженням здоров'я, так і підвищенням його цінності; основними мотивами тут є: уникнення болю чи дискомфорту в організмі, спокій близьких, більша варіативність доступу до видів діяльності, вищі розміри доходу, збереження суспільного статусу...; зважаючи на переважно пряму залежність між мірою турботи про власне здоров'я та розміром доходів і взаємовідносинами з близькими, саме ці аспекти мають стати акцентами відповідної пропаганди;

- *поміркованість* – будь-які різкі зміни у способі життя та ставленні до свого здоров'я можуть доволі неоднозначно сприйматися оточуючими (щонайменше, викликати занепокоєння, оскільки такі зміни почасти пов'язують з приховуванням захворювання...); попри доступність інформації про сучасні методики турботи про власне здоров'я, варто уникати самолікування та «самодіяльності» у формуванні власного способу життя; рекомендації повинні бути науково обґрунтованими, мати позитивну практику застосування та, по-можливості, адаптованими до конкретної ситуації; водночас, окрема особа може фізично та/чи ментально виявитися неготовою до нових навантажень і/або обмежень (особливо, за відсутності зовнішньої підтримки) й тому існує ймовірність переобтяження організму медичними препаратами, травматизму, «зриву» у харчуванні...;

- *дисциплінованість* – означене стосується не лише тих, хто займається розробкою та реалізацією заходів з пропаганди турботи про власне здоров'я, а й тих, на кого безпосередньо поширюються відповідні заходи публічного впливу; так, зокрема, особа, яка по-справжньому починає турбуватися про своє здоров'я має неухильно дотримуватися призначень лікарів/тренерів... (щодо проходження обстежень, прийому ліків, проведення лікувальних і/чи оздоровчих процедур, фізичних навантажень, режиму сну та харчування...), а також використовувати доступні ресурси (застосунки для мобільних пристроїв, таблиці...) для контролю параметрів стану здоров'я (тиск, цукор, вага...) та заходів, спрямованих на його покращання (фізичне навантаження);

- *відповідальність* – уповноважені органи публічного управління відповідальні за наукову обґрунтованість, практичну цінність, а також коректність подачі інформації як складової пропаганди турботи про власне здоров'я; кожний окремий індивід – за належне виконання рекомендацій.

Означені принципи створюють загальну «рамку» для уповноважених органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу та громадських організацій, чия скоординована діяльність спроможна підвищити міру популярності принципів турботи про власне здоров'я. Провідну роль у цьому процесі належить Кабінету Міністрів України, який має скоординувати розробку і затвердити Стратегію пропаганди турботи про власне здоров'я, а надалі – План реалізації цієї Стратегії, який затверджується на кожний рік і має містити чіткий перелік заходів, терміни їх реалізації, обсяги ресурсів і джерела їх надходження, виконавців та очікувані результати. При цьому кожна інституція має виконати свою функцію, а саме:

- Міністерство охорони здоров'я України – запропонувати науково обґрунтовані й практично цінні, уніфіковані та індивідуальні методики турботи про власне здоров'я;
- Міністерство фінансів України – профінансувати передбачені заходи;
- Міністерство культури та інформаційної політики України – створити корисний контент (документальні та художні фільми, розважальні програми, друковані матеріали, інтернет-ресурси...), який буде популяризувати турботу про власне здоров'я;
- Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України й інші центральні органи виконавчої влади, а також їхні територіальні представництва у взаємодії з органами місцевого самоврядування, представниками бізнесу та громадських організацій – заохочувати різні (за можливості, усі) верстви населення активніше турбуватися не лише про власне здоров'я, а і про здоров'я усіх тих, хто їм небайдужий;
- органи місцевого самоврядування – сприяти розвитку закладів охорони здоров'я усіх форм власності (фактично, покращанню доступу населення до якісних медичних і супутніх послуг), а також інших інфраструктурних об'єктів (спортивні комплекси та майданчики, магазини спортивного інвентарю/одягу, «здорова їжа»...), спроможних задовольнити запити населення на ведення здорового способу життя.

Загалом, заходи з пропаганди турботи про власне здоров'я, повинні супроводжуватися зваженим впливом органів публічного управління на інші сфери життєдіяльності: забезпечення національної безпеки та правопорядку, підвищення рівня та якості життя населення (істотного

зростання частини заможних), збалансований розвиток територій та галузей/сфер національної економіки тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик вживаного поняттєвого апарату дістало подальшого розвитку тлумачення поняття «здоров'я» під яким слід розуміти аргументовані судження про параметри фізичних, психічних і соціальних аспектів стану живого організму, що значною мірою обумовлюють його можливості та місце в ієрархії серед собі подібних. Стан здоров'я конкретної людини формується під впливом різних суб'єктів (власно цієї особи, її батьків, сфери охорони здоров'я, органів публічного управління, інших суб'єктів господарювання). Запорукою успішності пропаганди турботи про власне здоров'я як засобу публічного реагування на виклики сьогодення є усвідомлення усіма учасниками цього процесу його значущості, а також урахування індивідуальних особливостей окремих верств населення, їхньої умотивованості, поміркованості, дисциплінованості та відповідальності. Лише скоординована діяльність усіх уповноважених органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу та громадських організацій спроможна підвищити міру популярності принципів турботи про власне здоров'я, що, зрештою, має позитивно позначатися як на індивідуальному здоров'ї, так і на здоров'ї населення загалом.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові розвідки мають бути присвячені розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення публічного реагування на виклики у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND AN TR SLITERATED)

- [1] Вікіпедія. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/> Дата звернення: Серп.
12, 2023.
- [2] В. І. Гурковський, «Сучасні медіа та протидії російській пропаганді: державно-управлінський аспект», *Публічне урядування*, № 1, с. 70–84, 2015.

- [3] Н. Дзюба, «Соціальний маркетинг як підхід ефективної стратегії формування здорового способу життя молоді (теоретичний аспект)», *Соціальна робота та соціальна освіта*, вип. 1, с. 77–87, 2022. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(8\).2022.262650](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(8).2022.262650)
- [4] М. А. Зубарева, «Методи пропаганди цінностей суспільства споживання у соціальних мережах». *Наукові записки Інституту журналістики*, т. 3, с. 74–79, 2016.
- [5] В. В. Карлаш, «Механізми державного регулювання у сфері охорони здоров'я населення України», дис. канд. наук. Харків, 2020.
- [6] А. І. Кланца, «Охорона здоров'я як структурна складова національної безпеки держави», дис. д-ра наук. Харків, 2019.
- [7] О. Левицький, О. Трач, «Варіативне управління процесом формування здорового способу життя студентів», *Acta Paedagogica Volynienses*, № 6, с. 53–58, 2021. <https://doi.org/10.32782/apv/2021.6.9>
- [8] О. А. Мельниченко, Н. М. Удовиченко, «Методи та засоби публічного управління розвитком сфери охорони здоров'я», *Вісник Національного університету цивільного захисту України. (Серія: Державне управління)*, № 1, с. 154–162, 2018. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1240832>
- [9] О. Семенова, «Російська пропаганда у соціальних медіа: загрози та шляхи протидії», *Українознавство*, № 4, с. 47–71, 2021. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.246384](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.246384)
- [10] Г. І. Чепурко, А. С. Соболев, «Стратегії та моделі формування здорового способу життя в контексті здоров'язберігаючої поведінки», *Grail of Science*, № 32, с. 222–230, 2023. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.13.10.2023.039>
- [11] А. Ф. Шипко, «Модернізація функцій органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я населення», автореф. дис. канд. наук. Дніпропетровськ, 2010.
- [12] О. П. Штогрин, «Теоретичні основи державного управління у сфері репродуктивного здоров'я населення в контексті прав людини», дис. канд. наук. Львів, 2017.
- [13] S. Hunt, «Worry and use of coping strategies among older and younger adults», *Journal of Anxiety Disorders*, № 5, p. 547–560, 2003.
- [14] S. Morton, «Progressing research impact assessment: A contributions approach», *Research Evaluation*, vol. 24, is. 4, p. 405–419, 2015. [Online]. Available: <https://academic.oup.com/rev/article/24/4/405/1520544/Progressing-research-impact-assessment-A> Application date: August, 12, 2023.

- [15] A. Noser, V. Zeigler-Hill, «Investing in the ideal: does objectified body consciousness mediate the association between appearance contingent self-worth and appearance self-esteem in women?», *Body image*, № 2, p. 119–125, 2014. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24374074/> Application date: August, 12, 2023.
- [16] F. Schnell, «Attitudes toward aging: a comparative analysis of young adults from the United States and Germany», *International journal of aging & human development*, № 3, p. 203–215, 2003.
- [17] World Health Organization. [Online]. Available: <http://www.who.int/> Application date: August, 12, 2023.

PROMOTING CARE FOR PERSONAL HEALTH AS A MEANS OF PUBLIC RESPONSE TO TODAY'S CHALLENGES

Oleksandr Melnychenko,

Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor,
Full Professor of Public Health and Healthcare Management Department,
Kharkiv National Medical University.
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5021-9025>
oa.melnychenko@knu.edu.ua

Zhanna Ovcharova,

Magister of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-1729-6325>
Ovcharova.2023@gmail.com

Kostiantyn Loboiko,

PhD in Medical Sciences, Associate Professor,
Honored Doctor of Ukraine,
Magister Public Management and Administration;
Director,
Municipal non-profit enterprise of the
Kharkiv Regional Council «Regional Clinical Hospital».
Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0008-5836-8613>
konstantin8470@gmail.com

Viktoriya Makarova,

Magister Public Management and Administration;

Assistant Epidemiology Department,

Kharkiv National Medical University.

Kharkiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4104-0052>

vi.makarova@khnmu.edu.ua

Abstract. Based on the results of the study of the essential characteristics of the used conceptual apparatus, the authors further develop the interpretation of the concept of «health», which should be understood as reasoned judgements about the parameters of physical, mental, and social aspects of the state of a living organism, which largely determine its capabilities and place in the hierarchy among its peers. It is proved that the deterioration of public health is one of the most important challenges of our time, which requires an appropriate public response. The understanding that an individual's state of health is formed under the influence of various subjects (themselves, their parents, the healthcare sector, public administration bodies, and other business entities) and factors is further developed. The significance of health for an individual, their environment and society as a whole is presented. Further development of the understanding of the impact of various subjects and factors on the health of an individual is provided. The authors improve the classification of the principles of personal healthcare (awareness, individuality, motivation, moderation, discipline, responsibility) and reveal the main features of their practical application (without being «tied» to the health status of a particular individual and their personal characteristics) as a means of public response to healthcare challenges. Institutional support for the use of health promotion as a means of public response to the current challenges is substantiated. It is proved that only the coordinated activities of all authorised public administration bodies, municipal bodies, business representatives and NGOs can increase the popularity of the principles of taking care of personal health, which should ultimately have a positive impact on both individual health and the health of the population as a whole. Further research should be devoted to the development of theoretical provisions and practical recommendations aimed at improving public responses to healthcare challenges.

Keywords: public response; means; promotion; principles; health; care; essence; challenges; healthcare sector.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Vikipediia. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/> Data zvernennia: Serp. 12, 2023. (in Ukraine)
- [2] V. I. Hurkovskiy, «Suchasni media ta protydii rosiiskii propahandi: derzhavno-upravlinskyi aspekt», Publichne uriaduvannia, № 1, s. 70–84, 2015. (in Ukraine)
- [3] N. Dziuba, «Sotsialnyi marketynh yak pidkhid efektyvnoi stratehii formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi (teoretychnyi aspekt)», Sotsialna robota ta sotsialna osvita, vyp. 1, s. 77–87, 2022. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(8\).2022.262650](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(8).2022.262650) (in Ukraine)
- [4] M. A. Zubarieva, «Metody propahandy tsinnosti suspilstva spozhyvannia u sotsialnykh merezhakh». Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky, t. 3, s. 74–79, 2016. (in Ukraine)
- [5] V. V. Karlash, «Mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia u sferi okhorony zdorovia naselennia Ukrainy», dys. kand. nauk. Kharkiv, 2020. (in Ukraine)
- [6] A. I. Klantsa, «Okhorona zdorovia yak strukturna skladova natsionalnoi bezpeky derzhavy», dys. d-ra nauk. Kharkiv, 2019. (in Ukraine)
- [7] O. Levytskyi, O. Trach, «Variatyvne upravlinnia protsesom formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia studentiv», Acta Paedagogica Volynienses, № 6, s. 53–58, 2021. <https://doi.org/10.32782/apv/2021.6.9> (in Ukraine)
- [8] O. A. Melnychenko, N. M. Udovychenko, «Metody ta zasoby publichnoho upravlinnia rozvytkom sfery okhorony zdorovia», Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. (Serii: Derzhavne upravlinnia), № 1, s. 154–162, 2018. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1240832> (in Ukraine)
- [9] O. Semenova, «Rosiiska propahanda u sotsialnykh media: zahrozy ta shliakhy protydii», Ukrainoznavstvo, № 4, s. 47–71, 2021. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(81\).2021.246384](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(81).2021.246384) (in Ukraine)
- [10] H. I. Chepurko, A. S. Soboliev, «Stratehii ta modeli formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia v konteksti zdoroviazberihaiuchoi povedinky», Grail of Science, № 32, s. 222–230, 2023. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.13.10.2023.039> (in Ukraine)
- [11] A. F. Shypko, «Modernizatsiia funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi okhorony zdorovia naselennia», avtoref. dys. kand. nauk. Dnipropetrovsk, 2010. (in Ukraine)
- [12] O. P. Shtohryn, «Teoretychni osnovy derzhavnoho upravlinnia u sferi reproduktyvnoho zdorovia naselennia v konteksti prav liudyny», dys. kand. nauk. Lviv, 2017. (in Ukraine)

- [13] S. Hunt, «Worry and use of coping strategies among older and younger adults», *Journal of Anxiety Disorders*, № 5, p. 547–560, 2003. (in English)
- [14] S. Morton, «Progressing research impact assessment: A contributions approach», *Research Evaluation*, vol. 24, is. 4, p. 405–419, 2015. [Online]. Available: <https://academic.oup.com/rev/article/24/4/405/1520544/Progressing-research-impact-assessment-A> Application date: August, 12, 2023. (in English)
- [15] A. Noser, V. Zeigler-Hill, «Investing in the ideal: does objectified body consciousness mediate the association between appearance contingent self-worth and appearance self-esteem in women?», *Body image*, № 2, p. 119–125, 2014. [Online]. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24374074/> Application date: August, 12, 2023. (in English)
- [16] F. Schnell, «Attitudes toward aging: a comparative analysis of young adults from the United States and Germany», *International journal of aging & human development*, № 3, p. 203–215, 2003. (in English)
- [17] World Health Organization. [Online]. Available: <http://www.who.int/> Application date: August, 12, 2023. (in English)

*Стаття надійшла до редакції
10 січня 2024 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 27(56)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»: 05; код спец.: 051, 053
Серія «Управління та адміністрування»: 28; код спец.: 281

Редактор — *Максімова Валерія*

Виконавчий редактор,
комп'ютерна верстка — *Васильченко Яніна*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 17.01.2024. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 9,3. Обл. вид. арк. 10.
Тираж 300 прим. Замовлення № 170124_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 27(56)*

***Social and Behavioral Sciences Series: 05; spec code: 051, 053
Management and Administration Series: 28; spec code: 281***

Editors — *Valeriya Maksimova*

Executive editor,
Desktop publishing — *Yanina Vasilchenko*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A,
phone: (044)481-38-00; **fax:** (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Signed for print 17.01.2024. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 9,3. Accounting and publishing sheets 10.
Edition 300 copies. Order № 170124_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.